

sp

sociální práce sociálna práca

nabízíme spojení teorie s praxí
ponúkame spojenie teórie s praxou

Prevence v sociální práci

2

2020

ročník 20

vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci
a Evropský výzkumný institut sociální práce OU

Sociální práce / Sociálna práca

Czech and Slovak Social Work

Recenzovaný odborný časopis

Šéfredaktor / Editor-in-chief:

Libor Musil, Masaryk University, Czech Republic

Zástupci šéfredaktora / Deputy to the Editor-in-chief:

Brian Littlechild, University of Hertfordshire, United Kingdom

Eva Mydlíková, Trnava University in Trnava, Slovakia

Redakční rada / Editorial Board

Balaz Roman, Masaryk University, Czech Republic

Balogova Beata, University of Presov, Slovakia

Barretta-Herman Angeline, University of St. Thomas, Minnesota, USA

Erath Peter, Catholic University of Eichstätt, Germany

Ewijk Hans Van, University for Humanistic Studies, Nederland

Gojova Alice, University of Ostrava, Czech Republic

Gulczynska Anita, University of Lodz, Poland

Hämäläinen Juha, University of Eastern Finland, Kuopio, Finland

Chrenková Monika, University of Ostrava, Czech Republic

Chytil Oldrich, University of Ostrava, Czech Republic

Jovelin Emmanuel, Catholic University of Lille, France

Kállay Andrej, Trnava University in Trnava, Slovak Republic

Keller Jan, University of Ostrava, Czech Republic

Kristan Alois, Jabok College, Czech Republic

Matulayova Tatiana, Palacky University, Czech Republic

Mills Karen, University of Hertfordshire, United Kingdom

Metteri Anna, University of Tampere, Finland

Montgomery Arlene, University of Texas at Austin, USA

Novosad Libor, Palacky University, Czech Republic

Payne Malcolm, Manchester Metropolitan University, United Kingdom

Pazlarová Hana, Charles University, Czech Republic

Rusnakova Marketa, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia

Semigina Tetyana, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

Schavel Milan, St Elizabeth University in Bratislava, Slovakia

Sookraj Dixon, University of British Columbia, Okanagan, Canada

Sykorova Dana, Palacky University Olomouc, Czech Republic

Vondrova, Vladislava, Masaryk University, Czech Republic

Vychází 6x ročně / The Journal is published 6 times per year (4 times in Czech and Slovak, 2 times in English)

ISSN 1213-6204 (Print), ISSN 1805-885X (Online)

Registrační číslo MK ČR / Registration Number of the Ministry of Culture: MK ČR E 13795

Číslo vyšlo 31. března 2020 / This issue was published on 31th March 2020

Editor čísla / Issue Editor:

Eva Mydlíková, Trnavská univerzita v Trnave, Slovakia.

Vydává / Published by:

Asociace vzdělavatelů v sociální práci, Joštova 10, 602 00 Brno, IČO: 49465619,

a Evropský výzkumný institut sociální práce OU, Fr. Šrámka 3, Ostrava

Korektura / Proofreading: Vilem Kmunicek

Grafická úprava / Layout: Radovan Goj (www.goj.cz)

Tisk / Print: Printo, spol. s r. o. (www.printo.cz)

Webové stránky časopisu / Journal Website: www.socialniprace.cz

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Stati

Radka Janebová Represe jako nová prevence sociálních problémů? Ke vztahu mezi welfare a prisonfare v teorii Loïca Wacquanta	5
Denisa Vargová, Eva Mydlíková Od naivního entuziazmu po racionální konstruktivismus v preventivních programech	22
Michaela Šavrnociová, Angela Almašiová, Matej Almáši, Ladislav Vaska, Mirek Barták, Roman Gabrhelík, Benjamín Petruželka, Jaroslav Vacek Identifikácia rizikových skupín žiakov a žiačok základných škôl na Slovensku a v Česku pre účely tvorby efektívnych preventívnych opatrení v oblasti technologických závislostí	31
Ladislav Otava Formy vyrušení dilematu: Změna ideálu sociálního pracovníka a Změna ideálu a pracovních podmínek sociálního pracovníka	50
Zuzana Stanková Zdroje podpory sociálního začleňování: perspektiva sociálních pracovníků působících v sociálně vyloučených lokalitách na území Moravskoslezského kraje	61
Barbora Gřundělová Faktory ovlivňující zapojení otců v sociální práci s rodinou	79
Michaela Vaško Pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích	97
Terezie Carbová, Alena Kajanová Možnosti a bariéry v sociální práci s osobami bez přístřeší	117

Recenze

Leoš Zatloukal, Daniel Žákovský Zázrak tří květin: terapie zaměřená na řešení s dětmi a dospívajícími	126
--	-----

Online prakticko-publicistická část časopisu	129
---	------------

Zaměření příštího čísla	130
--------------------------------------	------------

Naše poslání a cíle	131
----------------------------------	------------

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Articles

Radka Janebova Repression as a New Form of Prevention of Social Problems? The Relationship between Welfare and Prisonfare in the Context of Loic Wacquant's Theory	5
---	---

Denisa Vargova, Eva Mydlikova From Naive Enthusiasm to Rational Constructivism in Prevention Programs	22
--	----

Michaela Savrnocnova, Angela Almasiova, Matej Almasi, Ladislav Vaska, Mirek Bartak, Roman Gabrhelik, Benjamin Petruzelka, Jaroslav Vacek Identification of Risk Groups Among Primary School Pupils in Slovakia and the Czech Republic: Creating Effective Preventive Measures in Relation to Technological Addictions	31
--	----

Ladislav Otava Forms of Disturbing Dilemma: Changing the Ideal of a Social Worker Versus Changing the Ideal and Working Conditions of a Social Worker	50
--	----

Zuzana Stankova Sources of Support for Social Inclusion: Perspectives of Social Workers in Socially Excluded Localities in the Moravian-Silesian Region	61
---	----

Barbora Grundelova Factors That Have an Influence on Fathers' Involvement in the Family Social Work	79
--	----

Michaela Vasko Concepts on Supporting Family Potential in Times of Difficulty	97
--	----

Terezie Carbova, Alena Kajanova Options and Barriers in Social Work with Homeless People	117
---	-----

Book Reviews

Book Reviews	126
--------------------	-----

Online Practical-Journalistic Part of the Journal	129
--	-----

Next Issue Focus	130
-------------------------------	-----

Our Mission	131
--------------------------	-----

Editorial

„Prevenčia“ – pojem, ktorý v období, kedy píšem tento editoriál, nadobúda absolútny a zásadný význam pre našu ďalšiu existenciu. Koronavírus ovláda jeden kontinent za druhým, zomierajú ľudia. Zatiaľ nepoznáme liečbu, vieme robiť len preventívne opatrenia, aby sme sa aj my nestali obeťou choroby COVID 19. Naozaj musí prísť na ľudstvo nejaká katastrofa, aby si pripomenulo starú známu pravdu, že najlepšou ochranou je prevencia?! Sociálne „ochorenia“ nemajú pandemický charakter, ale ich dôsledky bývajú tiež často fatálne. Významným spôsobom môžu ovplyvniť život dieťaťa, jeho rodiny, seniorov a ďalších zraniteľných sociálnych skupín obyvateľstva. Musíme sa ale opýtať, či už dozrel čas na to, aby sme využili množstvo vedomostí a skúseností z krízových intervencií a zmenili sa tak z „hasičského zboru“ na odborníkov, schopných urobiť kvalifikovaný odhad budúcej situácie a urobiť také preventívne opatrenia, ktoré nás dovedú jednak k zvýšenej kvalite života našich klientov, ako aj k efektívnejšiemu vynakladaniu finančných prostriedkov spoločnosti na sociálne cieľové skupiny.

V čísle, ktoré práve čítate, môžete nájsť osem akademických článkov, ktoré v rôznej forme a rôznom rozsahu s prevenciou korešpondujú. Tému celého časopisu otvára príspevok Radky Janebovej „*Represe jako nová prevence sociálních problémů?*“. Autorka vypracovala teoreticko-analytickú štúdiu, ktorej cieľom je rozvinúť diskusiu o kontroverznom vzťahu sociálnej „welfare“ politiky a trestnej „prisonfare“ politiky štátu. Teoretický koncept svojho príspevku postavila na kritike neoliberalizmu Loíca Wacquanta, akceptujúc limity jeho teórie mimo územie Spojených štátov amerických. Vo výsledkoch upozornila na potrebu reflektovať dopady neoliberalnej trestnej politiky v kontexte výkonu profesie sociálnych pracovníkov/čok na našom území.

Nasledujúce dva príspevky majú spoločné menovateľa: deti a efektívnosť tvorby preventívnych programov. Príspevok „*Od naïvného entuziazmu*

po racionálny konstruktivizmus v preventívnych programoch“, autoriek Denisy Vargovej a Evy Mydlíkovej, má teoreticko-analytický charakter. Jeho cieľom je demonštrovať, na základe obsahovej analýzy dvoch výskumov, reflektujúcich dva konkrétne preventívne programy, význam aplikačného potenciálu výskumných zistení pre účinnejšiu implementáciu programu prevencie násilia páchaného na deťoch a deťmi v predškolskom veku. Je známe, že rešpektovaním špecifik prijímateľov preventívneho programu sa zvyšuje jeho účinok. Úlohou výskumného tímu je tieto špecifiká zistiť ešte pred konštrukciou preventívneho programu. Pri vzájomnom rešpektovaní sa môžu výskumníci a preventisti vypracovať veľmi účinné preventívne programy pre deti a mládež už vo veku od 3 rokov až po adolescenciu, a tak eliminovať spoločenské aj individuálne dôsledky násilia páchaného na deťoch a deťmi.

Aj v treťom príspevku sú objektom deti. Kolektív česko-slovenského tímu ôsmich autorov vo svojom článku s názvom „*Identifikácia rizikových skupín žiakov a žiačok základných škôl na Slovensku a v Česku pre účely tvorby efektívnych preventívnych opatrení v oblasti technologických závislostí*“ identifikuje rizikové skupiny žiakov a žiačok základných škôl na Slovensku a v Česku pre účely tvorby efektívnych preventívnych opatrení v oblasti technologických závislostí. Identifikácia prebehla prostredníctvom aplikácie a štatistického spracovania autorského dotazníka. Teoretický koncept výskumu tvorila teória závislosti podľa M. Griffithsa. Výsledky výskumu zo vzorky česko-slovenských detí je možné využiť v oblasti tvorby efektívnych preventívnych programov pre deti a adolescentov, ktorým hrozí závislosť od internetu a počítačových hier, ale aj pre rodičov a ďalších odborníkov, ktorí participujú na eliminovaní rizikových faktorov na všetkých troch úrovniach prevencie. Ďalšiu skupinu príspevkov tvorí 5 článkov, ktorých objektom záujmu sú rôzne skupiny aktérov sociálnej pomoci. Prvým, v ktorom

autor Ladislav Otava vo svojom príspevku „*Formy vyrušení dilematu: Změna ideálu sociálního pracovníka a Změna ideálu a pracovních podmínek sociálního pracovníka*“ otvára diskusiu, ktorá sa snaží nájsť odpovede na otázku „*Jakými argumenty můžu doložit vyrušení dilematu změnou ideálu a pracovních podmínek sociálního pracovníka?*“. Teoretický koncept článku bol postavený na teórii vzniku a zvládania dilém a aplikovaný v kontexte organizácií sociálnych služieb. Preventívnym prvkom sa tu javí faktor reflektovania spôsobu zvládania dilém sociálnych pracovníkov, organizácií aj profesie samej. Cieľom príspevku „*Zdroje podpory sociálního začlenování: perspektiva sociálních pracovníků působících v sociálně vyloučených lokalitách na území Moravskoslezského kraje*“ Zuzany Stankovej je prezentovať výsledky kvalitatívneho výskumu, v ktorom zisťovali, ako sociálni pracovníci, pôsobiaci v sociálne vylúčených komunitách, interpretujú zdroje opory, vedúce k procesu

sociálneho začleňovania. Výsledkom situačnej analýzy boli kartografické mapy situácií, znázorňujúce perspektívu sociálnych pracovníkov vylúčených komunit.

Sociálna opora je v centre záujmu aj textu Michaely Vaško „*Pojetí podpory potenciálu rodin v nesnážích*“. Autorka, v kvalitatívnom výskume, v ktorom analyzovala odborný text s obsahom smerujúcim k podpore potenciálu rodín v ťažkostiach, vychádzala z humanistických teoretických konceptov rozvoja potenciálu každej rodiny sa pozitívne rozvíjať. Závěry práce je možné využiť v praxi sociálnej práce s rodinami, konkrétne v poskytovaní sociálno-aktívizačných služieb pre rodiny s deťmi.

Otcovia sú v centre záujmu článku Barbory Gründelovej „*Faktory ovlivňující zapojení otců v sociální práci s rodinou*“. V texte, ktorý prezentuje výsledky kvalitatívneho výskumu formou obsahovej analýzy odborných článkov, autorka odpovedá na otázku, ktoré faktory podporujú zapojenie otcov v sociálnej práci s rodinami a ktoré zapojeniu bránia. Na problém autorka nahliada z perspektívy sociálneho konštruktivismu, gender senzitivných prístupov, koncepčného modelu CAPE a prístupu, ktorý pracuje vždy s celou rodinou.

Časopis uzatvára článok dvoch autoriek Terzie Carbovej a Aleny Kajanovej „*Možnosti a bariéry v sociální práci s osobami bez přístřeší*“. Cieľom príspevku je analyzovať profesijné možnosti a bariéry v sociálnej práci s osobami bez prístrešia, trpiacimi duševnou chorobou. Pomocou biograficko-naratívneho rozhovoru so sociálnymi pracovníkmi/čkami autorky spracovali analýzu dát a prezentujú výsledky pomocou zakotvenej teórie. V závere článku ponúkajú návrh opatrení, ktoré vedú k riešeniu bariér sociálnej práce s touto zraniteľnou sociálnou skupinou.

Chcela by som veriť, že nemusí prísť do Európy koronavírus, aby sme sa na chvíľu v tom „hasení požiarov“ zastavili a porozmýšľali, ako im predísť. Pretože požiare nie sú len malé, lokálne, ale často zhorí aj celý les.

*Eva Mydlíková,
editorka čísla*

Interzce

REMEDIUM
PRAHA

VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY

SEBEZKUŠENOSTNÍ PSYCHOTERAPEUTICKÝ VÝCVIK REMEDIUM IV

Pětiletý psychodynamický výcvik ve schématu
SUR

Výcvikovní lektori:

PhDr. Jiří Broža, PhDr. Jan Šíkl, PhD.,
PhDr. Martin Hajný, PhD., MUDr. Vanda
Valentová, MUDr. Richard Zajíc, PhDr. Dana
Dobiášová, PhDr. Veronika Čermáková

Cena 1. ročníku
26.000 Kč

(v dalších ročnících inflační navýšení)

**zahájení na jaře 2021
přijímací pohovory na podzim 2020**

Podrobnější informace na
www.remedium.cz
tel: 272 743 360
vzdelavani@remedium.cz

Represe jako nová prevence sociálních problémů? Ke vztahu mezi welfare a prisonfare v teorii Loïca Wacquanta

*Repression as a New Form of Prevention of Social Problems?
The Relationship between Welfare and Prisonfare
in the Context of Loic Wacquant's Theory*

Radka Janebová

Mgr. Radka Janebová, Ph.D.,¹ pracuje jako odborná asistentka na Ústavu sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové a zároveň jako sociální pracovnice organizace Salinger ve středisku Triangl, kde se věnuje sociální práci s rodinami a moderování případových konferencí.

Abstrakt

CÍLE: Cílem příspěvku je diskutovat, zda a jak dochází k vytlačování sociální politiky (*welfare*) politikou trestní (*prisonfare*) v České republice. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Teoretickým východiskem je kritika neoliberalismu Loïca Wacquanta. **Klíčová pozornost** je zaměřena na fungování trestní politiky neoliberálního státu. **METODY:** Text je koncipován jako teoretická stať zkoumající analogie mezi vývojem *prisonfare* v USA a v České republice. **VÝSLEDKY:** Analýza situace ukázala, že řadu indikátorů *prisonfare* lze nalézt i v České republice, ale zároveň je třeba reflektovat limity Wacquantovy teorie mimo USA. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Sociální pracovnice a pracovníci by měli dopady neoliberální trestní politiky na své fungování začít co nejdříve reflektovat zejména ve vztahu ke kontextu, ve kterém pracují, ale i ve vztahu k fungování jejich profese.

Klíčová slova

sociální práce, neoliberalismus, trestní politika, prisonfare, welfare

Abstract

OBJECTIVES: The aim of this paper is to discuss whether and how social policy (*welfare*) is pushed aside by penal policy (*prisonfare*) in the Czech Republic. **THEORETICAL BASE:** The theoretical base is the critique of neoliberalism by Loic Wacquant. **Key attention** is focused on the functioning of the neoliberal state's penal policy. **METHODS:** The text is conceived as a theoretical article examining the analogies between the development of *prisonfare* in the USA and that of the Czech Republic. **OUTCOMES:** The analysis of the situation showed that many *prisonfare* indicators can be found in the Czech Republic, but at the same time, it is necessary to reflect the limits of Wacquant's theory outside the USA. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** Social workers should begin as soon as possible to reflect on the impact of neo-liberal penal policy on the functioning of their work.

¹ Kontakt: Mgr. Radka Janebová, Ph.D., Ústav sociální práce Filozofické fakulty, Univerzita Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové; radka.janebova@uhk.cz

Keywords

social work, neoliberalism, penal policy, prisonfare, welfare

ÚVOD

Proměněním kontextu, ve kterém je realizována sociální práce, bylo v časopise *Sociální práce / Sociální práce* věnováno v poslední době několik článků (např. Briggs, Foord, 2017; Dvořáková, Mertl, 2018; Chytil, Kowaliková, 2018; Janebová, 2018; 2019; Recmanová, 2019). Jejich společným rysem je důraz na důsledky neoliberalizace sociálních států pro sociální práci. Upozorňují, že současná sociální práce je stále více a stále zásadněji ovlivňována podfinancováním a ekonomickými škrty, privatizováním a outsourcingem, zaváděním principů trhu a nového manažerismu či prosazováním ideologie radikální individuální odpovědnosti, která činí za veškeré problémy odpovědné jednotlivce bez ohledu na jejich strukturální příčiny. Domnívám se, že v této odborné diskusi zatím chybí větší reflexe tématu penalizace sociálního státu. Na poli sociální práce dosud nebyla věnována širší pozornost snaze neoliberalizovaných států řešit sociální problémy skrze trestní politiku. Právě na takové riziko pro evropské země upozorňuje francouzský sociolog a sociální antropolog Loïc Wacquant. Ten na zkušenosti „laboratoře neoliberalismu“, za kterou považuje USA, ukazuje, jak trestní politika stále více proniká do oblastí, které byly v minulosti předmětem politiky sociální. Tvrdí, že prevence sociálních problémů realizovaná v minulosti sociální politikou a sociální prací je v neoliberálních státech stále více nahrazována represí a kriminalizací chudoby. Wacquant ukazuje, že zdánlivě tak odlišný segment fungování státu, jako je trestní politika, může být velmi silně spjat i s fungováním sociální práce.

Cílem následujícího textu bude stručně prezentovat teorii Loice Wacquanta věnovanou nahrazování sociální politiky politikou trestní v kontextu USA, diskutovat možný účel, kterému tento trend slouží, a optikou Wacquanta reflektovat vývoj trestní politiky v České republice – včetně klíčové otázky, zda a jak dochází k penalizaci sociálního státu i u nás. Bude se jednat o teoretickou stať, která vychází zejména z textů Wacquanta (2009; 2010; 2012a; 2012b; 2014; 2015), z publikací autorů kritické plzeňské politologické a kulturně antropologické školy, kteří se u nás jako jedni z mála penalizaci státu věnují (Hejnal, 2013; Krčál, Mertl, 2013; Krčál, Naxera, Stulík, 2013; Růžička, Lupták, 2013; Vašát, 2013; Krčál, 2016; Lupták, 2017), a z dostupných statistik české trestní politiky.

KE VZTAHU MEZI WELFARE A PRISONFARE V TEORII LOIČA WACQUANTA

Wacquantovým (2012a) východiskem je kritika neoliberalismu, který chápe jako politické partnerství kapitálu se státem vzniklé na přelomu 70. a 80. let 20. století (v češtině více viz např. Janebová, Truhlářová, 2018). V tomto partnerství, které nazývá Kentaurím státem, je stát chápán jako posluhovač kapitálu, jehož úkolem je zajistit kapitálu ideální podmínky pro jeho další akumulaci a pacifikovat lidi, aby tyto podmínky byly co nejstabilnější. K těmto cílům využívá ekonomickou politiku založenou na prosazování principů trhu do všech oblastí lidského života; sociální politiku, jejímž cílem je disciplinovat chudé; kulturní politiku, která do mysli lidí vkládá přesvědčení o individuální odpovědnosti za všechny aspekty jejich životů (bez ohledu na strukturální příčiny problémů); a trestní politiku sloužící k potlačení odchylek od norem a chlácholení „slušných“ občanů znepokojených osekáváním jejich sociálních práv.

Zatímco poválečné keynesiánské sociální státy kladly důraz na *welfare* – tedy na sociální práva a na podporu a ochranu chudých či znevýhodněných členů společnosti, tak neoliberální státy tento koncept nahradily nápravnou sociální politikou. Ta funguje dvojím způsobem. Za prvé byla trestní politikou kolonizována samotná sociální politika, což se projevuje přenášením praktik běžných v trestním systému do sociální práce. Například sociální pracovnice na dávkových agendách užívají

ke své práci výslechy (eufemisticky označované jako rozhovory), domovní prohlídky (sociální šetření), oprávnění sbírat důkazy (jednání s dalšími subjekty v zájmu klienta), a v zahraničí dokonce i biometrické techniky (podrobněji viz Mertl, 2017; Janebová, 2019). Za druhé dochází k vytlačování sociální politiky politikou trestní v oblastech, které původně pod sociální politiku spadaly. Tento posun od *welfare* politiky k politice trestní Wacquant (2010) označuje jako *prisonfare*. Pod tímto pojmem chápe rozšiřující se, obtěžující a stále více aktivní trestní aparát, který proniká do nižších oblastí sociálního a fyzického prostoru s cílem nastolit nad ním disciplinární dohled. Jinak řečeno cílem trestní politiky Kentauřího státu je zajistit kontrolu nad lidmi na spodní části společenského žebříčku.

Tato kontrola není podle Wacquanta (2009:99) genderově neutrální, ale v USA je zaměřována především na muže – konkrétně chudé černé muže přežívající v prostoru amerických ghett. Ti byli v 90. letech 20. století nejvíce postiženi neoliberálními škrty na sociálních programech pro chudé. Zároveň nedošlo ani ke kompenzaci tohoto výpadku skrze pomoc církevních a charitativních organizací, jak avizovali neoliberální politici. Chudí muži zůstali bez pomoci a začali stále více končit v síti vězeňského systému (Shannon, 2017). Kontrola nad chudými se tak rozdělila na základě genderu: sociální politika reguluje ženy s dětmi, zatímco politika trestní pacifikuje muže – manžele, bratry a syny těchto žen.

Zároveň stále více dochází ke sblížování sociální a trestní politiky. Mají totožnou cílovou skupinu z hlediska rasy a sociální pozice, jsou řízeny stejnou filosofií morálního behaviorismu užívajícího podobné techniky kontroly jako stigma, dohled, omezení a sankce k „nápravě“ chování. Sociální politika je kolonizována represivními principy, zatímco trestní systém se rozšiřuje, aby absorboval stále více tradiční klientely *welfare*. Wacquant (2009; 2010; 2012b) je považuje za alternativy téže politiky proti chudým, která se pokouší nově vyřešit městskou marginalitu. Jak *workfare*, tak *prisonfare* mají za cíl znevědětelnovat problémové populace jejich vytlačěním z oblastí veřejné podpory. Obě politiky státu jsou zaměřeny na dno tříd a etnické hierarchie. Obě fakticky předpokládají, že jejich klienti jsou „vinní až do prokázání nevinnosti“ a že jejich chování musí být pečlivě kontrolováno a odstraňováno restriktivními a donucovacími opatřeními. A obě mají odrazovat od chudoby a stigmatizovat chudé (Wacquant, 2015).

Úkolem státu již není garantovat lidská práva všem občanům, ale vymáhat povinnosti a sankcionovat ty, kteří občanské povinnosti neplní (příjemce dávek, nezaměstnané a chudé). Zatímco původně sloužila trestní politika k trestu a nápravě lidí páčajících kriminální delikty, v neoliberálním státu má za úkol zasahovat proti chudým (Wacquant, 2009; 2010; 2012b). To je důvodem, proč je třeba začít v sociální práci věnovat zásadní pozornost trestní politice a začít pozorně analyzovat vztahy mezi chudobou, kriminalitou a kriminalizací. Wacquant se ve svých analýzách zaměřuje především na situaci v USA, takže je třeba určitě opatrnosti při aplikaci americké situace na české poměry.

Mezi indikátory *prisonfare* řadí Wacquant (2009; 2010; 2012b) především navyšování nákladů do trestní oblasti (zvyšování počtu policistů, soudců, bezpečnostních expertů, probačních úředníků, věznic apod.), rozšiřování kapacity věznic, kriminalizaci činů, které byly původně přestupky, převádění řešení kriminality mladistvých do justice dospělých, normalizaci „pohotovostního trestání“ (tzv. *emergency penalty* – rychlých zásahů postavených na zadržení osoby páčající drobný delikt), zvyšování sazeb za některé trestné činy spojené s drobnou kriminalitou, zvyšování policejních pravomocí ve vztahu k pouliční kriminalitě, zrychlování soudních řízení, schvalování městských pořádkových vyhlášek, zřizování registrů delikventů, instalování sledovacích kamer do veřejných prostor či kulturní průmysl, který obchoduje se strachem z kriminality ve zprávách a v reality show.

VÝVOJ PRISONFARE V USA

Od 90. let 20. století začal v USA dramaticky růst význam věznic. Zejména v New York City za republikánského starosty Rudolpha Giulianiho a policejního komisaře Williama Brattona začala

být uplatňována agresivní politika vůči drobné kriminalitě. Byla ovlivněna „teorií rozbitého okna“ (*broken windows theory*²) a postavena na „politice nulové tolerance“ vůči drobné kriminalitě. Lidé byli zatýkáni za přestupky jako žebrání, pouliční prostituce, nepořádné chování, veřejné popíjení alkoholických nápojů, nevyžádané mytí čelních skel u aut, pouliční prodej apod. Protože souběžně s touto politikou došlo k dramatickému snížení kriminality uvnitř města – kriminalita klesla o 40 % a počet vražd klesl o polovinu (McKee, 2018) – začala být obdivována a napodobována celou řadou dalších měst nejen ve Spojených státech. Bohužel se tak dělo bez hlubší analýzy, jak byla klesající míra kriminality v New York City ovlivněna celkovým trendem poklesu kriminality v USA (Wacquant, 2014).

Populace za mřížemi v USA vzrostla podle Wacquanta (2015) z 380 tisíc v roce 1975 na 2 miliony v roce 2000 a přibližně 2,4 milionu v roce 2015. Tento policejní hyperaktivismus ale neodpovídal trendům v kriminalitě, která začala klesat již před zavedením politiky nulové tolerance. Zatímco v roce 1975 měly Spojené státy 21 vězňů na každých 10 tisíc zaznamenaných zločinů, tak o 30 let později bylo na každých 10 tisíc zločinů zavřeno 125 vězňů. Země se tedy stala šestkrát více trestající při klesající kriminalitě (Wacquant, 2012b).

V roce 2010 psal Jones, že obyvatelstvo USA představuje méně než 5 % světové populace, ale drží téměř jednu čtvrtinu světových vězňů. Z nich bylo více než 250 tisíc duševně nemocných a již jedenáctileté děti mohly být odsouzeny do vězení. Když v Kalifornii přešli na systém „třikrát a dost“ (*three strikes and you are out*), který tam znamená za (jakýkoliv) druhý trestný čin dvojnásobnou délku trestu a za třetí trestný čin 25 let odnětí svobody bez možnosti podmíněčného propuštění, tak Afroameričané tvořili 57 % případů spadajících do tohoto zákona (tvoří 10 % populace Kalifornie). Jejich podíl byl tedy sedmáctkrát vyšší než u bílé populace, přestože bílí spáchali nejméně 60 % znásilnění, loupeží a napadení. Jones (2010) z toho odvozuje, že americký stát se evidentně vyznačuje nepřiměřeným uvěznováním chudých a barevných lidí. Vzhledem k tomu, že od roku 1978 do roku 2009 se podíl Afroameričanů a Latinoameričanů ve věznicích zvýšil ze 48 % na 60 % (dohromady tvoří jednu pětinu americké populace), tak nelze takovéto navýšení přičítat tomu, že by se tyto populace najednou rozhodly páchat více kriminální činnosti (Wacquant, 2009:70). Je značně pravděpodobné, že roli v jejich zvyšující se proporci za mřížemi hrají vnější faktory. Jones predikoval, že pokud tyto trendy budou pokračovat, tak to vypadá, že každý třetí černý muž narozený v Americe půjde do vězení. Wacquant (2015) rasovou selektivitu trestního systému ještě o něco více specifikuje, když tvrdí, že *prisonfare* je postaveno na trojitě jasně cílené selektivitě: za prvé dle třídy, za druhé dle rasy a za třetí dle místa (zaměřeno na zbytky černého ghettu). Důsledkem je masové uvěznování černých chudých mužů z ghettu.

Přestože ženy jsou primárně regulovány systémem *workfare*, i jejich počet ve vězeních celosvětově stoupá, a to dokonce výrazně rychleji než u mužů. Od roku 2000 se zvýšil o 50 %, zatímco u mužů o 18 % (Walmsley, 2016). Počet žen uvězněných v USA (cca 204 tisíc) překračoval v roce 2010 celkový počet vězňů jakékoliv země západní Evropy (Jones, 2010). Afroamerické ženy jsou nyní nejrychleji rostoucí vězeňskou populací, přičemž v tempu růstu překonaly i afroamerické muže. Podobně přibývá uvězněných žen s poruchami duševního zdraví. Tento trend částečného přesunu žen ze sociálního do trestního systému pravděpodobně odpovídá pokračující demontáži sociálního státu, který začal osekávat i programy pro rodiny s dětmi. Rostoucí feminizace chudoby vede k nárůstu specifické kriminality žen, orientované na zajištění prostředků na bydlení a jídlo pro děti těchto žen, a posléze k přemísťování části žen z *workfare* do *prisonfare* (Gelsthorpe, 2010; Mason, Magnet, 2011).

² Teorie Jamese Q. Wilsona a George L. Kellinga se poprvé objevila v článku z roku 1982 („Broken Windows“) v časopise *The Atlantic*. Jedná se o koncept, podle kterého každý neřešený problém v daném prostředí ovlivňuje lidské postoje a vede k dalším problémům. Naopak v prostředí, kde jsou problémy smysluplně řešeny, vznikají postoje, které dále podporují údržbu tohoto prostředí. Název vznikl z příkladu, na kterém byla teorie demonstrována. Pokud budou okna v prostředí rozbitá, budou mít lidé tendenci rozbít další okna, případně budou demolovat budovu zevnitř (McKee, 2018).

Z hlediska sociální práce je více než zajímavé, jak se staly americké věznice „odbytištěm“ lidí s psychiatrickými diagnózami. Tento trend začal již v 60. a 70. letech v rámci procesu masivní „deinstitucionalizace“, kdy byla řada takto nemocných lidí propuštěna z ústavních zařízení a skončila na ulici nebo v azylových službách, jejichž kapacita ale nebyla dostačující. Jak píše Wacquant (2009:72), tak není překvapující, že jedna čtvrtina vězňů se někdy léčila s duševními problémy a mezi 6 až 15 % obyvatel věznic trpí duševní nemocí. Zdá se, že klesající náklady na zdravotní a sociální systém jsou kompenzovány systémem penálním.

Výdaje na financování trestního systému v USA vzrostly ohromujícím způsobem. Náklady na věznice vyskočily ze 7 miliard v roce 1980 na 57 miliard dolarů v roce 2000, aby v roce 2007 překročily hranici 70 miliard dolarů. To se dělo za situace, kdy kriminalita nejprve stagnovala a poté po roce 1993 setrvale klesala (mezitím celkové výdaje na trestní soudnictví vzrostly sedmkrát z 33 miliard dolarů na 216 miliard dolarů). Tento rozpočtový boom vedl k tomu, že trestní aparát se stal třetím největším zaměstnavatelem v USA (za společnostmi Manpower Inc. a Wal-Mart; Wacquant, 2015).

Vertikální růst trestního systému (počet vězněných) byl doprovázen jeho horizontálním šířením, kdy docházelo k masivnímu nárůstu klientů probačního dohledu. Celkový počet obyvatel pod dohledem trestního soudnictví se zvýšil z 1,8 milionu v roce 1980 na 6,4 milionu v roce 2000 a 7,4 milionu v roce 2007. Reálně šlo ale podle Wacquanta (2015) více o rozšiřování trestního systému než o alternativu k němu. To může ukazovat vysoká návratnost lidí v podmínce do vězení, kdy se například v roce 1997 dva z pěti lidí v podmínce a šest z deseti propuštěných s následným dohledem do tří let vrátili do vězení. Dohled byl koncipován spíše jako penální past než příležitost k sociální rehabilitaci. Pro stále více lidí bylo nereálné plnit jeho podmínky, takže se zvyšovala četnost jeho porušení (například pozitivní test na alkohol, ztráta zaměstnání, vynechání schůzky s probačním úředníkem, vycestování bez povolení mimo vymezenou oblast).

Rozšiřování korektivních funkcí státu je podle Wacquanta (2015) úměrné snižování jeho role v oblasti *welfare*. To potvrzuje porovnání rozsahu populací a nákladů, které šly do sociální a trestní oblasti. V roce 1980 vynaložily USA třikrát více na své dva hlavní programy pomoci (11 miliard dolarů pro AFDC³ a 10 miliard dolarů na potravinové poukázky) než na vězeňský systém (7 miliard dolarů). Do roku 1996 došlo k zásadní změně poměru částek na oba systémy, kdy rozpočet na vězeňský systém dvojnásobně překračoval rozpočty na AFDC a potravinové poukázky (54 miliard dolarů na vězeňství ve srovnání s 20 miliardami dolarů na AFDC a 27 miliardami dolarů na potravinové poukázky). Stejně tak během 80. let vláda snížila finanční prostředky na veřejné bydlení o 17 miliard dolarů (minus 61 %), a naopak posílila výdaje na opravy vězení o 19 miliard dolarů (plus 171 %). To podle Wacquanta (2015) ukazuje, že hlavním programem bydlení pro chudé se staly věznice.

V USA zřetelně existuje trend rostoucího počtu lidí v trestním systému. Pravděpodobnost skončit v jeho chapadlech ale není rozložena rovnoměrně. Mnohem vyšší ji mají lidé na nižších příčkách sociální hierarchie. Vzorec „Giuliani–Bratton“ se podle Wacquanta (2014) šíří z nervového centra neoliberalismu, kterým jsou USA, do zbytku světa (bohatého Severu i chudého Jihu), a mění politiku trestání způsobem, který by dříve nikdo nepředvídal. Hypotézami, jak lze tento boom trestního aparátu vysvětlit, se budu zabývat níže.

ÚČEL BOOMU TRESTNÍ POLITIKY

Ve své klíčové knize *Punishing the Poor (Trestání chudých)* Wacquant (2009) ukazuje, že nárůst penálního státu má málo společného s kontrolou kriminality, byť je to vydáváno za manifestní cíl.

³ *Aid to Families with Dependent Children (AFDC)* – Federální program pomoci Podpora rodinám s nezaopatřenými dětmi fungoval od roku 1935 do roku 1996. Spadal pod Ministerstvo zdravotnictví a lidských zdrojů a poskytoval finanční pomoc dětem, jejichž rodiny měly nízký nebo žádný příjem. Program spadal pod administrativu jednotlivých států, ale byl financován vládou USA (U.S. Census Bureau, 2011).

Jedná se podle něj spíše o celosvětový trend související s nástupem neoliberalismu, kdy je třeba svázat neviditelnou ruku trhu se železnou pěstí penálního státu. Latentním účelem posilování trestního aparátu je zachovat stávající sociální nerovnosti a neoliberální řád. Cílem *prisonfare* je především snaha disciplinovat pracující třídu, eliminovat chudé, zavést nad nimi dohled a zvýšit politickou legitimitu Kentaurího státu. Sekundárně nemusí být nepodstatné ani cíle, jako jsou úspory na výdajích sociálního státu a profit „vězeňsko-průmyslového komplexu“.

Vzhledem k sociálním nejistotám, v nichž se nachází pracující třída, existuje reálné riziko, že se tyto pracující uchýlí mimo formální trh práce, ať na šedý – spojovaný s prací na černo bez odvodů, nebo černý – napojený na kriminální aktivity. Proto může být latentním účelem nárůstu penálního aparátu **preventivně disciplinovat pracující třídu**. Je třeba zpřísnit tresty při volbě těchto strategií a donutit pracující, aby setrvali v prekarizovaných typech práce (Wacquant, 2009; 2012b). Praktická opatření pak směřují k zavádění trestnosti práce na černo či k vysokým pokutám za tuto práci. Vzhledem k tomu, že je obtížné z nízkých mezd tyto pokuty zaplatit, jejich neplatiči mnohdy přecházejí pod tresty odnětí svobody.

Jiným latentním cílem prisonizace může být **eliminace a „uskladnění“⁴ chudých a zajištění dohledu** nad nimi (Wacquant, 2009; 2012b; Cellini, 2016). Penalizace slouží ke zneviditelnování sociálních problémů, kdy je „lidský odpad“ odklizen do vězení (Wacquant, 2009). Kriminologie a právo se sice snaží navodit představu, že cílem vězení je rehabilitovat pachatele trestných činů, ale reálně již vězeňství nemusí sloužit normalizaci lidí, jak předpokládal Foucault (1999). Může sloužit k neutralizaci populací, které nejvíce ohrožují neoliberální řád. Podstatné je, že tento nástroj nebývá ve společnosti užíván rovnoměrně, ale výrazně více cílí na lidi na nejnižších stupních společenského žebříčku podle třídy, etnicity a lokálního prostoru (navzdory explozi korporáční kriminality). Selektivnost trestního systému je viditelná na rozdílném přístupu ke zločinu různých sociálních vrstev. Zatímco u vyšších vrstev bývá zločinné jednání přehlíženo, tolerováno či ospravedlňováno, tak u nižších je prezentováno jako systémová hrozba vyžadující důslednou kontrolu a bezprostřední postihy. Trestány jsou z celospolečenského hlediska více marginální činy, zatímco ty z celospolečenského hlediska významné zůstávají nepotrestány (Krčál, Mertl, 2013:37). Tím dochází podle Wacquanta (2010) k rozdělování občanů podle třídní linie a *de facto* ke zpochybňování demokracie.

Dalším latentním účelem nárůstu trestního aparátu může být snaha neoliberálního státu **kompensovat nedostatek vlastní politické legitimacy**. Čím více stát zanedbává své sociální povinnosti, tím více klesá jeho legitimita. Jako funkční cesta k její obnově se jeví odvrátit pozornost veřejnosti na ohrožení její bezpečnosti. K tomu je ovšem třeba najít obětího beránka, na kterého se musí ukázat jako na původce nebezpečí. Pak už jen stačí vůči fiktivním původcům nebezpečí vyvinout a uplatňovat represivní strategie a zároveň ostentativně předvádět před veřejností, jak je stát jejím jediným a schopným ochráncem (Bauman, 2017; Lupták, 2017). Tento mechanismus je označován jako *sekuritizace*, což je podle Baumana (2017:11) vyvolávání strachu či morální paniky populace, že její blaho je ohroženo nějakým zlem. Cílem sekuritizace je navodit atmosféru nepřítelů za branami, katastrofy, smrtelného nebezpečí, jemuž mohou jako štít čelit pouze „ti nahoře“, ale s latentním záměrem odpoutat pozornost od sociálních nejistot.

Jako ideální objekt zvýšeného dohledu se jeví „neoliberální delikventi“, tedy ti, kteří se nějakým způsobem odchýlili od neoliberálních hodnot a norem (Wacquant, 2010). Deklasování jsou konstruováni jako hrozba, před níž musí být „slušní“ lidé státem ochráněni (Krčál, Mertl, 2013:37). Chudí jsou vyobrazováni jako bezpečnostní riziko, když jsou v politických proklamacích propojováni s hesly jako „bezpečnost“, „kriminalita“, „rizikové lokality“, „pachatelé trestných činů“ (Krčál, Naxera, Stulík, 2013:43).

Podle Garlanda (in Garret, 2016) se změnila původní představa člověka páchajícího drobný majetkový trestný čin jako znevýhodněného a zasluhujícího subjektu, který žije ve špatných

⁴ Wacquant skutečně užívá pojem „warehousing“ (2009:68).

strukturálních podmínkách a potřebuje pomoc. Namísto toho jsou tito lidé stereotypně znázorňováni jako nekontrolovatelní, nebezpeční či nenapravitelní kriminálníci. Z toho vyplývá požadavek, aby byla veřejnost chráněna, téma se politizuje a stává se předmětem nového populismu. Trestní politika přestala být tématem výhradně bezpečnostních expertů a stává se klíčovým tématem voleb s argumenty zpochybnujícími odborností těchto expertů. Staví na argumentech návratu „zdravého rozumu“ lidí a „návratu k podstatě“ práce s kriminálníky, kterou přece znají všichni (zavřít je).

Cílem boomeru *prisonfare* může být také **snížení poptávky po sociální pomoci** (Křčál, Mertl, 2013:37), protože ve věznicích nejsou chudí recipienti běžných sociálních dávek. Tím je naplněn záměr neoliberálního státu ušetřit na sociální pomoci. Fakt, že pobyt ve věznicích vyjde výrazně draž, než kolik by činily sociální dávky v té nejtěšnější výměře, není v tomto diskursu podstatný. Například průměrný denní výdaj na jednoho vězně u nás v roce 2018 činil 1 348 Kč (Vězeňská, 2019). To je v přepočtu okolo 40 tisíc na měsíc a cca 485 tisíc na rok. Roční pobyt jednoho vězně ve věznicích *Rikers Island* v New York City vyjde na 209 tisíc dolarů ročně (Wikipedia, 2018), což činí cca 17,5 tisíc dolarů měsíčně. V obou případech se jedná o nesrovnatelné částky v porovnání s výší jakýchkoliv sociálních dávek.

A konečně nemusí hrát nepodstatnou roli ani **byznys amerického „vězeňsko-průmyslového komplexu“** (*prison-industrial complex*), což je označení pro rychlý nárůst vězňenské populace v USA vyvolaný zájmem státu, soukromých vězení a firem profitovat z vězňenských a jejich levné pracovní síly (Harcourt, 2011:236). Znakem amerického trestního systému je jeho propojení s privátním sektorem. V roce 2010 mělo 37 amerických států uzákoněnou možnost pronájmu věznic soukromým firmám. Poměrně často jsou využívány pro kontrakty se zbrojařskými firmami (Jones, 2010), což může vést k hypotéze o zájmu státu na zvyšování počtu vězňů jako levné pracovní síly pro kapitál. Ale například Wacquant (2015) tuto hypotézu nepovažuje za příliš pravděpodobnou, vzhledem k tomu, že vězeňská populace přes svou vysokou absolutní hodnotu činí jen marginální podíl americké pracovní síly⁵.

DISKUSE K PRISONFARE VE VZTAHU K ČESKÉ REPUBLICCE

V českém prostředí lze trestní politiku vymezit jako „souhrn opatření trestněprávní povahy, kterými společnost reaguje na kriminalitu s cílem tento nežádoucí jev kontrolovat, omezit a potlačit“ (Zeman a kol., 2011:9). Jejím vykonavatelem je systém trestní justice a jeho orgány, kterými nemusí být míněny pouze tzv. justiční orgány (státní zastupitelství a soudy), ale všechny státní orgány, které v rámci systému trestní justice působí – tedy také policejní orgány, *Vězeňská služba ČR* a *Probační a mediální služba ČR* (Zeman a kol., 2011:7). Níže bude v kontextu České republiky věnována pozornost jednotlivým indikátorům *prisonfare* identifikovaným Wacquantem. Asi nejviditelnějším znakem *prisonfare* je **navyšování výdajů na instituce činné v trestní politice**. *Není od věci podívat se, jak vypadá situace z hlediska počtu vězňenských a zvyšování nákladů do této oblasti v České republice*. Celkový počet odsouzených osob se snížil od roku 2005 z 67 561 na 54 448 v roce 2018, tedy o 19 % (Český, 2019). Celkový počet vězňů nelze díky Klausově amnestii z ledna 2013 příliš analyzovat a tento akt pravděpodobně ovlivnil i počet osob, které nastoupily do výkonu trestu odnětí svobody. Počet odsouzených do vězení dle délky nařízeného trestu ukazuje, že od roku 2013 do roku 2018 významně stoupá počet odsouzených za drobnější trestné činy, za které obdrželi tresty do jednoho roku⁶, poté se nárůst nejeví již tak významný. Do jednoho roku bylo v roce 2013 odsouzeno 1983 lidí, zatímco v roce 2018 to bylo 6038. Nárůst byl tedy o více jak 200 %, zatímco u vyšších trestů činil tento nárůst v kategorii 1 až 2 roky 14 %, v kategorii 2 až

⁵ Práceschopná vězeňská populace podle něj činí pouze 1 % americké pracovní síly.

⁶ Do 3 měsíců z 64 na 213; 3 až 6 měsíců ze 402 na 1229; 6 až 9 měsíců z 564 na 1494; 9 až 12 měsíců z 953 na 3102; 1 až 2 roky z 3609 na 4108 (Vězeňská, 2017:95; Vězeňská, 2019:104).

3 roky 9 %, v kategorii 3 až 5 let 11 %, v kategorii 5 až 7 let 22 %⁷ (Vězeňská, 2017:95; Vězeňská, 2019:104). Ukazuje to, že k výraznému nárůstu počtu odsouzených došlo právě v oblasti méně závažných trestných činů. Z hlediska vzdělání představovali ke konci prosince 2018 lidé se základním a nižším vzděláním 9727 lidí, což činí téměř 50 % všech odsouzených. Poté počet odsouzených s vyšší vzdělání klesá (Vězeňská, 2019:108). Snižuje se také počet podmíněně propuštěných, který v roce 2013 činil 2835, zatímco v roce 2018 po období mírného klesání a posléze mírného stoupání klesl na 2795 (Vězeňská, 2019:110).

Z hlediska personálních nákladů došlo v oblasti vězeňského personálu od roku 2004 do 2018 k navýšení z 10 613 na 11 331, tedy o 718 lidí, což činí cca 7 % nárůst. V poměru k počtu vězňů se nejedná o nárůst úměrný, vzhledem k tomu, že populace vězňů se ve stejném období zvýšila o 3234 lidí, což byl nárůst o 18 % (Vězeňská, 2005:9; Vězeňská, 2019:64). Výdaje na Vězeňskou službu v roce 2004 činily cca 6 miliard (Vězeňská, 2005:65) oproti 10,8 miliardy v roce 2018 (Vězeňská, 2019:47), což znamená, že vzrostly poměrně významně o 80 %.

I v českém kontextu je zarážející nepřímá úměra mezi vývojem kriminality a zvyšováním počtů odsouzených. Kriminalita od 90. let setrvale klesá, takže zatímco například v roce 2005 činil počet registrovaných trestných činů 344 060 (Český, 2018a), v roce 2019 to bylo 199 221 (Policie, 2018a). Jedná se tedy o pokles o více jak 42 %⁸. Tento pokles byl zjevný ve všech oblastech kriminality (obecné i hospodářské, v počtu loupeží, vloupání i vraždách), kromě znásilnění, kde počet stagnoval (Český, 2018b). Výdaje na Policii České republiky stouply. Zatímco v roce 2005 činily 32,7 miliardy (Ministerstvo, 2006), tak v roce 2018 byly 41,3 miliardy, což činí 26 % nárůst (Ministerstvo, 2019). V roce 2007 bylo v Policii České republiky zařazeno celkem 44 101 policistů (Eurostat, 2015), zatímco v roce 2018 jejich počet klesl na 40 152 (Policie, 2018b). Pokles byl tedy o 9 %. To ale nemusí být důvodem k panice, vzhledem k tomu, že ve zmíněném roce 2007 činil počet občanů na jednoho policistu 244, což bylo nejvíce v porovnání se sousedními zeměmi.

Uvedené statistiky musí být interpretovány velmi opatrně, zejména vzhledem k rozsáhlé amnestii v roce 2013, která následně ovlivnila absolutní počty vězňů a vedla pravděpodobně ke zvýšení počtu nově odsouzených. Nelze tudíž jednoznačně říci, zda byl trojnásobný nárůst uvězněných za drobnou kriminalitu důsledkem amnestie, či přísnějšího pohledu soudů na drobnou kriminalitu. Podobně jednoduše nelze interpretovat ani vývoj nákladů na činnost Vězeňské služby. Nárůst výdajů byl sice významný, ale vzhledem k podfinancování této oblasti a špatným podmínkám ve věznicích lze tyto statistiky vykládat také jako snahu o zlepšení podmínek pro vězně. Jediný uvedený údaj, který by bylo možno považovat za možný indikátor prisonizace v českém kontextu, je zarážející nepřímá úměra mezi poklesem kriminality a zvyšováním počtů odsouzených.

Prisonfare se projevuje také v **rozšiřování kapacity penálních institucí**. Co se týče 35 českých věznic, tak jejich průměrná přeplněnost v roce 2018 činila 4 %. Zvyšování kapacity avizovaly například věznice na Borech v Plzni, v Jiřicích, v Poštorné či v Kuřimi, nově byla otevřena věznice v Drahonovicích na Lounsku, plánuje se věznice ve Všechnově u Tábora, která by měla být postavena jako nový projekt „na zelené louce“ (Česká, 2017b). Potřeba navýšení kapacit věznic se jeví být v České republice poměrně zásadním tématem, a to především ve vazbě na přetíženost stávajících zařízení. Opět je otázkou, jak tento trend interpretovat. Z lidskoprávního pohledu lze rozšiřování této kapacity vnímat jako snahu humanizovat nelidské a ponižující podmínky ve věznicích, zatímco z perspektivy Kentaurího státu jako technickou přípravu „sběrného dvora“ pro zadržování „lidského odpadu“, který je třeba „třdit“ od zbytku společnosti.

Jinou podobu *prisonfare* reprezentuje **normalizace „pohotovostního trestání“**, což jsou rychlé zásahy trestního aparátu postavené na zadržení osoby páchající drobný kriminální čin. Jedná se o zintenzivňování policejních zásahů, přitvrzování a zrychlování trestních procedur a v důsledku

⁷ V dalších kategoriích jsou nárůsty v kategorii 7 až 10 o 9 %; u 10 až 15 došlo k poklesu o 17 % a u doživotí o nárůst o 4 % (Vězeňská, 2017:95; Vězeňská, 2019:104).

⁸ Pokles trval až do roku 2018 (192 405), a od roku 2019 došlo k mírnému nárůstu trestných činů.

toho navyšování populace pod zámek (Wacquant, 2009). V rámci této politiky se zvyšují policejní pravomoci ve vztahu k pouliční kriminalitě a je doplňována policejní výzbroj (např. tasery/paralyzéry či kulčikovými zbraněmi). Souběžně dochází ke zrychlování soudních řízení. Gřivna (2015) v této souvislosti polemizuje s argumenty některých politiků, že se délka trestního řízení u nás prodlužuje. Naopak dochází jak ke zkracování délky trestního stíhání, tak řízení před soudem. Podle Českého statistického úřadu (Český, 2018c) se délka řízení v trestních⁹ věcech před okresními soudy snížila od roku 2010 z 207 dní na 166 dní v roce 2017 (stejný trend lze sledovat u krajských soudů).

Co se týče snah zavést možnost „pořádkového zadržení“, tak se zdá, že tento neoliberální záměr uklízet „lidský odpad“ u nás zatím odolává uzákonění. Stávající trestní řád č. 141/1961 Sb. v platném znění definuje v § 75 možnost a podmínky zadržení osoby podezřelé až na 48 hodin. K zadržení je ale třeba předchozího souhlasu státního zástupce. Bez jeho souhlasu tak lze učinit pouze v situacích, kdy byla osoba přistižena při trestném činu anebo zastížena na útěku. Nemě-li zadržená osoba propuštěna na svobodu, musí být státnímu zástupci předán protokol o jejím výslechu s vyhotovením usnesení o zahájení trestního stíhání a další důkazní materiál tak, aby státní zástupce popřípadě mohl podat návrh na vzetí do vazby. Návrh musí policejní orgán podat bez odkladu, aby osoba zadržená podle tohoto zákona mohla být odevzdána soudu nejpозději do 48 hodin od tohoto zadržení; jinak musí být propuštěna na svobodu. Zadržení je dle českého trestního řádu možné pouze tehdy, je-li naplněn některý z důvodů vazby dle § 67. V něm je obsažena diskutabilní podmínka vazby v písmenu a), která se vztahuje na osoby, u nichž je riziko, že uprchnou nebo se budou skrývat, „zejména nelze-li jeho totožnost hned zjistit, nemá-li stálé bydliště“. Přestože se může takové oprávnění zadržení jevit jako logické, nelze ignorovat ani jeho zneužitelnost ve vztahu k lidem bez domova.

Jiným způsobem omezení osobní svobody, který by mohl být připodobněn k návrhu na „pořádkové zadržení“, je „zajištění“. Tato možnost vyplývá ze zákona č. 273/2008 Sb., o Policii České republiky, a je používána jako prostředek ke krátkodobému omezení osobní svobody, aby dotyčný podezřelý neutekl, i když se nejedná o trestní řízení (Liga, 2011). § 26 vymezuje důvody pro takové konání a maximální dobu 24 hodin. Z hlediska užívání vůči chudým může být zneužitelné zajištění zejména dle písmena f) u osob přistižených při jednání, které má znaky přestupku, je-li důvodná obava, že bude v protiprávním jednání pokračovat anebo mařit řádné objasnění věci. Co se týče statistických údajů ohledně zadržení a zajištění, tak počet zadržených od roku 2013 do roku 2017 setrvale klesal z 29 116 na 16 573. Podobně klesal ve stejném období počet zajištěných z 31 992 na 25 733 (Policie, 2018c). V uvedených letech tedy nebyl trend „pohotovostního trestání“ patrný.

Znakem *prisonfare* je **kriminalizace** činů, které byly původně přestupky, a zvyšování trestů za drobnou kriminalitu či při recidivě. Kriminalizace obecně označuje „stanovení okruhu protispoločenských jednání, která stát postihuje trestními sankcemi“. Trend zavádění nových skutkových podstat trestných činů označil český ústavní soudce Jan Musil (2010:1–4) jako „novou kriminalizaci“. V českém prostředí k ní podle něj dochází od poloviny 90. let 20. století. Projevuje se například kriminalizací různých vzdálenějších fází přípravného jednání, uskutečňovaných ještě před pokusem trestného činu; konstrukcí nových skutkových podstat (mezi jinými trestný čin, jako je poškozování cizí věci nástřiky nebo nátěry barvou – § 257b); zaváděním novinek, jako institutu skrytého agenta, předstíraného převodu, změny zásilky, sledování zásilek, osob a věcí, odposlechů, skrytého focení či nahrávání, plošné monitorování pohybu osob, mobilních telefonů u motorových vozidel, pátrání v databázích; zvyšováním horní hranice trestní sazby u trestů odnětí svobody (u recidivujících pachatelů krádeží došlo například ke zvýšení ze dvou let na tři roky (§ 205 odst. 2 trestního zákona) apod.

Popisovaný trend kriminalizace mohou ukazovat dva relativně nové zákony z oblasti přestupkového práva, a to zákon č. 250/2016 Sb., o odpovědnosti za přestupky a řízení o nich, a zákon č. 251/2016 Sb., o některých přestupcích, které řízení o přestupcích přibližují „malému“

⁹ Je zajímavé, že v občanskoprávních a opatrovnických věcech se délka řízení prodloužila (v prvním případě z 282 dnů na 296, ve druhém ze 173 na 202 dní; Český, 2018c).

trestnímu řízení (Švandelíková, 2018). Ještě před datem účinnosti zmíněných dvou zákonů došlo k novelizaci zákona č. 200/1990 Sb., o přestupcích, skrze zákon č. 204/2015 Sb., který zavedl institut evidence přestupků. Z něj vyplývá, že budou evidovány pouze některé přestupky, a to přestupky proti majetku (krádeže, poškození či zničení cizího majetku), občanskému soužití (např. drobné ublížení na zdraví či posměch) a veřejnému pořádku (např. porušování nočního klidu, veřejné pohoršení, zabránění veřejného prostranství), přestupky na úseku ochrany před alkoholismem a jinými toxikomaniami, na úseku zemědělství a myslivosti (např. pytláctví) a na úseku obrany. Z důvodové zprávy k tomuto zákonu vyplývá, že cílem „navrhovaného právního předpisu je zavést přísnější postih recidivy vybraných závažnějších druhů přestupků (proti majetku, občanskému soužití a proti veřejnému pořádku), jejichž spáchání bude předmětem evidence přestupků vedené Rejstříkem trestů. Předpokládaným sociálním dopadem nové právní úpravy mají být zefektivnění trestání přestupků a vyšší represe recidivy (Vládní, 2015:38).

Tyto nové právní úpravy nejenže rozšiřují výčet skutkových podstat přestupků a zpřísňují správní tresty za přestupky zejména v případě recidivy, ale také by mohly sloužit jako předpolí ke kriminalizaci přestupků skrze princip „tříkrát a dost“ (tři přestupky by byly kvalifikovány jako trestný čin), který navrhovala např. ODS. Někteří populističtí politici (např. senátor Ivo Valenta, který je označován jako „král hazardu“ a byl pravomocně odsouzen za navádění k podplácení) navrhují zavést do přestupkových zákonů možnost trestat přestupky lidí bez domova pravidlem „dvakrát a dost“, které by umožnilo vykázat z města člověka, který spáchal přestupek. Ať zamýšlené, nebo reálné změny v přestupkové legislativě jsou zcela cíleně zaměřeny na drobnou, respektive tzv. bagatelní kriminalitu páchanou zejména chudými, zatímco přestupky typičtější pro střední vrstvy v registru evidovány nejsou (např. přestupky na úseku podnikání, na úseku porušování práv k obchodní firmě, proti pořádku ve státní správě). Jak píše Dlouhá (2013), kriminalizaci přestupků se z jejich pachatelů stávají zločinci, čímž se roztáčí začarovaný kruh represe, který řeší výhradně důsledky, ale nikoliv příčiny sociálních problémů.

Ke kriminalizaci přestupků dochází i v důsledku nečinnosti zákonodárců v oblasti zvyšování hranice škody mezi přestupkem a trestným činem. Tato hranice činí dlouhodobě 5 tisíc korun, což vzhledem k inflaci vede k rozšiřování působnosti trestního zákoníku. Lukáš Křístek (2018) spočítal, že díky inflaci cca 36 % se částka 5000 Kč od roku 2000 zvýšila v roce 2017 na 6799 Kč, na kterou by měla být analogicky zvyšována hranice škody u trestného činu. Vzhledem k tomu, že k tomu nedošlo, spadá do působnosti trestního zákona stále více deliktů, a tudíž i pachatelů. Zatímco krádež tří luxusních voňavek by v roce 2002 spadala do přestupkové legislativy, v roce 2007 by pravděpodobně přešla pod trestní právo. Podobnou souvislost lze sledovat i u výše sazeb za trestné činy. Stejný skutek krádeže tak může vést k jinému trestu v roce 2002 a 2017, protože věci, které měly v roce 2002 hodnotu padesáti tisíc, budou díky inflaci v roce 2017 pravděpodobně dražší. Nečinností zákonodárců dochází ke zpřísňování trestů automaticky. Naopak hranice škody velkého rozsahu je stanovena na 5 milionů, přestože nejrůznější kauzy podvodů ukazují, že škody mohou dosahovat až stovky milionů či miliard. Přesto nebyla v trestní legislativě vydefinována škoda velmi velkého rozsahu, která by byla ošetřena adekvátním trestem.

Recidiva je více postihována nejen v oblasti přestupků, ale i trestných činů. Pachatel, který znovu spáchal zvlášť závažný zločin, může být podle § 59 trestního zákona zvýšena horní hranice trestu o jednu třetinu. V politickém populistickém diskursu se také opakovaně objevují návrhy na zavedení zásady „tříkrát a dost“, která by umožňovala uložit doživotní trest odnětí svobody pachatel, který byl předtím již dvakrát trestán za zákonem vyjmenované trestné činy. Jan Musil (2010) tyto změny a návrhy rozporuje argumentem, že výměra trestu by měla primárně vycházet z míry způsobeného bezpráví (a k osobě pachatele by mělo být přihlíženo až sekundárně) a měla by odpovídat závažnosti trestného činu (nikoliv vlastnostem pachatele).

Dalším znakem nové kriminalizace je snaha snižovat hranici trestní odpovědnosti. Politické strany neoliberálních států se předhánají, kdo bude věnovat větší pozornost kriminalitě mládeže, aby oslovil více voličů. Juvenilní kriminalita, která reprezentuje snahu utlumit zločinnost v jejím zárodku, se

stává až mantrou (Haines, 2009). Například původně schválené znění nového trestního zákoníku (§ 25) snížilo tuto věkovou hranici na čtrnáct let. Po půl roce byla zákonem č. 306/2009 Sb. opět zvýšena na patnáct let. Podle Jana Musila (2010) bude v politických a odborných diskusích zřejmě i nadále pokračovat populistická snaha snížit opět tuto hranici na 14 let¹⁰, byť není pravděpodobné, že by tato změna vedla ke snížení dětské delikvence.

Mezi nové trestné činy, které by měly být dle českých populistických politiků (zejména dílna ODS, dříve také Věci veřejné, Zdeněk Ondráček z KSČM) zavedeny, patří trestný čin „zneužívání sociálních dávek“. Oponenti namítají, že podvody s dávkami jsou trestné již nyní – konkrétně jako trestný čin podvodu dle § 209 trestního zákona. V takovém případě může následovat trest až na dva roky nepodmíněně, případně tři v případě recidivy.

Vedle kriminalizace chudých prostřednictvím trestněprávní legislativy narůstá snaha kriminalizovat je prostřednictvím schvalování **městských pořádkových vyhlášek**. V nich obce zakazují některé činnosti či pobyt v určitých místech. Jak píše Hejnal (2013), tak tyto vyhlášky jsou sice obecného charakteru, ale aplikují se takřka výhradně na chudé segmenty populace (v českém kontextu na lidi bez domova a romskou populaci). Tyto vyhlášky legitimizují různé formy represe a dohledu zejména ze strany policie, která monitoruje výskyt chudých a jejich prohřešků. Příkladem může být *Obecně závazná vyhláška č. 2/2012, o zabezpečení místních záležitostí veřejného pořádku a estetického vzhledu města Varnsdorf*. Tuto vyhlášku spolu s podobně zaměřenou vyhláškou města Litvínov zrušil Ústavní soud na návrh veřejné ochránkyně lidských práv nálezem č. 245/2017 Sb. jako protiústavní vzhledem k **tomu, že regulace zasahuje do svobody pohybu**. Ombudsmanka mimo jiné argumentovala, že ustanovení obou vyhlášek „mohou (a snad i musejí) na své adresáty působit obdobně absurdně jako zákaz zpěvu v Půlnočním království na krále Miroslava v pohádce Pyšná princezna“ (NALUS, 2017). Pro český Kentauri stát je podle Hejnala (2013) největším nepřítelem lidsko-právní legislativa, která přece jenom stále limituje represivitu možných opatření. Nucené práce, šatlavy, pokuty, fyzické násilí či zastřelení není možné využívat dle libovůle, což část zastánců represivního aparátu značně frustruje.

Dalšími ze znaků *prisonfare* jsou **elektronické sledování prostřednictvím satelitů a instalace sledovacích kamer do veřejných prostor**. Například v oblasti bezdomovství roste obliba monitoringů lidí bez domova ve větších městech. Přestože se u těchto monitoringů zdůrazňuje sociální rozměr, není výjimečné, že jsou spojeny s represivní politikou či jejími zastánci. Často se na nich podílí policie. Například pražský *Akční plán řešení problematiky bezdomovectví pro rok 2008 a následující období* znemožňoval svobodný pohyb lidí bez domova ve veřejných prostorech a po kontaktu s tzv. sociálně-preventivní hlídkou dával lidem dvě možnosti: předání do nějaké zachycující (sociální) instituce nebo předání policii. Zatímco střední třída bývá dobrovolným konzumentem těchto monitoringů, tak ti nejméně bývají konzumenty nedobrovolnými (Wagner in Vašát, 2013:120). Kamerové systémy často míří na lidi bez domova, kteří ztrácí soukromí. Na uprchlících jsou pro změnu vynucovány biometrické údaje (scan duhovky) pro sledovací systémy, které ve spolupráci s OSN vyvíjí firma Microsoft skrze databázi ProGres (zahrnuje osobní údaj, čas příjezdu, místo původu, povolání, vzdělání, členy rodiny). Tyto údaje jsou sdíleny mezinárodním systémem. Přestože uprchlíci mnohdy utíkají z občanských válek a despotických režimů, jsou zkoumáni jako potenciální ohrožení zdraví nebo terorismu a stávají se objekty režimu dohledu a kontroly. Monahan (2017) například kritizuje tábor Bělá Jezová v České republice, kde lidé popisují podmínky jako horší než ve věznicích. Uprchlíci jsou tam přepravováni v poutech, zařízení je obehnané ostnatým drátem, každý večer jsou cizinci vytaženi z postele policií, která někdy nosí helmy nebo kukly. Pokud děti spaly, rodiče je museli vzbudit a postavit. Podmínky zde byly vnímány jako zcela dehumanizující.

Součástí *prisonfare* se stává **partnerství mezi policií a dalšími veřejnými službami** (sociální práce, školy, nemocnice, daňové úřady atd.). Bezpečnost se v dnešní době vyskytuje i ve sférách, které byly předtím tímto slovem netknuté. Od sociální politiky přes ekonomiku a školství až po zemědělství bývá

¹⁰ Takový návrh se naposledy objevil mezi poslanci ANO a SPD v září 2019.

hlavním heslem politických kampaní od celostátních až po městskou a vesnickou politiku, je slovem zastřešujícím činnost mnohých nevládních organizací a nadací, živnou půdou pro působení nespočtu expertů a analytiků, a bezpečnostní studia se v České republice stala běžnou výbavou studijních oborů na humanitně i přírodovědně zaměřených fakultách (Lupták, 2017:28). Penalizace není omezena pouze na vězení, ale rozšiřuje se i na další instituce – například ze škol se stávají pevnosti, které bojují proti záškoláctví a kriminalitě mládeže na úkor jejich vzdělávací mise (Wacquant, 2009; 2014). V českém kontextu například město Most vytváří smíšené hlídky policie, pracovníků odboru sociálních věcí mosteckého magistrátu (sociálních pracovníků) a stavebního bytového družstva, které mapují problémové lokality a dohlížejí nad dodržováním veřejného pořádku. Mostecké listy (Dundek, 2017) si pochvalují, že bylo díky těmto hlídkám již několik bytů vystěhováno.

Podle Wacquanta (2015) zákonodárci s oblibou trestní sankce dále rozšiřují, když k trestu samotnému přidávají omezení přístupu k veřejným službám zejména v oblasti veřejného bydlení a veřejné zaměstnanosti, k vysokoškolským stipendiím či k hlasovacím právům. V českém kontextu například ODS¹¹ navrhovala novelu zákona o pomoci v hmotné nouzi, kterou by měly být sociální dávky odeprény na tři měsíce lidem, kteří opětovně (nejméně potřetí) spáchali přestupek (neplnění povinností zákonného zástupce dítěte, proti veřejnému pořádku, proti občanskému soužití nebo proti majetku), a na 6 měsíců těm, kteří spáchali trestný čin (§ 3 odst. 1 písm. e; Návrh, 2018). Vláda k návrhu přijala neutrální stanovisko, přičemž uvedla, že systém dávek hmotné nouze má sloužit jako prevence kriminality, protože pomáhá zajistit základní životní potřeby lidí a předchází tomu, aby si tyto potřeby lidé museli obstarávat trestnou činností. Konstatovala také, že navržená právní úprava by mohla mít právě opačný efekt (Stanovisko, 2018).

S trestní politikou je spojena tzv. **penální pornografie** (Wacquant, 2009). Znamená to, že trestní politika není samoúčelná, ale musí být vystavovaná na odív a viděná, musí být představením pro ostatní lidi, musí být řízená, přeháněná, dramatinizovaná a ritualizovaná. Kentaurí státy ji realizují stále ve stejném mechanickém rytmu s několika málo variacemi skrze kulturní průmysl, který obchoduje se strachem z kriminality. Je spojena s oslavou penalty až do teatrální podoby prostřednictvím masmédií (Křčál, 2016). Jejím cílem je jednak, jak bylo napsáno výše, posilování ohrožené legitimacy neoliberálních států a jednak odrazování potenciálních pachatelů od kriminality. Vládnutí totiž nemůže stát pouze na sebekontrolě lidí, ale k odrazování od páchaní trestných činů je třeba zveřejnění, které v tomto smyslu funguje poměrně rafinovaně a efektivně (Foucault, 2000). Medializace trestních kauz se zveřejňováním jmen a životních příběhů souzených a odsouzených hraje důležitou roli v prevenci trestné činnosti. Penální pornografii podle Křčála (2016:14) reprezentují seriály ukazující, že nikdo neujde trestu (např. Kriminálka Miami, Kriminálka New York), specializované zprávy zaměřené na hledání podezřelých či seznamování s kriminálními kauzami (např. Krimi zprávy na Primě), celé televizní kanály zaměřené na vysílání detektivek odhalujících zločince (např. Prima krimi) či pořady postavené na principu *reality show*, v nichž je nejprve vytvořena situace lákající ke spáchání trestného činu, aby byl posléze pachatel veřejně zadržen (např. odemčené vozidlo ve vyloučené lokalitě s klíčkem v zapalování).

Přestože některé trendy pozorovatelné v USA se u nás neprokázaly, tak řada indikátorů *prisonfare* nalezených v českém prostředí by měla být pro sociální pracovníky varovným znamením, že je třeba změnám v trestní politice věnovat pozornost.

ZÁVĚR: V ČEM MŮŽE BÝT WACQUANTOVA TEORIE PŘÍNOSNÁ SOCIÁLNÍ PRÁCI

S Wacquantovými závěry je třeba pracovat opatrně. Podle Jonese (2010) až příliš generalizují zkušenosti USA na zbytek světa. Historie a hodnoty jiných států mohou ovlivnit platnost jeho

¹¹ Návrhem poslanců Jana Bauera, Petra Fialy, Zbyňka Stanjury, Jany Černochové a dalších na vydání zákona, kterým se mění zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony.

teorie v různých kontextech. V podstatě i Wacquant (2012b) sám rozlišuje mezi vývojem penalizace v USA a v zemích západní Evropy. Sice do budoucna předpokládá, že Evropa se bude ubírat americkou cestou, ale zároveň připouští, že zatím tento proces probíhá více na úrovni rétoriky než reálných politických opatření. Jak píše, tak nové penální právo více „štěká“ než „kouše“, protože jsou v Evropě více ukotveny základy sociálního občanství. Potlačovat nadměrnou kriminalizaci pomáhají standardy lidských práv a právní experti, kteří zde více upozorňují na její rizika. Evropské společnosti mají také silnější etatickou tradici, takže více upřednostňují jiné trestní metody řešení sociálních problémů než uvěznění. Evropské země nefungují tak jednostranně jako USA, kde došlo k nahrazení pomoci trestáním chudých, ale penalizaci mají tendenci doplňovat podporou *welfare*. Přesto se domnívá, že se vládní priority posouvají i v těchto zemích ve prospěch *prisonfare*. To může ukazovat míra uvěznění v zemích západní Evropy, která vykazuje robustní nárůst od počátku osmdesátých let (o více než polovinu ve Francii, Itálii a Belgii; zdvojnásobení v Anglii a Walesu, ve Švédsku, v Portugalsku a v Řecku; čtyřnásobný nárůst ve Španělsku a v Nizozemí). Pokud se Wacquant nemýlí, a některé výše uvedené znaky jako nepřímá úměra mezi poklesem kriminality a zvyšováním počtu odsouzených, rozšiřování kapacity věznic, snaha o kriminalizaci přestupků a zvyšování trestů za drobnou kriminalitu, tvorba městských pořádkových vyhlášek, bujení kamerových systémů, partnerství mezi policií a dalšími veřejnými službami a penální pornografie indikují posun českého státu od *welfare* k *prisonfare*, tak by měly sociální pracovníce zpozornět. Přestože je zdánlivě trestní politika jiným pilířem státu než politika sociální, ukazují předchozí řádky, že se mezi nimi vytváří stále užší souvislost. Protože výše uvedená zjištění naznačují, že represe se může stávat i v kontextu neoliberálního českého státu novou prevencí, měla by to být pro sociální pracovníce výzva v několika ohledech.

Za prvé je třeba **reflektovat dopady, které má boom trestní politiky na sociální práci nepřímo** – tedy jak se mění celospolečenský kontext, ve kterém sociální práce působí. Pokud dochází k nahrazování *welfare* trestní politikou a chudí jsou ze společnosti eliminováni, namísto aby od ní získali pomoc a podporu, dochází tak k popírání klíčových principů sociální práce – lidských práv a sociální spravedlnosti (bod 3) uvedených v *Globální deklaraci etických principů sociální práce (Global Social Work Statement of Ethical Principles)* z roku 2018 (IFSW, 2018). V prvním případě nejsou respektována občanská a sociální práva chudých, zatímco ve druhém dochází k opresi lidí na základě jejich socio-ekonomického statusu (bod 3.1) a k nerovnému přístupu ke společenským zdrojům (bod 3.3). Sociální práce by proto měla pozorně vztah mezi oběma politikami analyzovat. To platí i pro kontext České republiky, kde je stále více zřetelná bezmocnost sociální práce zejména při práci s chudými (viz Gojová, Glumbíková, 2015), a proto je třeba upírat pozornost na osud a práva těch, kteří propadli prodávavým sítím sociální pomoci. Hrozí, že v momentu, kdy sociální pracovníci nedisponují adekvátními nástroji k řešení sociálních problémů jejich klientů, budou se uchýlovat k řešením, která ty nejvíce potřebné nechají napospas spárům politiky trestní (viz např. Lipsky, in Musil, 2004:47–60). Za druhé je potřeba **zkoumat přímé dopady *prisonfare* na sociální práci** – tedy reflektovat, jak důraz na kriminalizaci chudých ovlivňuje fungování samotné sociální práce s kriminalizovanými chudými. Sociální pracovníci by měli rozpoznávat situace, kdy jsou zneužíváni při kriminalizaci nepřizpůsobivého chování chudých. Pokud je po nich požadováno, aby namísto podpory chudých a úsilí o změnu sociálního prostředí tyto lidi monitorovali a kontrolovali, neměli by takovou roli fatalisticky přijímat.

Garret (2016) se domnívá, že sociální práce by měla svou pozornost zaměřit ještě na jedno riziko, a to na trend ke „**zředování**“ **prvků sociální práce s odsouzenými**. Sociální práce se podle něj transformuje do poskytovatele levných trestů zaměřených na dohled nad pachatel¹² po propuštění.

¹² Garret (2016) si tohoto trendu všimá v oblasti probační služby v kontextu Irsko. Tam došlo v roce 2006 ke změně názvu z Probační a sociální služby (*Probation and Welfare Service*) na Probační službu (*Probation Service*), což odráží i změnu filosofie více zaměřené na kontrolu a méně na *welfare*, více na výsledky, vědu a důkazy a méně na hodnoty. Transformace vedla ke zhoršení podmínek vězňů.

Zároveň dochází ke snižování podílu sociální práce uvnitř vězení a celková filosofie práce přenáší důraz z potřeb uvězněných na rizika. Garret se dokonce domnívá, že sociální pracovníky budou ve vztahu k jejich původnímu poslání pravděpodobně do budoucna nahrazovat vězeňští kaplani. Ti se budou zabývat podmínkami ve věznicích, zatímco sociální pracovníci budou pouze vyhodnocovat a eliminovat rizika recidivy klientů.

Že by sociální pracovníci měly na zmíněné výzvy reagovat, vyplývá z výše zmíněné Deklarace (IFSW, 2018). Sociální pracovníci mají působit proti diskriminaci a opresi ve společnosti (bod 3.1), mají tvůrce politik upozorňovat na jejich nespravedlivou politiku (bod 3.4) a mají pracovat uvnitř i vně profese na budování solidární společnosti (bod 3.5). Jenže uvedené principy jsou evidentně protikladem neoliberálních hodnot a jejich prosazování může být v neoliberálním státu značně rizikovým podnikem (to registruje i tato Deklarace v bodu 3.4). Pokud by ale sociální pracovníci na tyto principy rezignovaly, zůstala by ještě sociální práce sociální prací? Nezměnila by se na poslušného vykonavatele příkazů, či dokonce v drába neoliberálního státu, který je pověřen dozorem nad chudými?

Otázkou je, jak prakticky působit proti neoliberální politice *prisonfare*. Zdá se, že cestou by mohl být profesionalismus. Jenže i kdyby se profesním asociacím podařilo spojit se či vytvářet sítě k prosazování práv chudých, nemusí na tyto apely stát slyšet. Dokonce je možné a pravděpodobné, že zareaguje dalším seškrcením sociální práce do ještě více kontrolní profese. Proto se pro sociální pracovníky může stát do budoucna fatálním dilematem, zda prosazovat profesní hodnoty a riskovat vlastní zánik, nebo rezignovat na jejich prosazování a tak *de facto* „přijít o vlastní duši“. V tomto ideologickém kontextu se zdá být nejpragmatičtější strategií nesvazovat prosazování práv klientů pouze se sociální prací, ale naopak hledat spojení mezi dalšími profesemi a odbornými disciplínami (s kritickými sociology, politology, kulturními antropology, umělci, aktivisty), a samozřejmě také s klienty, jejichž participace se jeví jako klíčová.

Vedle aktivismu lze s kriminalizací chudoby bojovat i skrze ekonomické argumenty, na které neoliberalismus tak rád slyší. Část neoliberalů totiž tvrdí, že sociální politika kriminalitu nesnižuje, ale naopak zhoršuje situaci chudých, anebo dokonce plodí chudobu (např. Charles Murray). Gelsthorpe (2010) s tímto názorem polemizuje a uvádí řadu výzkumů, které dokazují, že důraz na *welfare* kriminalitu nepovzbuzuje, ale naopak vyšší výdaje na *welfare* korelují s nižší mírou kriminality (např. DeFronzo, 1997; Cao, Cao, Zhao, 2004). Nelze ale pominout otázku, jestli by byl takový argument pro neoliberální stát podstatný. Obrovské výdaje vynakládané na trestní systém v USA ukazují, že v tomto případě nejsou ekonomické argumenty pro stát kupodivu relevantní. Horentní ekonomické náklady na *prisonfare* totiž přinášejí neoliberálním státům několik přidáných hodnot. Za prvé jim trestní politika dodává tolik nedostatkovou legitimitu a za druhé mohou být tyto náklady dobrým byznysem pro kapitál přizívající se na výstavbě a správě věznic či pro firmy, které zaměstnávají levnou vězeňskou pracovní sílu.

POUŽITÉ ZDROJE

- BAUMAN, Z. 2017. *Cizinci před branami*. Olomouc: Broken Books.
- BRIGGS, S., FOORD, M. 2017. Food Banks and the Transformation of British Social Welfare. *Sociální práce / Sociálna práca – ERIS Journal Summer 2017*, 17(4), 72–86.
- CAO, L., CAO, J., ZHAO, J. 2004. Family, Welfare and Delinquency. *Journal of Criminal Justice*, 32(6), 565–576.
- CELLINI, G. 2016. Social Work and Social Control in the Penitentiary System: An Empirical Study in Northern Italy. *European Journal of Social Work*, 19(1), 92–105.
- ČESKÁ TELEVIZE. 2017. *Největší vězňice v Česku se ještě přifoukla: I tak je ale přeplněná* [online]. [9.11.2018]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2009932-nejvetsi-veznice-v-cesku-se-jeste-prifoukla-i-tak-je-ale-preplnena>

- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2019. *Stíhané, obviněné a odsouzené osoby a chorvanci, podle státní příslušnosti vězňů ve vybraných letech* [online]. Praha. [21. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/91605937/300002190605.pdf/d661a160-3fb2-4365-8aa9-8f6d29ef3c5a?version=1.1>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2018a. *Kriminalita – trestné činy* [online]. Praha. [21. 1. 2020]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/index.jsf;jsessionid=S17zbANOX-65ALfZRZNxmAUygCwU19G0L5M3leydB0hFMvHLt5!2111307336?page=vystup-objekt&cpvo=KRI05&z=T&cf=TABULKA&katalog=31008&str=v32&evo=v104 !_KRI05-H-6068_1
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2018b. *Odsouzené fyzické osoby za vybrané trestné činy* [online]. Praha. [21. 1. 2020]. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/index.jsf?page=vystup-objekt&cpvo=KRI03&pvokc=&katalog=31008&z=T#w=>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2018c. *Pravomocná rozhodnutí soudu a průměrné délky soudního řízení* [online]. Praha. [21. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/29-soudnictvi-kriminalita-nehody-brtq4tezbp>
- DEFRONZO, J. 1997. Welfare and Homicide. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 34(3), 395–406.
- DUNDEK, Z. 2017. Pracovníci věnující se mapování budou dohlížet nad dodržováním veřejného pořádku. *Mostecké listy* [online]. [3. 12. 2018]. Dostupné z: http://m.listy.mesto-most.cz/vismo/dokumenty2.asp?id_org=100336&id=11100&n=pracovnici-venuujici-se-mapovani-budou-dohlizet-nad-dodrzovanim-verejneho-poradku&p2=905
- DVOŘÁKOVÁ, T., MERTL, J. 2018. Důstojná existence kontra osobní zodpovědnost: případ dětských dlužníků v Plzni. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(3), 54–69.
- EUROSTAT. 2015. *Police Officers* [online]. [8. 11. 2018]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=crim_plce&lang=en
- FOUCAULT, M. 2000. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- GARRETT, P. M. 2016. Confronting Neoliberal Penalty: Placing Prison Reform and Critical Criminology at the Core of Social Work's Social Justice Agenda. *Journal of Social Work*, 16(1), 83–103.
- GELSTHORPE, L. 2010. Women, Crime and Control. *Criminology & Criminal Justice*, 10(4), 375–386.
- GOJOVÁ, A., GLUMBÍKOVÁ, K. 2015. (Bez)mocná sociální práce jako zdroj zplnomocnění. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(5), 52–63.
- GRÍVNÁ, T. 2015. *Zásada rychlosti by neměla převážet nad ostatními zásadami trestního řízení* [online]. Epravo.cz. [9. 11. 2018]. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/top/efocus/zasada-rychlosti-by-nemela-prevazit-nad-ostatnimi-zasadami-trestniho-rizeni-99963.html>
- HAINES, K. 2009. Youth Justice and Young Offenders. In: ADAMS, R., DOMINELLI, L., PAYNE, M. (Eds.). *Critical Practice in Social Work*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: PALGRAVE MACMILLAN, 293–302.
- HARCOURT, B. E. 2011. *The Illusion of Free Markets: Punishment and the Myth of Natural Order*. Cambridge: Harvard University Press.
- HEJNAL, O. 2013. Bezdomovec jako „klient represe“: Diskursivní reprodukce potřebných a nepotřebných chudých. In: LUPTÁK, L. a kol. *Neoliberalismus a marginalita, studie z českého reálkapitalismu*. Brno: Doplněk, 137–151.
- CHÝTIL, O., KOWALIKOVÁ, I. 2018. Může být česká a slovenská sociální práce nástrojem podpory sociální změny? *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(3), 112–125.
- IFSW. 2018. *Global Social Work Statement of Ethical Principles* [online]. IFSW.ORG. [4. 12. 2018]. Dostupné z: <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/>
- JANEBOVÁ, R. 2019. Sociální práce, nebo sociální policie? Pronikání disciplinárních principů do sociální politiky a sociální práce. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(3), 5–22.
- JANEBOVÁ, R. 2018. Posedlost sociální práce managementem rizik a rezignace na potřeby. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(6), 39–56.

- JANEBOVÁ, R., TRUHLÁŘOVÁ, Z. 2018. The Concept of Control in Selected Codes of Ethics in Social Work. *Caritas et veritas*, 8(2), 210–226.
- JONES, M. 2010. 'Impedimenta State': Anatomies of Neoliberal Penalty. *Criminology & Criminal Justice*, 10(4), 393–404.
- KRČÁL, P. 2016. *Dispozitiv penální legitimacy: Kritická reflexe legitimacy ve společnosti po neoliberální revoluci*. Brno: Doplněk.
- KRČÁL, P., MERTL, J. 2013. Reflexe neoliberalismu v sociální teorii a politické filosofii. In: LUPTÁK, L. a kol. *Neoliberalismus a marginalita, studie z českého reálnokapitalismu*. Brno: Doplněk, 7–42.
- KRČÁL, P., NAXERA, V., STULÍK, O. 2013. In: LUPTÁK, L. a kol. *Neoliberalismus a marginalita, studie z českého reálnokapitalismu*. Brno: Doplněk, 43–60.
- LIGA LIDSKÝCH PRÁV. 2011. *Způsoby omezení osobní svobody* [online]. [16. 11. 2018]. Dostupné z: <http://www.ferovapolicie.cz/pouziti-sily-a-omezeni-osobni-svobody-29/zpusoby-omezeni-osobni-svobody-278.html>
- LUPTÁK, L. 2017. *(Ne)bezpečnost ako povolanie*. Brno: Doplněk.
- MASON, C., MAGNET, S. 2012. Surveillance Studies and Violence against Women. *Surveillance & Society*, 10(2), 105–118.
- McKEE, A. J. 2018. *Broken Windows Theory* [online]. Encyclopaedia Britannica. [24. 10. 2018]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/broken-windows-theory>
- MERTL, J. 2017. *Prerazodělování welfare. Nástroj pomoci, nebo kontroly?* Brno: Doplněk.
- MINISTERSTVO VNITRA. 2019. *Návrh závěrečného účtu kapitoly 314 – Ministerstvo vnitra za rok 2018* [online]. [21. 1. 2020]. Dostupné z: file:///C:/Users/uzivatel/Downloads/Text_SZ%C3%9A_2018.pdf
- MINISTERSTVO VNITRA. 2006. *Návrh závěrečného účtu kapitoly 314 – Ministerstvo vnitra za rok 2005* [online]. [8. 11. 2018]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/rozpocet-mv-cr.aspx?q=Y2hudW09MjQ%3d>
- MONAHAN, T. 2017. Regulating Belonging: Surveillance, Inequality, and the Cultural Production of Abjection. *Journal of Cultural Economy*, 10(2), 191–206.
- MUSIL, J. 2010. Úvaha o přepínání trestní represe. In: *Konference „Trestní politika, kriminalita a kriminologie: zkušenosti a nové výzvy“ konaná ve dnech 16.–17. 9. 2010 v Praze*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- MUSIL, L. 2004. *„Ráda bych Vám pomohla, ale...“ Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman.
- NALUS. 2017. *PÚS 34/15 ze dne 13. 6. 2017 245/2017 Sb. Obecně závazná vyhláška města Litvínova č. 3/2013 a obecně závazná vyhláška města Varnsdorfu č. 2/2012* [online]. [19. 3. 2018]. Dostupné z: http://nalus.usoud.cz/Search/GetText.aspx?sz=Pl-34-15_2
- Návrh poslanců Jana Bauera, Petra Fialy, Zbyňka Stanjury, Jany Černochové a dalších na vydání zákona, kterým se mění zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony*. 2018. [online]. [28. 11. 2018]. Dostupné z: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/1ORNB58EY3B2>
- POLICIE ČESKÉ REPUBLIKY. 2018a. *Kriminalita dle TSK, období 1. 1. – 31. 12. 2019* [online]. [21. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/statisticke-prehledy-kriminality-za-rok-2019.aspx>
- POLICIE ČESKÉ REPUBLIKY. 2018b. *Počet příslušníků Policie České republiky* [online]. [9. 11. 2018]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/pocet-prislusniku-policie-ceske-republiky.aspx>
- POLICIE ČESKÉ REPUBLIKY. 2018c. *Statistické údaje zajištění, zatčení, zadržení osob* [online]. [21. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/statisticke-udaje-zajisteni-zatceni-zadrzeni-osob.aspx>
- RECMANOVÁ, A. 2019. Privatizace sociální práce v kontextu neoliberalismu. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(3), 23–43.

- RŮŽIČKA, M., LUPTÁK, L. 2013. Těžební limity prolomeny: extrakce ekonomického a politického kapitálu z romského ghetta. In: LUPTÁK, L. a kol. *Neoliberalismus a marginalita, studie z českého reálnokapitalismu*. Brno: Doplněk, 192–207.
- SHANNON, S. K. S. 2017. Punishment, Religion, and the Shrinking Welfare State for the Very Poor in the United States, 1970–2010. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 3(January), 1–16.
- Stanovisko vlády k návrhu poslanců Jana Bauera, Petra Fialy, Zbyňka Stanjury, Jany Černochové a dalších na vydání zákona, kterým se mění zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony (sněmovní tisk č. 290). 2018 [online]. Aplikace ODok, Přílohy/Materiál. [28. 11. 2018]. Dostupné z: <https://apps.odok.cz/veklep-history-version?pid=KORNB58EY4KA>
- ŠVANDELÍKOVÁ, K. 2017. Řízení o přestupcích jako „malé“ řízení trestní. *Právní prostor* [online]. [16. 11. 2018]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/spravni-pravo/rizeni-o-prestupcich-jako-male-rizeni-trestni>
- U. S. CENSUS BUREAU. 2011. *What is AFDC?* [online]. [3. 11. 2018]. Dostupné z: <https://www.census.gov/population/socdemo/statbriefs/whatAFDC.html>
- VAŠÁT, P. 2013. Kdo je a není bezdomovec? Představy bezdomovce v praxi organizací poskytujících sociální služby. In: LUPTÁK, L. a kol. *Neoliberalismus a marginalita, studie z českého reálnokapitalismu*. Brno: Doplněk, 116–136.
- VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY. 2019. *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2018* [online]. [21. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/wp-content/uploads/2019/05/Statisticka%C3%A1-ro%C4%8Denka-2018.pdf>
- VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY. 2017. *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2016* [online]. [21. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/wp-content/uploads/2017/06/Statisticka%C3%A1-ro%C4%8Denka-2016.pdf>
- VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY. 2005. *Ročenka Vězeňské služby České republiky 2004* [online]. [21. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/wp-content/uploads/2017/06/Ro%C4%8Denka-2004.pdf>
- Vládní návrh. ZÁKON ze dne 2015, kterým se mění zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 269/1994 Sb., o Rejstříku trestů, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony [online]. [8. 3. 2020]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2015-204>
- WACQUANT, L. 2015. Class, Race and Hyperincarceration in Revanchist America. *Journal of the Research Group on Socialism and Democracy* [online]. [24. 10. 2018]. Dostupné z: <http://sdonline.org/66/class-race-and-hyperincarceration-in-revanchist-america/>
- WACQUANT, L. 2014. The Global Firestorm of Law and Order: On Punishment and neoliberalism. *Thesis Eleven*, 122(1), 72–88.
- WACQUANT, L. 2012a. Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism. *Social Anthropology / Anthropologie Sociale*, 20(1), 66–79.
- WACQUANT, L. 2012b. The Wedding of Workfare and Prisonfare in the 21st Century. *Journal of Poverty*, 16(3), 236–249.
- WACQUANT, L. 2010. Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity. *Sociological Forum*, 25(2), 197–220.
- WACQUANT, L. 2009. *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham and London: Duke University Press.
- WALMSLAY, R. 2016. *World Prison Population List. Eleventh Edition* [online]. International Centre for Prison Studies. [3. 11. 2018]. Dostupné z: http://prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_11th_edition_0.pdf
- WIKIPEDIA. 2018. *Rikers Island* [online]. [3. 11. 2018]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Rikers_Island
- ZEMAN, P. a kol. 2011. *Veřejnost a trestní politika*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Od naivného entuziazmu po racionálny konštruktivizmus v preventívnych programoch¹

From Naive Enthusiasm to Rational Constructivism in Prevention Programs

Denisa Vargová, Eva Mydlíková

PhDr. Denisa Vargová² pôsobí v Centre Slniečko, n. o., Nitra ako vedúca sociálna pracovníčka v zariadení pre detské a ženské obe domáceho násillia. Od roku 2017 je externou doktorandkou na Katedre sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity.

Doc. PhDr. Eva Mydlíková, PhD.,³ pôsobí ako vysokoškolská učiteľka na Katedre sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce v Trnave a dlhoročne spolupracuje s Centrom Slniečko, n. o., v oblasti supervízie a výskumu.

Abstrakt

CIELOM príspevku je demonštrovať na príklade dvoch výskumov a dvoch preventívnych programov význam aplikačného potenciálu výskumných zistení pre účinnejšiu implementáciu programu prevencie násillia páchaného na deťoch a deťmi. **TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ:** Primárna prevencia zohráva dôležitú sociálno-ekonomickú a psychologickú spoločenskú funkciu v rozvoji „zdravej“ populácie detí, s dôrazom na skorú implementáciu už v predškolskom veku. Jej správne „nasadenie“ je významné pre rozvoj vytvárajúcej sa osobnosti dieťaťa a jeho sociálnych kompetencií, preto je opodstatnená potreba vypracovávania preventívnych programov už pre predškolákov a ich zaradenie do školského systému. **METÓDY:** Obsahová analýza výsledkov dvoch výskumov a ich aplikačného potenciálu pre využitie v preventívnej praxi. **VÝSLEDKY:** Aby bol preventívny program účinný, musí rešpektovať špecifiká skupiny prijímateľov preventívneho programu, ktoré sa dajú výskumne zistiť. Výskumníci a preventisti pri dodržaní istých zásad kooperácie dokážu vytvoriť veľmi efektívny preventívny program aj v tak citlivej oblasti, akou je násillie na deťoch. **IMPLIKÁCIE PRE SOCIÁLNU PRÁCU:** Pri vzájomnom rešpektovaní sa môžu výskumníci a preventisti vypracovať veľmi účinné preventívne programy pre deti a mládež už vo veku od 3 rokov až po adolescenciu, a tak eliminovať spoločenské aj individuálne dôsledky násillia páchaného na deťoch a deťmi.

¹ Príspevok vznikol v súlade s plnením výskumných úloh vedeckého projektu APVV-16-205 Identifikácia mechanizmovčasnej diagnostiky syndrómu CAN.

² Kontakt: PhDr. Denisa Vargová, Centrum Slniečko, n. o., Bottova 31, Nitra; externá doktorandka Trnavskej univerzity; denisa.vargova@centrumslniecko.sk

³ Kontakt: Doc. PhDr. Eva Mydlíková, PhD., Katedra sociálnej práce, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnavská univerzita v Trnave, Univerzitné nám. 1, Trnava; eva.mydlikova@truni.sk

Kľúčové slová

výskum, preventívny program, násilie, deti, role, účinnosť

Abstract

OBJECTIVES: The aim of the paper is to demonstrate the importance of the application potential of research outputs for a more effective implementation of the program of prevention of violence against children on the example of two studies and one preventive program. **THEORETICAL BASE:** Primary prevention plays an important socio-economic and psychological social function in the development of a “healthy” child population, with an emphasis on its early implementation at the pre-school age. Its proper “commitment” is important for the child’s developing personality and social competences, therefore, the need for prevention programs for pre-schoolers and their inclusion in the school system is justified. **METHODS:** Content of the results of two studies is analyzed, as well as their application potential for use in preventive practice. **OUTCOMES:** In order to be effective, the prevention program must respect the specificities of the group of beneficiaries. Researchers and preventers, while adhering to certain principles of cooperation, can create an effective prevention program even in a sensitive area such as violence against children. **SOCIAL WORK IMPLICATION:** While respecting each other, researchers and preventers can develop very effective prevention programs for children from the age of 3 to adolescence, thus eliminating the social and individual consequences of violence towards children.

Keywords

research, prevention program, violence, children, role, effectiveness

ÚVOD

Násilie v rôznych podobách, vrátane násilia páchaného na deťoch, sprevádza ľudstvo od nepamäti. V jednotlivých historických obdobiach sa pohľad na násilie páchané na deťoch odlišuje a postoj jednotlivca, rodiny aj spoločnosti mení (Dunovský et al., 1995; Vaničková, 1999; Vlčková, 2001; Babity, 2005; Sejčová, 2010; Mydlíková et al., 2019). Prípad Mary Ellen v USA, ktorá bola týraná adoptívnymi rodičmi, bol v roku 1875 podnetom pre založenie Newyorskej spoločnosti pre prevenciu krutosti voči deťom. O deväť rokov neskôr bola založená prvá spoločnosť pre prevenciu krutosti voči deťom aj v Londýne. Rozvoj pediatrie, psychológie, hygieny, pedagogiky, pedológie a iných disciplín v 19. storočí zohralo významnú úlohu v ochrane detí. Veľkým posunom bolo v roku 1924 prijatie Ženevskej deklarácie práv dieťaťa Spoločnosťou národov, pretože sa stala prvým medzinárodným dokumentom o právnom postavení dieťaťa v spoločnosti. Významnú úlohu v medzinárodnej pomoci najviac ohrozeným deťom po druhej svetovej vojne zohrala organizácia UNICEF, ktorá v roku 1959 ovplyvnila aj prijatie Charty práv dieťaťa, ktorá okrem toho, že vyzýva na ochranu dieťaťa, sústreďuje sa aj na problém týrania a zneužívania detí. Dôležitým medzníkom v ochrane detí je založenie Svetovej zdravotníckej organizácie, vďaka ktorej sa rozvíja preventívna aj sociálna pediatria. Napriek viacerým zdokumentovaným prípadom týrania detí až v roku 1962 americký pediater Kempe so svojimi kolegami popísal syndróm bitého dieťaťa. Dôsledkom bol v USA dramatický nárast legislatívnej aktivity, ktorý vyústil do zavedenia právnych predpisov na podávanie správ o zneužívaní detí (Šrámová, 2004).

V roku 1991 sa konala v Prahe 3. európska konferencia o zneužívaných a zanedbávaných deťoch, ktorá prvýkrát definovala syndróm týraného, zneužívaného a zanedbávaného dieťaťa – Child Abuse and Neglect (ďalej len syndrom CAN). Dunovský et al. (1995:15) definuje syndróm týraného, zneužívaného a zanedbávaného dieťaťa (CAN) ako: „*Súbor nepriaznivých príznakov v najrôznejších oblastiach stavu a vývoja dieťaťa a jeho postavenia v spoločnosti, v rodine predovšetkým. Je výsledkom prevažne úmyselného ubližovania dieťaťa, spôsobeného najčastejšie jeho najbližšími vychovávateľmi, hlavne rodičmi. Jeho najvybrannejšou podobou je úplné zabudenie dieťaťa.*“

Najmä v posledných rokoch je pre deti veľkou hrozbou komerčné sexuálne zneužívanie, ktoré zahŕňa detskú prostitúciu, detskú pornografiu a obchod s deťmi pre sexuálny priemysel (Dunovský et al., 1995; 2005; Vaníčková, 1999; Milfajt, 2008; Petruželka et al., 2018). V súvislosti s neustálym a rýchlym rozvojom informačných technológií sa zvyšuje riziko sexuálneho zneužívania cez internet (Gregušová, Drobny, 2013:33).

Napriek tomu, že sa uskutočnilo množstvo výskumov najmä z oblasti syndrómu CAN, výsledky nie sú presné, lebo časť násilných skutkov ostáva neodhalená a tiež môžu byť výsledky skreslené tým, akým spôsobom sa údaje získavajú a vyhodnocujú. Z údajov Rady Európy (Council of Europe, 2012) vyplýva, že 20 % detí je obeťou nejakej formy sexuálneho násillia. Z výsledkov na Slovensku realizovaných prieskumov zameraných na násillie páchané na deťoch vidíme, že situácia s výskytom násillia páchaného na deťoch na Slovensku je veľmi podobná zahraničným skúsenostiam. V roku 1999 občianske združenie SLONAD realizovalo prieskum na vzorke 5230 detí vo veku 15 až 16 rokov. Z výsledkov vyplýva, že fyzické násillie zažilo vo svojom živote 25 % detí vo forme bitia, kopania, rezania, 12 % respondentov bolo obeťou sexuálneho zneužívania, pričom agresorom bola blízka, či známa osoba. Prvý národný výskum prevalencie násillia na deťoch uskutočnil v roku 2013 Inštitút pre výskum práce a rodiny na vzorke 1560 detí 8. a 9. ročníkov základných škôl. Z výsledkov výskumu vyplýva, že 23 % detí má skúsenosť s fyzickým týraním, 21 % reflektovalo na psychické násillie, nasledovalo zanedbávanie 9 % a sexuálne zneužívanie, na ktoré reflektovalo 7 % opýtaných detí (Fico, 2013). Ak si za číslami predstavíme konkrétne deti a ich ťažké osudy, tieto údaje sú alarmujúce. Najmä CAN syndróm aj CSA majú závažné dlhodobé dôsledky pre obeť, často sú ich následky traumy celoživotné. Vzhľadom k prevencii násillia páchaného na deťoch je nezanedbateľný fakt transgeneračného prenosu násillia (Vaníčková, 2004; Fuchsová, 2009; Sejšková, 2010).

Význam prevencie výskytu tohto nežiadúceho celospoločenského fenoménu si uvedomujú aj medzinárodné organizácie. V roku 1989 OSN prijala právny dokument najvyššieho stupňa – Dohovor o právach dieťaťa, ku ktorej vypracovala aj vykonávajúcu smernicu. Dohovor ratifikovalo aj ČSFR, kde vstúpila do platnosti 6. 1. 1991. Svetová ženská organizácia WWS (The World Women Summit) v Ženeve v roku 2000 vyhlásila 19. november za Svetový deň prevencie týrania detí.

Pre ochranu detí pred násillím je nevyhnutné venovať pozornosť prevencii na viacerých úrovniach. Pri primárnej prevencii je úsilie zamerané na elimináciu výskytu tohto závažného celospoločenského fenoménu, a to potlačením problému v počiatočných štádiách a zabezpečením, aby pre vznik tohto nežiadúceho javu neboli vytvorené vhodné podmienky (Täubner, in Weiss, 2005; Michančová, 2011). Otázkami prevencie sa vo svojich prácach zaoberali napríklad Miller (1982), Finkelhor (1984; 2009), Elliotová (1994), Täubner (1996), Dunovský et al. (1997), Michančová (2011) a iní. Primárna prevencia zahŕňa všetky aktivity vrátane výchovných, vzdelávacích, poradenských, voľnočasových a pod., ktoré majú vplyv na predchádzanie vzniku násillia. „*Primárnu prevenciu možno nazvať aj univerzálnou, keďže je zameraná všeobecne na celú populáciu i na jej špecifické podskupiny*“ (Michančová, 2011:5). Dôležité je vytváranie pozitívnej spoločenskej klímy a celospoločensky pozitívneho prostredia pre deti a rodiny, vrátane sociálnych opatrení štátu v prospech rodín vytvorením podmienok pre zdravý životný štýl. V súvislosti s prevenciou násillia je užitočná osvetová činnosť, zameraná na široké vrstvy obyvateľstva, pretože nevedomosť ľudí a mýty v súvislosti s násillím páchaným na deťoch uľahčujú páchatelom násillia cestu k svojim obeťam a podporujú v nich presvedčenie, že sú neodhaliteľní a k trestu za ich čin nikdy nedôjde (Michančová, 2011). Pozornosť je potrebné sústrediť na deti, rodičov, rodiny, odborných pracovníkov a zamestnancov inštitúcií pracujúcich s deťmi a mládežou, ale aj na širšiu verejnoscť. Vplyv preventívnych opatrení má dosah pre všetky vekové skupiny obyvateľstva. Thornton (2000) uvádza, že programy určené pre predškolský a mladší školský vek sú efektívnejšie ako programy realizované v neskoršom veku. Predškolské obdobie dieťaťa je považované „*za vysoko senzitivné a významné pre rozvoj vytvárajúcej sa osobnosti dieťaťa a jej sociálnych kompetencií*“ (Fichnová, 2003:17), preto je opodstatnená potreba

vypracovávaní preventívnych programov pre predškôľakov a ich zaradenie do školského systému⁴. Na Slovensku absentujú programy zamerané na primárnu prevenciu určené pre rodičov. Dieťa má byť vychovávané primerane veku tak, aby sa rozvíjalo do harmonickej osobnosti vedomej samej seba a svojich práv; zároveň aby dokázalo kriticky rozmýšľať a rozumieť správaní iných ľudí a aby si uvedomovalo ohrozujúce situácie a porušenie svojich práv a bezpečia. Výchova dieťaťa má rozvíjať schopnosť dieťaťa hľadať pomoc pri ohrození svojich práv (Täubner, 1996, in Weiss, 2005; Fuchsová, 2009; Michančová, 2011). O dôležitosti práce s rodičmi svedčí aj kampaň „*Bitie detí musí prestať. Bodka.*“ uskutočnená vo Veľkej Británii, ktorej výsledky potvrdili dôležitosť informácií pre rodičov v súvislosti s výchovou detí bez násillia, vrátane zvládania svojho hnevu a frustrácie (Mazuchová, 2012). Konkrétne metódy k osvetovej činnosti zameranej na rodičov spracovali Eliotová, Täubner, Dunovský (in Weiss, 2005).

Nezanedbateľnou súčasťou primárnej prevencie je vzdelávanie a celoživotný odborný rozvoj pracovníkov inštitúcií pracujúcich s deťmi (učitelia, tréneri, vychovávateľa, psychológovia, špeciálni pedagógovia a pod.), ale aj špecialistov (sociálnych pracovníkov, psychológov, pedagógov), ktorí sa venujú práci s rodinami, obeťami násillia, ale aj zdravotníkov a zamestnancov orgánov činných v trestnom konaní, ktorí svojim pôsobením majú nemalý vplyv na jednotlivé úrovne prevencie, ale aj následnej intervencie.

Viaceri autori (Miller, 1982; Finkelhort, 1984; Dunovský et al., 1997; Balogová, Žiaková, 2017) poukazujú na opodstatnenosť primárnej prevencie zameranej aj na potenciálnych páchatelov. Michančová (2011) sem zaraďuje aj „špeciálne terapeuticko-vzdelávacie programy pre deti s problémovým sexuálnym správaním“. Podľa autorky ide o prípady, kedy má páchatel menej ako dvanásť rokov, ale vzhľadom na vek nie je možné hovoriť o páchatelovi v pravom slova zmysle, no jeho správanie je bez intervencie vzhľadom na budúcnosť rizikové.

Hranica medzi primárnou a sekundárnou prevenciou nie je striktná, často sa obe prelínajú. Podľa Matějčka (in Dunovský et al., 1995) možno za sekundárnou prevenciu považovať cieleňé pôsobenie na identifikované rizikové situácie a rizikové osoby, s cieľom čo najväčšej eliminácie prejavov násillia. Odborná pripravenosť pracovníkov a multidisciplinárna spolupráca aj na poli prevencie, nielen krízovej intervencie, sú predpokladom pre správne identifikovanie rizikových detí, dospelých, rodín, ich prostredí a tiež rizikových situácií z hľadiska páchania násillia a následnú preventívnu terénnu sociálnu prácu s touto klientelou.

Mazuchová (2012) považuje za dôležité načasovanie prevencie na obdobia ešte pred narodením dieťaťa a v počiatočných štádiách po jeho narodení. Ako príklad uvádza niekoľko programov, ktoré vznikli v zahraničí ako odozva na spoločenský dopyt. Tak napríklad cieľom programu *STEEP* (Steps Toward Effective, Enjoyable Parenting), v preklade *Kroky smerom k efektívnemu rodičovstvu*, je pomôcť matkám zmierniť negatíva, ktoré plynú z ich minulosti, zameriava sa najmä na rodičov, ktorí boli v detstve zanedbávaní. Program realizujú na univerzite v Minnesote a autorom je profesor Byron Egeland. Výučba sa uskutočňuje v prirodzených podmienkach s praktickými ukázkami. Program *podporných starých mám* založil pediater Henry Kemp. Ženy s dobrými rodičovskými zručnosťami realizovali v Denveri návštevy v rodinách so zneužívaním ohrozených detí, s cieľom tieto rodiny edukovať. V Honolulu bol vytvorený preventívny program pre tehotné ženy – *Program domácych návštev* podľa Hana Like (Hana Like Home Visitor). Program CPS (Child Protective Services), v preklade *Služby ochrany dieťaťa*, bol realizovaný v Texase a bol určený rodinám so skúsenosťou s domácim násillím (Mazuchová, 2012). Na Slovensku absentujú podobné preventívne programy. Na ich rozvoj vidíme priestor v rámci rozbiehajúcich sa projektov terénnej a ambulancnej sociálnej práce, ktorá by mohla byť ideálne kombinovaná aj v rámci prenatalnej a postnatalnej zdravotnej starostlivosti.

⁴ Aktuálne k tomu aspiruje program Kozmo. Tento preventívny program je určený pre deti od troch do siedmich rokov.

Terciárna prevencia je reakciou na situáciu, kedy už prišlo k násilnému činu na dieťaťu a jej úlohou je zabrániť ďalšiemu rozvoju patologického javu, napríklad zabrániť ďalšiemu zneužívaniu (Sejčová, 2010). Täubner člení terciárnu prevenciu na dve etapy: etapu diagnostickú a etapu pomocnú, ochrannú a terapeutickú (Täubner, 1996, in Weiss, 2005). Diagnostické postupy sú rozpracované v publikáciách Täubnera (1996), Bentovima (1998), Elliotovej (1994) a Kováčovej (2018) a iných. Pomocná etapa zahŕňa všetky intervencie v prospech obeť, vrátane zaistenia bezpečného prostredia a adekvátnej terapeutickými pomoci zameranej na získanie pocitu dôvery, bezpečia, uľahčenie spracovania traumatických zážitkov, posilnenie sebadôvery a sebedomia obeť. Pozornosť je potrebné venovať aj rodine obeť a širšiemu okoliu s cieľom vylúčenia možného opakovania násilia (Fuchsová, 2009).

Ak už nejaké programy boja s násilím vznikajú, sú cieleňé na skupinu obeť násilia. Detskí páchatelia násilia sú ostatnými ľuďmi morálne odsudzovaní a ostávajú zväčša z hľadiska odbornej pomoci nepovšimnutí, hoci Langmeier, Balcar, Špitz (in Fuchsová, 2009) rozlišujú tri prístupy v preventívnom pôsobení na páchatela domáceho násilia: (1) Punitívny prístup – vychádza z postoja, že ten, ktorý dieťaťu ubližuje, má byť potrestaný. Rizikom je potom rozpad rodiny, s tým súvisiaci hnev a pocit krivdy ostatných členov rodiny (rodič prichádza o partnera, deti o jedného rodiča). (2) Protektívno-kontrolujúci prístup – trest pre páchatela neodmieta, dôraz je kladený na ochranu dieťaťa, s využitím intenzívnej kontroly nad rodinou, prípadne odňatím dieťaťa z rodiny až po zbavenie rodičovských práv. Rizikom je, že dieťa môže svoje vyňatie z rodiny vnímať ako trest. (3) Protektívno-terapeutický – nevyklučuje potrestanie páchatela ani kontrolu rodiny, dôraz je kladený na terapeutickú intervenciu poskytovanú nielen páchatelovi, ale celej rodine, t. j. dieťaťu a ďalším členom rodiny.

Dôvodom, prečo bojovať s násilím páchaným na deťoch v rámci prevencie, je, že následky na deťoch, ktoré vznikajú pod vplyvom násilia, je náročné a často nemožné odstrániť a deti si túto traumu berú do vienka na celý život a často je ňou negatívne ovplyvňovaná aj ďalšia generácia. Obeť násilia sa s ním často vysporiadajú aj tak, že samy začnú násilie páchať. Preto je dôležité tento kruh násilia preseknúť. Ideálne ešte prv, než vznikne. A o tom je vlastne prevencia.

PREVENTÍVNY PROGRAM 1 A VÝSKUM Č. 1

Pracovníci neziskovej organizácie Centrum Slniečko v Nitre dlhodobo pôsobia na vysokej profesionálnej úrovni v oblasti páchania násilia na deťoch a ženách. Počas dvoch desaťročí nazbierali dostatok skúseností prevažne z krízovej intervencie. Manažment organizácie dospel do štádia, kedy dokázal identifikovať potrebu svojich cieľových skupín venovať sa aj prevencii a sformoval tím ľudí, ktorí sa primárnej prevencii mali venovať. Ich ponuka sa stretla s dopytom trhu – základných škôl, ktoré sa stretávali s násilím u svojich žiakov. Nezisková organizácia teda reagovala na požiadavku vedenia štyroch základných škôl v Nitre a jej okolí a v roku 2015–2016 realizovala rozsiahly prieskum, na ktorého tvorbe sa naše pracovisko nepodieľalo a ktorého úlohou bolo zmapovať situáciu páchania násilia deťmi a na deťoch na školách. Pôvodným autorom bol prieskum zostavený ako sociogram, ktorý mal odhaliť „ohniská“ násilia v jednotlivých triedach. Až v momente, keď bolo zozbieraných a vyplnených 533 dotazníkov (rovnomenne zastúpení žiaci tretích až deviatych ročníkov), sme vstúpili na základe žiadosti vedenia organizácie do procesu my a pokúsili sme sa získané údaje „využiť“ a spracovať. Pôvodný zámer autora prieskumu bolo identifikovať v triedach konkrétnych páchatelov násilia – čo pre nás nebolo morálne prípustné, a dotazníky by teda skončili „v koši“.

Výskumný proces sme teda obrátili „hore nohami“ a k už nazbieraným údajom sme sa snažili „napasovať“ späť na ciele výskumu, výskumné otázky a hypotézy. Analyzovali sme vyplnené dotazníky, a tak sme získali obraz o tom, aké informácie nám vedia poskytnúť. Zistili sme, že cez sociografické otázky, ktorými bol prieskum realizovaný, by sme dokázali identifikovať citlivosť detí na jednotlivé sociálne role v školskej triede, čo sa následne stalo cieľom nášho výskumu.

S pojmom „rola“ sme vo výskume pracovali ako so základným prvkom socializácie, ktorú tvorí súbor istých postojov a prejavov správania sa, u ktorých sme predpokladali významný vplyv sociálneho učenia, prirodzene narastajúcim vekom. Sformulovali sme teda nulovú hypotézu, ktorá znela: „*Narastajúci vek nemá vplyv na schopnosť žiaka rozlišovať jednotlivé sociálne role školského prostredia.*“ Predpokladali sme, že existuje vekom ovplyvniteľné vnímanie triednych sociálnych rolí. Vytypovali sme osem základných sociálnych rolí, z ktorých 3 sa týkali priamo role spojenej s násilím: rola páchatela, obeť a vylúčeného. Päť ďalších (žalobaba, zabávač, múdry, charakterný a rozumný) mali za úlohu rozšíriť repertoár rolí.

Na potvrdenie výskumnej hypotézy a vzhľadom na ordinálnu škálu merania sme použili Spearmanov koeficient poradovej korelácie. Každá rola bola interpretovaná troma grafmi: percentuálnym vyjadrením citlivosti na rolu vzhľadom na školský ročník, percentuálnym vyjadrením rozdielu miery citlivosti na rolu a mierou centrálnej tendencie (medián) na danú rolu.

Pre účely tohto textu vyberáme len k násiliu relevantné časti výsledky výskumu. Najprv však musíme uviesť, že vzájomný vzťah narastajúceho veku a citlivosti žiaka na jednotlivé sociálne role v školskom prostredí sa v tomto výskume nepotvrdil ani v jednej z uvedených rolí.

Pri podrobnejšej analýze sme zistili (veľmi stručne sumarizované), že:

- Na rolu agresora sú relatívne „najcitlivejší“ (mediánová hodnota u všetkých vekových kategórií však vykazuje žiadnu alebo nízku citlivosť) žiaci štvrtého a siedmeho ročníka. Aj keď výsledky nevykazovali významnosť, pri veľmi podrobnej analýze signalizovali skôr znižovanie citlivosti vekom na rolu agresora, než na jej zvyšovanie.
- Relatívne najcitlivejší na rolu „vylúčený“ (mediánová hodnota na rolu bola taktiež na úrovni žiadnej až nízkej hodnoty vo všetkých vekových kategóriách) bola v šiestom a siedmom ročníku základnej školy.
- Mediánová hodnota sa mení až pri roli „obeť“, kedy dosahuje strednú až vyššiu citlivosť detí. V tejto kategórii sú najväčšie rozdiely medzi výsledkami vekových kategórií, a teda napríklad zatiaľ čo v treťom ročníku deti ešte túto rolu takmer vôbec nevedia identifikovať, vo štvrtom ročníku prudko ich citlivosť stúpa a udržiava sa na vyššej úrovni až do konca základnej školskej dochádzky.
- Najvýznamnejšie výskumné odporúčania budú zapracované do konštrukcie budúcich preventívnych programov proti násiliu pre deti, a síce, že participatívne techniky by mali byť konštruované tak, aby deti išli „cez seba“ (ja som obeť násillia), teda použiť staré osvedčené pravidlo: reflexiu precvičovať cez sebareflexiu.
- Preventívne programy aplikovať koncom tretieho alebo začiatkom štvrtého ročníka základnej školy, kedy dieťa je už schopné vnímať prvky násilného správania, a potom začiatkom siedmeho ročníka, aby sa znovu obnovila táto schopnosť ešte prv, kým sa dieťa stane ľahostajným voči násiliu.

Uviedli sme príklad spojenia výskumu a preventívnej praxe, ktorý nie je správny, ale, žiaľ, sa v praxi vyskytuje. Výskumníci pristúpili do preventívneho procesu neskoro: preventívny program už realizovala organizácia podľa svojich predstáv (jeho popis v kontexte tohto príspevku nie je dôležitý), prieskum si zostavila organizácia sama a výskumníci vstúpili do toho až v štádiu, keď množstvo zozbieraných údajov malo skončiť „v koši“. Tak sme výskum obrátili naopak a išli sme od konca výskumného procesu. Snažili sme sa vyťažiť čo najviac z množstva získaných dát. Zmyslom článku je poukázať na chyby takejto kooperácie, nie sú dôležité obsahy preventívnych programov ani prieskumu.

PREVENTÍVNY PROGRAM 2 A VÝSKUM Č. 2

Po tejto skúsenosti sa už nezisková organizácia a univerzitné pracovisko dohodli na ďalšej spolupráci hneď pri tvorbe preventívneho programu. Preventívni pracovníci Centra Slniečko už mali zostavený

preventívny program pre deti od školského veku až po adolescenciu. Tento si vytvorili pracovníci organizácie na základe svojej dlhoročnej skúsenosti. Názov a obsah preventívneho programu pre tento príspevok nie je dôležitý, preto uvádzame len procesuálne aspekty realizácie preventívneho programu. Program bol zostavený do ôsmich, na seba nadväzujúcich hodinových blokov, ktoré sa mali realizovať na základe požiadaviek vedenia troch veľkých škôl v regióne Nitra v priebehu rokov 2016/2017. Podľa vyjadrenia preventivistov organizácie bolo cieľom ich preventívneho programu naučiť deti a mládež netolerovať akékoľvek prejavy násilia. Vedeniu organizácie, pretože roky pracovalo v krízovej intervencii, záležalo na tom, aby program dosiahol čo najväčšiu preventívnu účinnosť, ktorú si chceli odsledovať.

Veľkou chybou výskumníkov bolo, že zostavili dotazník pre žiakov len na základe cieľa preventívneho programu (jeho obsah nie je pre tento príspevok dôležitý). Preventisti z centra aplikovali dotazník tomu istému účastníkovi preventívneho programu prvýkrát pred začatím a druhýkrát ten istý dotazník po jeho skončení. Výsledky „pred a po“ testovania sme následne porovnávali individuálne aj skupinovo.

Pre výskumné účely sme formulovali základnú výskumnú otázku „*Ovplyvní preventívny program vnímanie násilia detí a adolescentov?*“ a z nej sme vytvorili ďalšie tri parciálne výskumné otázky, voči ktorým sme napárovali hypotézy. Týkali sa adresnosti násilia, pohlavných rozdielov a vekových rozdielov.

Výber respondentov bol uskutočnený zámernou kvótnou selekciou (pohlavie, ročník, typ školy, absolvovanie celého programu) a vzorku tvorilo 206 respondentov základných škôl a 188 respondentov stredných škôl.

Získané údaje sme štatisticky spracovávali testovaním vzťahov medzi položkami dotazníka na hladine významnosti $p = 0,05$. Vzhľadom na to, že sa jednalo o škálovanie s piatimi možnosťami, pre uvádzanie výsledkov sme zvolili klasický aritmetický priemer, s koeficientom spoľahlivosti na „Cronbachova α “ bol pri vstupnom dotazníku primeraný, pri výstupnom dotazníku o niečo nižší. Pretože nie je zmyslom tohto textu prezentovať celý výskum, odprezentujeme jeho výsledky len veľmi schematicky a len vzhľadom na užitočné výstupy pre preventívnu prax.

Prvá výskumná otázka riešila to, či preventívny program ovplyvní vnímanie násilia voči vlastnej osobe alebo viac voči iným. Veľmi stručne zhrnuté nám vyšlo, že po spočítaní celkového skóre jednotlivých testov a pri použití hlbšej analýzy rozdielov pomocou Studentovho T-testu pre dva závislé výbery vyšla hodnota signifikancie $p = .736 \geq 0,05$. Každú položku vstupného dotazníka sme pretestovali individuálne s výstupnou položkou pomocou Wilcoxonovho párového testu, ale ani ten nezaznamenal významnejšie výsledky. Výstupom tohto testovania teda bolo, že respondenti ani predtým, ani potom významnejšie netolerovali násilie ani voči sebe, ani voči druhým.

Pri testovaní pohlavných rozdielov tolerancie násilia pred a po aplikácii preventívneho programu sme tiež nezaznamenali významný rozdiel pred a po testovaní. Medzipohlavné rozdiely však ukázali, že dievčatá dosahujú v dotazníkoch signifikantne vyššie skóre ako chlapci, a že teda dievčatá všeobecne menej akceptujú formy násilného správania voči sebe.

Vplyv veku na zmenu vnímania prejavov násilia po absolvovaní programov sa nám tiež vôbec nepotvrdil, a to ani v jednej sledovanej kategórii. Rozdiely v odpovediach podľa ročníkov sme testovali Kruskal-Wallis testom a výsledky sme porovnávali pomocou Mean Rank testovania.

Vzhľadom na to, koľko námahy a času preventisti vložili do realizácie celého programu, sme boli všetci výsledkami veľmi sklamaní. Program akoby nezanechal žiadnu stopu na deťoch a mládeži. Tak sme začali analyzovať dôvody. A nakoniec sme na TO prišli.

Existujú tri druhy dôvodov, kvôli ktorým preventívny program nebol úspešný: konštrukcia dotazníka; konštrukcia preventívneho programu a ich vzájomná korelácia.

Napriek tomu, že sme si určili spoločný cieľ preventívnych programov, predstavy o tom, akými aktivitami cieľ naplniť, sa odlišovali. Preventisti zostavili program z odskúšaných a dynamických techník, ktoré sa im v kontakte s deťmi zdali zaujímavé a ktoré mali už odskúšané. Pri podrobnejšej analýze sme medzi nimi našli participatívne techniky, zamerané na rozvoj emócií, schopnosť riešiť

konflikty, asertívne správanie, zvýšenie sebavedomia, schopnosť kooperovať, ale aj sprostredkovanie informácií o rôznych formách a prejavoch násilia. Pri posúdení jednotlivých techník určite tieto mohli podporiť scitlivenie na vnímanie násilia, ale v celom kontexte tomu chýbala vízia – línia techník, ktoré sledovali cieľ. Výskumníci sa mali aktívnejšie zapojiť už do tvorby preventívneho programu a spolu s preventivistami mali prejsť celý program (to sa nestalo) ešte pred jeho aplikáciou a pri každej použitej technike určiť:

- Čo od nej preventivista očakáva v kontexte celkového cieľa,
- akým spôsobom sa dá v danom programe realizovať,
- v akom časovom slede sa dá do série techník zaradiť.

Pre a post dotazník výskumníci konštruovali bez konzultácie s preventivistami, len na základe spolu dohodnutého cieľa. Dotazník síce sleduje prejavy a formy násilia, ale je postavený na chybnom predpoklade, že sa deti počas programu naučili rozlišovať formy a prejavy rizikového násilného správania. Tak sa teda stalo, že program a dotazníky si žili každý svoj „vlastný život“ a vôbec sa nám nestretli. Navyše, dotazník bol pôvodne konštruovaný pre mladších žiakov, ale postupne rástla požiadavka škôl a priebežne sa prerábala formulácia položiek, čím dochádzalo k ďalšej (prvou bola neproporcionálna položiek) deformácii v konštrukcii dotazníka.

V tomto druhom prípade spolupracovali preventivisti a výskumníci od začiatku spolu. Problém však bol v ich slabej vzájomnej komunikácii, ktorá podľa výsledkov vyznieva ako „dvojkolajná“. Na začiatku si všetci síce určili spoločný cieľ, ale obsah preventívneho programu a obsah dotazníka sa rozbiehali od cieľa, každý niekam inam.

ZÁVEROM

Naším úmyslom bolo na príklade spojenia dvoch preventívnych programov a dvoch výskumov poukázať na zmysluplnosť spolupráce výskumných tímov s realizátormi preventívnych programov. Príspevok sme nazvali trocha expresívne „od naivného entuziazmu po racionálny konštruktivizmus“. Akcent sme položili na „užitočnosť“ výskumných zistení pri konštruovaní preventívnych programov. Ako sme zdôraznili v teoretickom vstupe, je dôležité preventívny program nasadiť „v správnom čase“. Ako sme zistili v prvom výskume, ten dobrý čas pre nasadenie preventívneho programu voči akceptácii násilia je začiatkom štvrtého a potom siedmeho ročníka základnej školy, kedy kulminuje vnímavosť detí na sociálne prejavy. V treťom ročníku ešte deti nedokážu diferencovať sociálne role a vo štvrtom už dokážeme identifikovať výrazný skok, posun v citlivosti. Potom vnímavosť rapídne klesá, aby sa začiatkom siedmeho ročníka na chvíľu „prebudila“. Tento moment treba využiť v zaradení preventívneho programu, pretože deti postupujúcim časom v ôsmom a deviatom ročníku upadajú do apatie a ľahostajnosti voči násiliu.

Pri zostavovaní nového preventívneho programu dokážu výskumníci udržať „čistotu“ línie tvorby programu: ciele programu a zvolené prostriedky. Praktikom sa to nie vždy podarí, pretože vedú podľahnúť okamžitej objednávke zadávateľov. Ak postupujú spoločne, výskumníci dokážu nastaviť okrem súladu cieľa a použitej metodiky zároveň aj evaluačné indikátory, podľa ktorých si praktici dokážu vyhodnotiť účinnosť svojich programov.

Spojenie výskumníkov a preventivistov v týchto dvoch prípadoch vzniklo spontánne zo strany záujmu Centra Slniečko a Trnavskej univerzity a ochoty výskumníkov participovať na aplikovanom výskume v „neštandardných“ podmienkach. Popis preventívnych programov, ako aj výskumných metód je v kontexte príspevku skoro nevýznamný. Preventívne programy si výskumníci nevyberali sami, nie je dôležitý ani obsah výskumných nástrojov. Na oba tieto aspekty výskumníci nemali dosah a pracovali s dátami, ktoré „vyrobil“ niekto iný. Tento príspevok mal byť hlavne o chybách, ktoré môže výskumník urobiť, ak pristúpi na „neštandardné podmienky“. Dôležité je poznanie, či z týchto chýb je možné urobiť pozitívne výskumné a praktické výstupy – a o to sme sa v našom príspevku snažili.

POUŽITÉ ZDROJE

- BABITY, M. 2005. *Gyermekbántalmazás – felismerés, megelőzés, kezelés. Oktatói segédanyag*. Budapest: Az Eötvös József Főiskola pedagógiai Fakultája.
- BALOGOVÁ, B., ŽIAKOVÁ, E. (Eds.). 2017. *Vademecum sociálnej práce. Terminologický slovník*. Košice: FF UPJŠ.
- BENTOVIM, A. 1998. *Týránění a sexuální zneužívání v rodinách*. Praha: Grada.
- DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATEJČEK, Z. et al. 1995. *Týranění, zneužívání a zanedbávané dítě*. Praha: Grada.
- ELLIOTOVÁ, M. 2010. *Ako ochrániť deti*. Žilina: Náruč.
- ELLIOTOVÁ, M. 1995. *Jak ochrániť své dítě*. Praha: Portál.
- FICO, M. 2013. *Prevalencia násilía páchaného na deťoch*. Bratislava: IVPR.
- FICHNOVÁ, K. 2003. Možnosti prevencie a ochrany detí pred násilím. In: *Násilie v rodine a v škole: Monografia štúdií a príspevkov odborného seminára, konaného 12. 5. 2003 v Nitre*. Nitra: FSV UKF, 16–20.
- FINKELHOR, D. 2009. The Prevention of Childhood Sexual Abuse. *The Future of Children*, 19(2), 69–194.
- FINKELHOR, D. 1984. *Child Sexual Abuse. New Theory and Research*. New York: Free Press.
- FUCHSOVÁ, K. 2009. *Týranění dieťa*. Bratislava: IRIS.
- GREGUŠOVÁ, M., DROBNÝ, M. 2013. *Deti v sieti*. Publikácia vznikla ako súčasť kampane Národného programu Rady Európy „Bez nenávisti na internete“.
- KOVÁČOVÁ, B. 2018. Activation of Cognitive Functions in Seniors during Individual and Group Occupational Therapy Intervention in Institutional Environments. *Sociálné práce / Sociálna práca a ERIS Journal*, 18(2), 22–38.
- MAZUCHOVÁ, L. 2010. Preventívne programy CAN syndrómu u detí [online]. *Revue ošetrovateľstva*. [24. 7. 2019]. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/282611728>
- MICHANČOVÁ, S. 2011. Prevencia sexuálneho zneužívania detí. *Theologos: Theological revue*, 11(2), 226–243.
- MILFAIT, R. 2008. *Komerční sexuální násilí na deťoch*. Praha: Portál.
- MILLER, B. 1982. *The Best Keep Secret. Sexual Abuse of Children*. New Jersey, Prentice – Hall.
- MYDLÍKOVÁ, E. et al. (Ed.). 2019. *A zrodilo sa zlo*. Trnava: Universitatis Tyrnaviensis.
- MYDLÍKOVÁ, E., FEDOR, M., GANCÁROVÁ, S., KOVÁČOVÁ, M., ŠVECOVÁ, J., VARGOVÁ, D. 2013. *Príručka o syndróme CAN* [online]. Bratislava: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny SR. [24. 7. 2019]. Dostupné z: <https://detstvobeznasilia.gov.sk/wp-content/uploads/2015/09/Pr%C3%ADru%C4%8Dka-o-syndr%C3%B3me-CAN.pdf>
- PETRUŽELKA, B. et al. 2018. Problematic and Risky Sexual Behaviour under the Influence of Alcohol among University Students. *Central European Journal of Public Health* [online]. [26. 7. 2019]. Dostupné z: https://cejph.szu.cz/artkey/cjp-201804-0008_problematic-and-risky-sexual-behaviour-under-the-influence-of-alcohol-among-university-students.php
- PÓTHE, P. 1999. *Dítě v ohrožení*. Praha: G plus G.
- SEJČOVÁ, L. 2010. *Dieťa ako obeť násilía*. Bratislava: Album.
- ŠRÁMOVÁ, B. 2004. *Domáce násilie páchané na deťoch a mládeži*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- TÄUBNER, V. 2005. Prevence sexuálního zneužívání dětí. In: WEISS, P. et al. *Sexuální zneužívání dětí*. Praha: Grada.
- TÄUBNER, V. 1996. *Metodika sexuální výchovy*. Praha: Státní zdravotní ústav. Fortuna.
- THORNTON, T. N. et al. 2002. *Best Practices of Youth Violence Prevention: A Sourcebook for Community Action*. Atlanta: GA, Centers for Disease Control and Prevention.
- VANIČKOVÁ, E. 2004. *Tělesné tresty dětí. Definice – popis – následky*. Praha: Grada.
- VANIČKOVÁ, E. et al. 1999. *Sexuální násilí na deťoch*. Praha: Portál.
- VLČKOVÁ, M. 2001. *Týranění dieťa*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- WEISS, P. 2005. *Sexuální zneužívání dětí*. Praha: Grada.

Identifikácia rizikových skupín žiakov a žiačok základných škôl na Slovensku a v Česku pre účely tvorby efektívnych preventívnych opatrení v oblasti technologických závislostí¹

Identification of Risk Groups Among Primary School Pupils in Slovakia and the Czech Republic: Creating Effective Preventive Measures in Relation to Technological Addictions

Michaela Šavrnochová, Angela Almašiová, Matej Almáši, Ladislav Vaska, Mirek Barták, Roman Gabrhelík, Benjamín Petruželka, Jaroslav Vacek

PhDr. Michaela Šavrnochová, PhD.,² pôsobí na Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Odborne sa profiluje na sociálnu prácu v oblasti látkových a nelátkových závislostí, na prácu s rizikovou mládežou a na problematiku vzťahov v rodine v kontexte kodependentného správania.

PhDr. Angela Almašiová, PhD.,³ pôsobí ako vysokoškolská učiteľka na Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku. Jej pedagogická a výskumná činnosť je zameraná na sociologické východiská sociálnej práce, výkon profesie sociálnej práce v spoločnosti a rizikové správanie detí a mládeže spojené hlavne s užívaním návykových látok.

Mgr. Matej Almáši⁴ pôsobí ako interný doktorand na Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Vo svojom vedecko-výskumnom zameraní sa profiluje na technologické závislosti v kontexte sociálnej práce. V dizertačnej práci cez prizmu sociálnej práce analyzuje sociálnu zrelosť mužov v súvislosti s hraním PC hier a pozeraním online porna v dnešnom digitálnom veku.

¹ Štúdia je súčasťou riešenia VEGA č. 1/0692/18 s názvom „Závislosť od internetu u žiakov základných škôl v podmienkach SR a ČR“.

² Kontakt: PhDr. Michaela Šavrnochová, PhD., Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Ružová 13, 974 11 Banská Bystrica; michaela.savrnchova@umb.sk

³ Kontakt: PhDr. Angela Almašiová, PhD., Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku, Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok; angela.almasiova@ku.sk

⁴ Kontakt: Mgr. Matej Almáši, Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Ružová 13, 974 11 Banská Bystrica; matej.almasi@umb.sk

Doc. PhDr. Ladislav Vaska, Ph.D.,⁵ pôsobí ako docent na Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a na čiastkový úväzok ako docent na Katedre sociálnej práce Fakulty sociálne ekonomické Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Jeho pedagogická, publikačná a výskumná činnosť je orientovaná najmä na oblasť supervízie v sociálnej práci, služby zamestnanosti a v poslednom období aj na problematiku závislosti.

PhDr. Miroslav Barták, Ph.D.⁶ Výučbová činnosť autora je koncentrovaná na výučbu študentov odboru Špecializácia v zdravotníctve/Adiktológia 1. lekárskej fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze, a to predmetov zameraných na verejné zdravie a zdravotníctvo a na výučbu študentov odboru Sociálna práca Fakulty sociálne ekonomické Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, kde je ťažiskom výučby zdravotná a sociálna problematika a sociálna politika. Publikačnú činnosť autora je podľa tém možné rozdeliť na okruhy venované výskumu determinantov zdravia, organizácie a ekonomiky zdravotníctva s akcentom na medzinárodné porovnanie a témam užívania návykových látok, predovšetkým alkoholu a ich spoločenským dôsledkom.

Doc. Mgr. Roman Gabrhelík, Ph.D.,⁷ pôsobí ako docent na Klinike adiktológie 1. lekárskej fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze. Je zástupcom prednostu pre vedu a výskum.

Mgr. Benjamín Petruželka⁸ v súčasnosti pôsobí okrem iného ako doktorand na Klinike adiktológie 1. lekárskej fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze. Jeho odborné záujmy sa zameriavajú na oblasť adiktológie, sociológie a kriminológie.

Mgr. Jaroslav Vacek⁹ pôsobí ako odborný asistent na Klinike adiktológie 1. lekárskej fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze.

Abstrakt

CIELE: Cieľom štúdie je identifikovať rizikové skupiny žiakov a žiačok základných škôl na Slovensku a v Česku pre účely tvorby efektívnych preventívnych opatrení v oblasti technologických závislostí. **TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ:** V našej štúdiu, ktorá identifikuje tieto skupiny, sme vychádzali z teórie závislosti od M. Griffithsa a realizovaných výskumov. **METÓDY:** Výskumným nástrojom bol autorský dotazník pozostávajúci z vlastných otázok a zo škály Excessive internet use. Na identifikáciu rizikových skupín bola použitá štatistická metóda klasifikačných stromov. **VÝSLEDKY:** U slovenských respondentov sa identifikovali rizikové faktory používania internetu a hrania počítačových hier: počet hodín denne strávených na internete alebo hraním počítačových hier a pasívny voľný čas; u českých respondentov: štýl hrania počítačových hier, počet hodín denne

⁵ Kontakt: Doc. PhDr. Ladislav Vaska, Ph.D., Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Ružová 13, 974 11 Banská Bystrica; ladislav.vaska@umb.sk

⁶ Kontakt: PhDr. Miroslav Barták, Ph.D.; Klinika adiktologie 1. lekárskej fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze, Apolinářská 4, 128 00 Praha 2; miroslav.bartak@lf1.cuni.cz

⁷ Kontakt: Doc. Mgr. Roman Gabrhelík, Ph.D.; Klinika adiktologie 1. lekárskej fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze, Apolinářská 4, 128 00 Praha 2; roman.gabrhelik@lf1.cuni.cz

⁸ Kontakt: Mgr. Benjamín Petruželka; Klinika adiktologie 1. lekárskej fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze, Apolinářská 4, 128 00 Praha 2; benjamin.petruzelka@lf1.cuni.cz

⁹ Kontakt: Mgr. Jaroslav Vacek; Klinika adiktologie 1. lekárskej fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze, Apolinářská 4, 128 00 Praha 2; jaroslav.vacek@lf1.cuni.cz

strávených na internete alebo hraním počítačových hier, pohlavie, pasívny voľný čas a rodičovská kontrola. **IMPLIKÁCIE PRE SOCIÁLNU PRÁCU:** Zistenia je možné využiť v oblasti tvorby efektívnych preventívnych programov pre deti a adolescentov, ktorým hrozí závislosť od internetu a počítačových hier, ale aj pre rodičov a ďalších odborníkov, ktorí participujú na eliminovaní rizikových faktorov na všetkých troch úrovniach prevencie.

Kľúčové slová

informačné a komunikačné technológie, technologické závislosti, nadmerné používanie internetu, nadmerné hranie počítačových hier, rizikové skupiny, prevencia

Abstract

OBJECTIVES: The study aims to identify risk groups among primary school pupils in Slovakia and the Czech Republic for the purpose of creating effective preventive measures in relation to technological addictions. **THEORETICAL BASE:** In our study, which identifies these groups, we use the research and theory of addiction by M. Griffiths. **METHODS:** The research tool was based on an original questionnaire consisting of customized questions, as well as the Excessive Internet Use Scale. The statistical method of classification trees was used to identify risk groups. **OUTCOMES:** The risk factors of using the Internet and playing computer games were identified for Slovak respondents: the number of hours per day spent on the Internet or playing computer games and passive leisure time; for Czech respondents: the style of playing computers games, the number of hours per day spent on the Internet or playing computer games, gender, passive leisure time and parental control. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The findings can be used to design effective prevention programs for children and adolescents at risk of internet and computer game addiction, as well as for parents and other professionals involved in eliminating risk factors at all three levels of prevention.

Keywords

information and communication technologies, technology addictions, excessive internet use, excessive computer game playing, risk groups, prevention

TEORETICKÉ VÝCHODISKA

Sociálna práca by sa mala adaptovať na zmeny súčasnej doby, ktorú v štúdiu považujeme za hlavné východisko a pri jej popise sa opierame o Kirbyho (2006). Pomenúva ju ako pseudo-modernizmus – paradigma založená na digitálnych technológiách. Je spojená s banálnosťou, plytkosťou instantného, priamou a povrchnou participáciou na kultúre prostredníctvom internetu, mobilného telefónu a interaktívnej televízie. Výsledkom tejto účasti je tichý autizmus, ktorý strieda neurózu moderny a narcizmus postmoderny. Medzi základné znaky súčasnosti Gálik (2012) radí nanajvýš globalizáciu. Jej procesy podľa Kosovej (2013) prinášajú krízu človeka, ktorá tkvie v likvidácii ľudskej identity, pričom Taranenkova (2016) ešte konštatuje, že žijeme v postfaktuálnej dobe (viac Kosová, 2013; Pírková, Rusnáková, 2016; Taranenkova, 2016). V našej štúdiu ide teda o širší spoločenský kontext popisovanej problematiky.

Ako ďalšie kľúčové východisko z digitálnych technológií vyberáme pre rozsah štúdie iba internet, cez ktorý je dostupných mnoho služieb (napr. Word Wide Web). Podľa Chatfielda (2013) je o ňom potrebné premýšľať len ako o infraštruktúre. Ide teda o rozsiahlu fyzickú sieť, na báze ktorej funguje digitálna spoločnosť. V Slovenskej republike (ďalej v texte SR) malo v roku 2018 podľa Eurostatu (2019a; 2019b) 81 % domácností prístup k internetu a denne ho používalo 68 % jedincov. V Českej republike (ďalej v texte ČR) malo v roku 2018 prístup k internetu 86 % domácností a denne ho používalo 75 % jedincov (viac Eurostat, 2019a; 2019b). Ako môžeme vidieť, digitálne

technológie sa stávajú každodennou súčasťou nášho života, pričom za najrizikovejšiu skupinu považujeme najmä mladých ľudí. Podľa zistení od Madra, Kohúta a Kohútovej (2015:14) „*mladí za virtuálnu generáciu považujú seba, prípadne tých, ktorí sú od nich mladší*“. Takáto identifikácia mladých ľudí pri absencii priaznivej regulácie aktivít v kyberpriestore môže narušiť ich harmóniu medzi reálnym životom a životom v kyberpriestore (pozri eSlovensko, nedat.). Preto sa v štúdiu snažíme priblížiť problematiku používania digitálnych technológií mladými jedincami v kontexte preventívnych opatrení v sociálnej práci. Cieľom štúdie je identifikovať rizikové skupiny žiakov a žiačok základných škôl v SR a v ČR pre účely tvorby efektívnych preventívnych opatrení v oblasti technologických závislostí.

Koncept technologických závislostí

Technologické závislosti radíme medzi nelátkové, resp. behaviorálne závislosti. Nelátkové závislosti sú podľa Marksa (1990, in Sejščová, 2011) určené behaviorálnym excesom. Behaviorálne závislosti vznikajú podľa Altera (2018) vtedy, keď človek nedokáže odolať správaniam, ktoré i cez krátkodobé uspokojenie intenzívnej psychologickéj potreby spôsobuje v dlhodobom horizonte vážne škody. Podľa Addiction.com (2019) sa technologické závislosti vzťahujú hlavne k závislosti od internetu, pričom súčasne ide o neschopnosť kontrolovať používanie technológií, akými sú smartfón, tablety, sociálne siete, videohry, kybersex a online gambling. Spitzer (2016) ich pomenúva ako „kyberzávislosť“, do ktorej radí: (1.) závislosť od počítačových hier (ďalej v texte PC hier) / videohier / závislosť od online PC hier; (2.) závislosť od internetu; (3.) závislosť od Facebooku a (4.) závislosť od smartfónu.

Samotná diagnóza závislosti od internetu nie je zaradená do MKCH-10 (WHO, 1992) a ako samostatná jednotka sa nebude nachádzať ani v pripravovanej MKCH-11 (WHO, 2018). Rovnako nefiguruje ani v DSM-5, avšak v rámci Sekcie 3 Diagnostického manuálu DSM-5 je klasifikovaný jej subtyp ako porucha v dôsledku hrania internetových hier (*Internet Gaming Disorder*, APA, 2013). Aj napriek rozhodnutiu nezaraďiť závislosť od internetu medzi psychiatrické diagnózy, samotný pojem sa v odbornej literatúre často vyskytuje. Rôznorodosť konceptov závislosti od internetu odráža aj nejednotnosť v terminológii samotného pojmu. Kým niektorí autori hovoria o závislosti od internetu (Shaw, Black, 2008), iní používajú termín patologické (King et al., 2013), problematické (Spada, 2014, in Blinka, 2015) alebo excesívne (Škařupová et al., 2015) používanie internetu. Nejasnosti týkajúce sa samotnej povahy závislosti od internetu, konceptualizácie, teoretických východísk ako aj klinických skúseností sa odrážajú aj v diagnostických nástrojoch používaných na diagnostiku a na meranie prevalencie v populácii. Z toho istého dôvodu prinášajú aj prevalenčné výskumy mapujúce problematické vzorce používania rozličné výsledky. Pri určovaní diagnostických kritérií v meracích nástrojoch sú najčastejšie citovanými autormi Young (1999) a Griffiths (2005).

V našej štúdiu vychádzame z teórie Griffithsa (2005), ktorý definuje závislosť od internetu cez 6 základných komponentov: *dôležitosť* – používanie internetu sa stáva dominantnou témou v myslení, prežívaní a správaní sa jedinca; *zmena nálad* – zážitky súvisiace s používaním internetu, ktoré jedinec využíva ako stratégiu zvládania pri vyrovnávaní sa so subjektívne nežiaducimi emocionálnymi stavmi; *abstinenčné príznaky* – psychologické a fyziologické; *tolerancia* – potreba častejšej aktivity na internete za účelom dosiahnutia želaného efektu; *relaps* – neúspešné pokusy prestať alebo obmedziť aktivitu na internete, príp. rýchly návrat k pôvodnému správaniu po dlhšej abstinencii; *konflikt* – interpersonálny alebo intrapsychický, konflikt medzi pôvodným spôsobom života a jeho ohrozením aktívou vykonávanou na internete.

Modely prevencie a preventívne projekty

Zastávame názor, že pokles výskytu technologických závislostí či zmiernenie ich negatívnych prejavov a dôsledkov je možné za pomoci prevencie. Prevenciu delíme na úrovne, z ktorých vychádza aj sociálna práca: (1.) primárna; (2.) sekundárna a (3.) terciárna (Hupková, Liberčanová, 2012). Špecifickým je tzv. „prevenčné spektrum“, ktoré podľa Mrazekovej a Haggertyho (1994, in Smiková, 2012) zahŕňa: (1.) prevenciu univerzálnu, selektívnu a indikovanú; (2.) liečenie

a (3.) podporu. Podľa Čecha (2015) sa v školskej prevencii rizikového správania hovorí v rámci primárnej prevencie v súvislosti so zlyháváním dospievajúceho o prevencii selektívnej a indikovanej, po ktorých v prípade zlyhania nastupuje prevencia sekundárna a terciárna. Takáto klasifikácia súvisí s tým, že primárna prevencia sa podľa Miovskeho (2010, in Gabrhelík, 2015) delí na: (1.) nešpecifickú a (2.) špecifickú. Špecifická primárna prevencia sa na základe Ministerstva školstva, mládeže a telovýchovy v ČR (2005, in Gabrhelík, 2015; ďalej v texte MŠMT) úzko zameriava na jeden alebo viac typov rizikového správania a podľa Gabrhelíka (2015) sa delí na úrovne prevencie prevenčného spektra (viac Gabrhelík, 2015). Podobne ako ostatné typy rizikového, resp. deviantného správania, tak aj technologické závislosti sú zahrnuté do preventívnych opatrení v SR a ČR.

V oboch krajinách existuje jeden celoštátny projekt zameraný na technologické závislosti. V SR ho zastrešuje mimovládna organizácia eSlovensko (2019), ktorá sa orientuje najmä na oblasť primárnej a sekundárnej prevencie. Prostredníctvom ústredného portálu „Zodpovedne.sk“ učí zodpovedne, kriticky, tvorivo a bezpečne používať internet. K jej „mikro“ projektom v rámci technologických závislostí radíme: (1.) Kto je ďalší (film o rizikách internetu); (2.) Zodpovedne.sk; (3.) Ovce.sk (detský animovaný seriál a medzinárodný internetový portál); (4.) Pomoc.sk (elektronické poradenstvo); (5.) Bezinternetu.sk (prevencia a regulácia nadmerného používania internetu) a podľa eSlovensko (nedat.) (6.) neZávislosť.sk – Centrum prevencie internetovej závislosti (mobilná aplikácia, ktorá meria čas trávený na mobile, informačný portál, výskumná činnosť a sieťovanie odborníkov a centier pomoci v regiónoch).

V ČR existuje projekt „E-Bezpečí“, ktorý je realizovaný Centrom prevencie rizikové virtuálnej komunikácie (2018; ďalej v texte CPRVK). Projekt sa zameriava na prevenciu, vzdelávanie, výskum, intervenciu a osvetu spojenú s rizikovým správaním na internete a súvisiacimi fenoménmi. E-Bezpečí sa špecializuje okrem iného aj na online závislosti (netolizmus a nomofóbia). Základnými východiskovými činnosťami projektu sú terénna práca s najrôznejšími cieľovými skupinami, prednášková činnosť (vrátane besied), preventívne vzdelávacie akcie a pod. Existuje aj vzdelávacia aplikácia, ktorá sa zameriava na rizikové správanie v online prostredí a informačno-technologickú bezpečnosť. Pod projekt patrí v súvislosti s technologickými závislosťami aj poradňa a Netolizmus – průvodce online závislostmi (viac CPRVK, 2018; eSlovensko, 2019).

Prevalencia technologických závislostí v SR a ČR

V SR sa realizovalo niekoľko výskumov v oblasti technologických závislostí. Holdoš, Ďurka a Izrael (2017) identifikovali 13,2 % respondentov s nadmerným používaním internetu a 2,3 % so závislosťou od internetu (18–45 rokov). Rolková a Hamarová (2017) identifikovali 24 % respondentov s nadmerným používaním internetu a 5,1 % so závislosťou od internetu (13–17 rokov). Urbanová a Holubčíková (2019; HBSC 2017/2018) zistili, že 4 % dievčat a 8 % chlapcov (11-roční), približne desatina chlapcov a dievčat (13-roční) a 13 % dievčat a 19 % chlapcov (15-roční) často alebo veľmi často za posledný rok zanedbávalo dôležité aspekty v živote kvôli internetu. Izrael, Holdoš a Ďurka (2017) popísali model vysvetľujúci 31 % závislosti od Facebooku (priemerný vek 16 rokov). Lichner a Šlosár (2014) na základe realizovaného výskumu zistili, že zvyšovanie času používania sociálnych sietí môže zvýšiť riziko závislosti od internetu (priemerný vek 22,3 rokov). Podobne sa realizovali výskumy v oblasti technologických závislostí aj v ČR. Spilková, Chomynová a Csémy (2017; ESPAD 2015) identifikovali 26 % respondentov s nadmerným používaním sociálnych médií (vrátane sociálnych sietí) a 11 % s nadmerným hraním online PC hier (priemerný vek 16,66 rokov). Bedrošová et al. (2018) identifikovali 0,9 % respondentov s nadmerným používaním internetu a u 37 % respondentov zistili 1 až 4 kritéria nadmerného používania internetu (15–17 rokov). V česko-slovenských podmienkach Novotný a Pressenová (2013) identifikovali 30 % hráčov závislých od MMORPG (priemerný vek 21 rokov). Na základe česko-slovenských štúdií (Novotný, Pressenová, 2013; Blinka, Škařupová, Mitterová, 2016 – priemerný vek 24,4 rokov; Škařupová, Blinka, 2016 – priemerný vek 20,81 rokov) konštatujeme,

že dospievajúci hráči hrajú PC hry Massive Multiplayer Online Games, MMORPG a *Multiplayer Online Battle Arena* v priemere cca 4 hodiny denne. Napokon Blinka et al. (2015b) identifikovali v Európe vrátane ČR 4,4 % respondentov so stredne nadmerným používaním internetu a 1,4 % s vysoko nadmerným používaním internetu (11–16 rokov; viac Blinka et al., 2015b). Z empirických dát vyplýva, že existuje viac jedincov s nadmerným používaním internetu ako so závislosťou od internetu, resp. rôzne podoby nadmerného používania internetu prevládajú v zisteniach, pričom dolný adolescentný vek a sociálne siete môžu podporiť závislosť od internetu, či už u adolescenta hornej alebo dolnej vekovej hranice existuje určitý výskyt nadmerného hrania online PC hier alebo od nich závislosť, a že dospievajúcim hráčom online PC hry „kradnú“ cca 17 % týždňa.

METODOLÓGIA VÝSKUMU

Výskumným problémom našej štúdie je nadmerné používanie digitálnych technológií dospievajúcimi. V analýze uvedenej vyššie je identifikovaných viac jedincov s nadmerným používaním internetu ako so závislosťou od internetu, ktorých ale považujeme za rizikových, nakoľko je u nich riziko vzniku závislosti veľmi vysoké. Preto má selektívna prevencia v primárnej prevencii opodstatnené miesto v sociálnej práci. Podľa Čecha (2015) je zameraná najmä na tie ohrozené skupiny, ktoré nemajú recidivujúci charakter, príp. charakter závislosti a jej úlohou je zabrániť rozvoju rizikového správania a zamedziť jeho ďalší progres. Z tohto dôvodu by mal sociálny pracovník v prevencii technologických závislostí disponovať potenciálnym rizikovým profilom jedinca za účelom efektívnejšej prevencie.

Cieľom štúdie je identifikovať rizikové skupiny žiakov a žiačok základných škôl v SR a v ČR pre účely tvorby efektívnych preventívnych opatrení v oblasti technologických závislostí (závislosť od internetu a PC hier). K parciálnym cieľom výskumu patrí:

- Zistiť, ako respondenti používajú internet (či majú doma prístup; v akej miestnosti používajú internet; na akom zariadení používajú internet; koľko hodín denne; používanie po 22. hodine večer; kontrola rodičmi, konkrétne aktivity na internete) a akým spôsobom hrajú PC hry (štýl hier);
- zistiť, ako respondenti trávia voľný čas nielen v kontexte používania internetu;
- identifikovať nadmerné používanie internetu.

Keďže pri zostavovaní dotazníka sme vychádzali z koncepcie Griffithsa (2005), a ako sme spomenuli vyššie, neexistuje jeden všeobecne prijatý merací nástroj na zisťovanie technologických závislostí, naša výskumná štúdia má podobu exploračného výskumu.

Respondenti vyplňali autorský dotazník pozostávajúci z viacerých častí. Úvodná časť dotazníka bola zameraná na demografické charakteristiky respondentov a ich rodinného prostredia. Ďalšia časť dotazníka bola venovaná otázkam týkajúcim sa voľného času, pričom premenné boli škálované na 5-bodovej Likertovej škále (1 = nikdy, 2 = párkrát za rok, 3 = raz alebo dvakrát za mesiac, 4 = aspoň raz za týždeň, 5 = takmer denne). V nasledujúcej časti dotazníka respondenti odpovedali na otázky týkajúce sa používania internetu a hrania PC hier: prístup na internet doma, prístup na internet v mobile, počet hodín strávených na internete alebo hraním PC hier denne (počas pracovných dní), frekvencia trávenia konkrétnych činností na internete počas posledných siedmich dní, štýl hraných PC hier, používanie internetu a hranie PC hier po 22. hodine, kontrola činnosti na internete rodičmi, frekvencia hrania PC hier a frekvencia surfovania na internete. Tretou časťou dotazníka bola škála Excessive internet use (EIU), ktorá bola vytvorená použitím komponentov behaviorálnej závislosti (Griffiths, 2000; 2005) a pokrýva päť komponentov zo šiestich, pričom respondenti odpovedali na 4-stupňovej škále (1 = nikdy, 2 = výnimočne, 3 = často a 4 = veľmi často). Škála zahŕňala položky: saliencia (nejedol a nespál som kvôli internetu), abstinenčné príznaky (cítim sa nepríjemne, keď nemôžem byť na internete), tolerancia (pristihol som sa, že som na internete, aj keď ma to vlastne nebaví), konflikt (zanedbával som rodinu, školu, koničky kvôli internetu) a relaps (snažil som sa obmedziť čas na internete, ale neúspešne). Vyhodnotenie škály sa realizuje prostredníctvom vypočítania priemerného skóre zo

všetkých uvedených položiek, pričom celkový priemer jednotlivca, ktorý je vyšší ako 2,6, znamená, že stredne alebo vysoko nadmerne užíva internet a hrá PC hry (inšpirované Škařupová et al., 2015). Cronbachovo alfa škály nadmerného používania internetu (EIU) je 0,607.

Dáta boli analyzované v programe SPSS (verzia 22), pričom ako hlavná metóda analýzy bola zvolená metóda klasifikačných stromov. Je vhodná na identifikovanie respondentov, ktorí patria do určitej skupiny, keď je potrebné priradiť respondentov do kategórie – napr. podľa rizikovitosti; keď je potrebné predikovať určité budúce udalosti, keď je potrebné dáta redukovat a hľadať vzťahy platné len pre časť podskupín (Koróny, Gavurová, 2014). Výsledky týchto analýz je možné využiť ako predikčné alebo rozhodovacie modely. Názov „strom“ sa používa z toho dôvodu, že výsledkom analýzy je dendrogram (strom), ktorý vizualizuje postupné delenie skúmaných prípadov do skupín. V nasledujúcich analýzach bol použitý algoritmus CHAID. Metóda analýzy bola zvolená aj z dôvodu použitých vstupných dát, na ktoré sa pri nej nekladú žiadne špecifické požiadavky – prediktory môžu byť spojité, ordinálne i kategoriálne premenné a takisto táto metóda je vhodná pre uvedený počet respondentov.

V SR prebiehala administrácia dotazníka v Banskobystrickom kraji (okresy Banská Bystrica, Brezno a Zvolen). V ČR prebiehala administrácia dotazníka v Ústeckom kraji (okresy Ústí nad Labem, Děčín, Litoměřice a Ústí). Výskumný súbor tvorili žiaci a žiačky základných škôl druhého stupňa v ČR a na Slovensku. Výskum bol dobrovoľný, respondenti svoj súhlas s výskumom deklarovali vyplnením dotazníka, pričom jeho vyplňanie mohli kedykoľvek ukončiť. Respondenti boli oboznámení s cieľom výskumu, so spôsobom prezentácie výsledkov výskumu a boli poučení o anonymite (do miery získania informácií o demografických charakteristikách). V rámci celého výskumu bol kladený dôraz na dodržiavanie etických štandardov.

Limity výskumu

Uvedujeme si limity nášho výskumu. Škála EIU zahŕňa len päť komponentov závislosti zo šiestich (Griffiths, 2000; 2005) a súčasne rozdeľuje respondentov na tri úrovne nadmerného používania internetu (Blinka et al., 2015b). Na základe takto nastavených kritérií nebolo možné reálne identifikovať jedincov so závislosťou, ale len jedincov s excesívnym používaním internetu. Nakoľko štúdia je súčasťou projektu VEGA č. 1/0692/18 s názvom „*Závislosť od internetu u žiakov základných škôl v podmienkach SR a ČR*“, do výskumného súboru boli zahrnutí žiaci a žiačky ZŠ zo sociálne vylúčených lokalít, čo mohlo na jednej strane ovplyvniť výsledky výskumu, ale na strane druhej posilniť reliabilitu výsledkov štúdie. Odporúčeným predmetom ďalšieho skúmania je zabezpečenie pomeru respondentov výskumného súboru zodpovedajúceho realite v príslušnej vekovej kohorte respondentov v príslušnej krajine. Vzhľadom na ďalšie skúmanie odporúčame venovať sa podrobnejšie problematike príčin rozdielov medzi respondentmi SR a ČR. Napriek uvedeným limitom však považujeme výsledky výskumu za významné nielen v oblasti výskumu prevencie nadmerného používania internetu a hrania PC hier, ale aj pri tvorbe a implementácii efektívnych preventívnych intervencií zameraných na vybrané rizikové skupiny.

Výberový súbor tvorilo 777 respondentov vo veku od 12 do 19 rokov. Keďže jednou z demografických charakteristík bola ne/príslušnosť k vylúčenej lokalite¹⁰, uvádzame aj túto charakteristiku. Tabuľka 1 zobrazuje jednotlivé demografické charakteristiky samostatne za ČR a SR.

¹⁰ Pre účely našej štúdie za vylúčenú lokalitu považujeme podľa Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR (nedat.) sídelnú komunitu „v priestorovo segregovanej lokalite s prítomnosťou koncentrovanej a generačne reprodukovanej chudoby“. Tieto lokality predstavujú sociálne znevýhodňujúce prostredie pre deti či žiakov, pretože sa v nich vyskytujú: hmotná núdza alebo chudoba, rôzne prekážky vstupu na trh práce, nízka vzdelanosť, neštandardné bytové i hygienické podmienky, obmedzený prístup k tovarom a službám, sociálno-patologické javy a značná tolerancia k nim.

Tabuľka 1: Demografické charakteristiky za respondentov z ČR a SR

	ČR	SR
pohlavie		
muž	200 (48,5 %)	178 (48,8 %)
žena	206 (50,0 %)	186 (51,0 %)
chýbajúce	6 (1,5 %)	1 (0,3 %)
vek		
priemer	15,42	15,41
štandardná odchýlka	1,13	1,24
spoločná domácnosť s otcom		
áno	342 (83,0 %)	314 (86,0 %)
nie	70 (17,0 %)	51 (14,0 %)
vzdelanie otec		
základné	26 (6,3 %)	40 (11,0 %)
stredoškolské bez maturity	102 (24,8 %)	62 (17,0 %)
stredoškolské s maturitou	80 (19,4 %)	78 (21,4 %)
vysokoškolské	72 (17,5 %)	63 (17,3 %)
neviem	111 (26,9 %)	110 (30,1 %)
chýbajúce	21 (5,1 %)	12 (3,3 %)
vzdelanie matka		
základné	32 (7,8 %)	42 (11,5 %)
stredoškolské bez maturity	110 (26,7 %)	60 (16,4 %)
stredoškolské s maturitou	96 (23,3 %)	100 (27,4 %)
vysokoškolské	84 (20,4 %)	66 (18,1 %)
neviem	73 (17,7 %)	86 (23,6 %)
chýbajúce	17 (4,1 %)	11 (3,0 %)

Zdroj: Vlastné spracovanie

VÝSLEDKY

Výsledky výskumu sú prezentované v kontexte vyššie uvedeného hlavného cieľa parciálnych cieľov.

Používanie internetu a hranie PC hier

Ako dokumentuje tabuľka 2, 5,9 % (46) respondentov nemá *doma prístup na internet*, 14,3 % (111) respondentov ho používa iba v spoločnej miestnosti a 77,5 % (602) respondentov používa internet vo svojej izbe. *Internet v mobile* používa 64,5 % (501) respondentov, 14,2 % (110) ho síce má, ale používa ho výnimočne alebo vôbec, 14,0 % (109) internet v mobile nemá, ale chceli by ho, 5,8 % (45) internet v mobile nemá a ani ho nechce a 1,5 % (12) respondentov na túto otázku neodpovedalo. Čo sa týka *počtu hodín denne strávených na internete alebo hraním PC hier* (počas pracovných dní), najviac respondentov – 36,0 % (280) odpovedalo, že 2–3 hodiny, 16,7 % (130) strávi denne na internete alebo hraním PC hier (počas pracovných dní) 4–5 hodín. Internetu alebo PC hrám sa nevenuje počas pracovných dní 3,5 % (27) respondentov. *Internet používa alebo hrá PC hry po 22. hodine večer* 48,8 % (379) respondentov, 2,3 % (18) na túto otázku neodpovedalo. 18,5 % (144) *rodičov respondentov nikdy nevie*, čo robia na internete, 35,4 % (275) to vie výnimočne, 32,8 % (255) to vie často a 10,8 % (84) veľmi často. 2,4 % (19) respondentov na túto otázku neodpovedalo. Čo sa týka *štýlu PC hier*, ktoré respondenti hrajú, 35,4 % (275) respondentov hrá online PC hry pre viac hráčov, 20,7 % (161) respondentov hrá online PC hry pre jedného hráča, 16,1 % (125)

respondentov hrá offline PC hry a 23,9 % (186) respondentov vôbec nehrá PC hry. 3,9 % (30) respondentov na túto otázku neodpovedalo. Tabuľka 2 zobrazuje jednotlivé premenné za českých a slovenských respondentov.

Tabuľka 2: Premenné súvisiace s používaním internetu a hraním PC hier za respondentov ČR a SR

	ČR	SR
prístup na internet doma		
nemám	12 (2,9 %)	34 (9,3 %)
v spoločnej miestnosti	41 (10,0 %)	70 (19,2 %)
vo svojej izbe	341 (82,8 %)	261 (71,5 %)
chýbajúce	18 (4,4 %)	–
prístup na internet v mobile		
áno, používam ho	265 (64,3 %)	236 (64,7 %)
áno, ale používam ho zriedka alebo vôbec	52 (12,6 %)	58 (15,9 %)
nie, ale chcel/a by som	58 (14,1 %)	51 (14,0 %)
nie a ani nechcem	28 (6,8 %)	17 (4,7 %)
chýbajúce	9 (2,2 %)	3 (0,8 %)
počet hodín denne strávených na internete alebo hraním PC hier (počas pracovných dní)		
ani jednu	11 (2,7 %)	16 (4,4 %)
pol hodiny a menej	30 (7,3 %)	42 (11,5 %)
asi 1 hodinu	80 (19,4 %)	86 (23,6 %)
asi 2–3 hodiny	165 (40,0 %)	115 (31,5 %)
asi 4–5 hodín	66 (16,0 %)	64 (17,5 %)
6 hodín a viac	49 (11,9 %)	36 (9,9 %)
chýbajúce	11 (2,7 %)	6 (1,6 %)
internet alebo PC hry po 22. hodine večer		
áno	229 (55,6 %)	150 (41,1 %)
nie	178 (43,2 %)	202 (55,3 %)
chýbajúce	5 (1,2 %)	13 (3,6 %)
kontrola – rodičia		
nikdy	64 (15,5 %)	80 (21,9 %)
výnimočne	149 (36,2 %)	126 (34,5 %)
často	141 (34,2 %)	114 (31,2 %)
veľmi často	45 (10,9 %)	39 (10,7 %)
chýbajúce	13 (3,2 %)	6 (1,6 %)
štýl PC hier		
online PC hry pre jedného hráča	68 (16,5 %)	93 (25,5 %)
online PC hry pre viac hráčov	152 (36,9 %)	123 (33,7 %)
offline PC hry	70 (17,0 %)	55 (15,1 %)
vôbec nehrám PC hry	95 (23,1 %)	91 (24,9 %)
chýbajúce	27 (6,6 %)	3 (0,8 %)
konkrétne aktivity na internete		
Youtube	5,5	4,7
Facebook	3,8	3,6
čítanie, surfovanie na internete	3,9	3,1

Zdroj: Vlastné spracovanie

Voľný čas

Kvôli zredukovaniu pôvodného počtu premenných na menší počet faktorov bola realizovaná faktorová analýza. Bola použitá metóda hlavných komponentov a rotácia Varimax. V tabuľke 3 je zobrazená rotovaná faktorová matica pozostávajúca z jednotlivých položiek týkajúcich sa voľného času. Výsledok KMO testu premennej trávenie voľného času bol 0,743 a výsledok Barlett's Sphericity testu bol štatisticky signifikantný ($c^2 = 1180,649, p < 0,000$). Faktorová analýza identifikovala dva faktory: 1. faktor: *pasívny voľný čas* (Cronbachovo $\alpha = 0,691$), 2. faktor: *aktívny voľný čas* (Cronbachovo $\alpha = 0,471$). Oba faktory spolu vysvetľuje 38,84 % celkovej variance, čo je pre potreby nášho výskumu postačujúce. Z analýzy bola odstránená položka *chodím do programov alebo klubov pre mládež*, nakoľko faktorový náboj dosahoval hodnotu menšiu ako 0,4.

Tabuľka 3: Rotovaná faktorová matica premennej trávenie voľného času

	1.	Faktor 1	2.	Faktor 2
3. chatujem s kamarátmi pomocou internetu	4.	0,704	5.	0,240
6. vytváram/spravujem profily na internete	7.	0,654		
8. hľadám si nových kamarátov na internete	9.	0,652	10.	-0,280
11. surfujem na internete	12.	0,639	13.	0,274
14. chodím s priateľmi do nákupných centier, po uliciach...	15.	0,600	16.	0,141
17. hrám PC hry (alebo hry na telefóne)	18.	0,429	19.	0,100
20. hrám na výherných automatoch	21.	0,415		
22. čítam knihy (mimo školských)	23.	-0,122	24.	0,666
25. športujem sám alebo s priateľmi	26.	0,219	27.	0,604
28. zúčastňujem sa organizovaných športových aktivít	29.	-0,220	30.	0,560
31. iné koničky (hudobný nástroj, spev, kreslenie...)			32.	0,556

Zdroj: Vlastné spracovanie

Priemerné skóre v premennej pasívny voľný čas predstavuje hodnotu 20,75 (ČR = 20,90; SR = 20,59); priemerné skóre v premennej aktívny voľný čas predstavuje hodnotu 13,38 (ČR = 13,92; SR = 12,78).

Konkrétne aktivity na internete

Respondenti mali k dispozícii 18 spôsobov trávenia času na internete, pričom mali určiť, v koľkých dňoch z posledných 7 dní tak urobili. Ako najfrekvencovanejšie tri aktivity sa ukázali sledovanie kanálu Youtube (priemer = 5,1; ČR = 5,49; SR = 4,68), Facebook (priemer = 3,7; ČR = 3,78; SR = 3,56) a čítanie, surfovanie na internete (priemer = 3,5; ČR = 3,92; SR = 3,14). Uvedené 3 najčastejšie aktivity budú zahrnuté do algoritmu metódy klasifikačných stromov.

Vyhodnotenie škály EIU

Priemerné skóre škály z piatich položiek v celom výskumnom skóre predstavuje hodnotu 1,60; štandardná odchýlka 0,56. V súbore českých respondentov predstavuje hodnotu 1,65; štandardná odchýlka 0,56, a v súbore slovenských respondentov 1,55; štandardná odchýlka 0,56. Čo sa týka počtu ohrozených respondentov (tí respondenti, ktorých priemerné skóre za vyššie uvedené 5 položiek bolo vyššie ako 2,6), vo výskumnom súbore ČR ich bolo identifikovaných 27 a v SR 23.

Identifikovanie rizikových skupín používateľov internetu a hráčov PC hier a prediktorov stredne a vysoko nadmerného používania internetu a hrania PC hier

Pod pojmom prediktory máme na mysli nezávislé premenné, ktoré budú vstupovať do algoritmu použitej metódy klasifikačných stromov. Na identifikovanie rizikových skupín používateľov internetu a hráčov PC hier bola do algoritmu zahrnutá ako závislá premenná skóre stredne

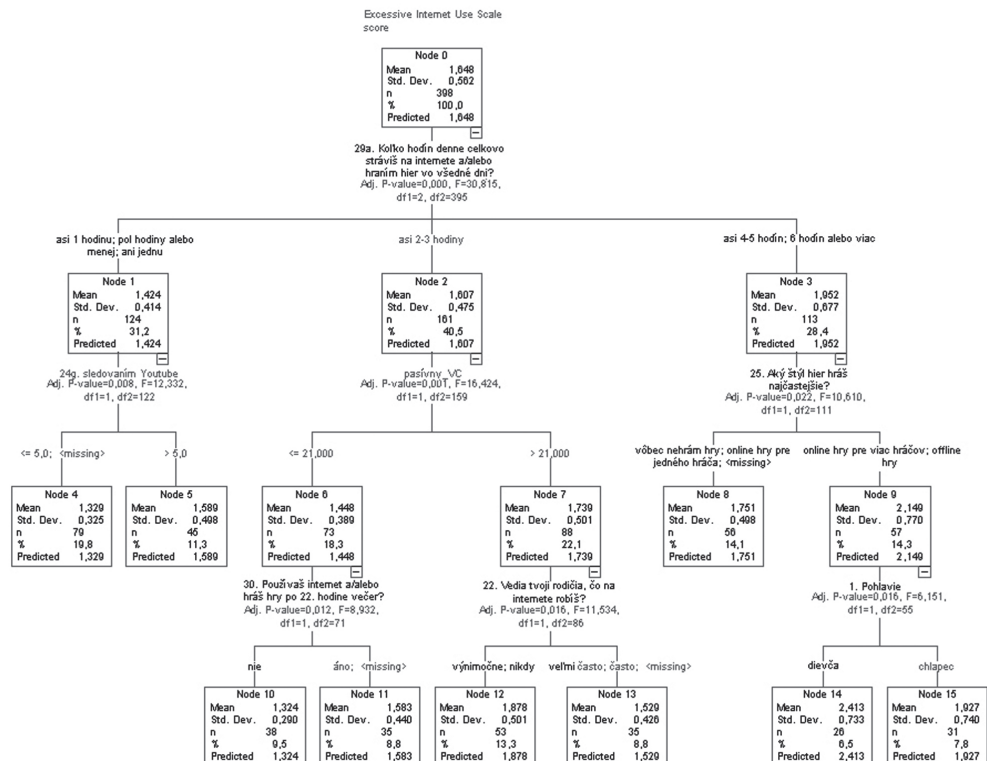

a vysoko nadmerného používania internetu a hrania PC hier a ako prediktory všetky vyššie uvedené premenné týkajúce sa jednak demografických charakteristík a jednak premenné týkajúce sa používania internetu a hrania PC hier.

Ako prvé bolo analýze podrobené skóre nadmerného používania internetu a hrania PC hier českých respondentov. Dendrogram 1 vizualizuje rozdelenie respondentov do skupín podľa jednotlivých premenných. Najdôležitejšou premennou, ktorá diskriminuje medzi skóre nadmerného používania internetu a hrania PC hier, je **počet hodín denne strávených na internete alebo hraním PC hier** (počas pracovných dní). Tí respondenti, ktorí trávajú na internete alebo hraním PC hier denne 4 až 5 hodín a 6 hodín a viac (počas pracovných dní), dosahujú vyšší priemer (1,95) ako respondenti, ktorí takto trávajú menej času. Tento uzol sa ďalej rozvetvuje podľa toho, aký **štýl PC hier** respondenti uprednostňujú – vyšší priemer (2,15) dosahujú respondenti, ktorí hrajú online PC hry pre viac hráčov a offline PC hry, pričom tento uzol ďalej diskriminuje **pohlavie**. Vyšší priemer pritom dosahujú dievčatá (2,41). Tento uzol je koncový a z hľadiska posudzovania rizikovosti najrizikovejší.

Druhý najrizikovejší je uzol chlapcov (priemer 1,93). Pre respondentov, ktorí používajú internet alebo hrajú PC hry 2–3 hodiny denne (počas pracovných dní), je diskriminujúcou premennou **pasívny voľný čas** – vyšší priemer (1,74) dosahujú tí, ktorí uvádzali vyššiu frekvenciu pasívne tráveného voľného času. Tento uzol sa ďalej delí podľa toho, ako respondenti **kontrolujú rodičia** – vyšší priemer (1,88) dosahujú respondenti, ktorých rodičia nikdy alebo výnimočne vedia o ich aktivite na internete. Tento uzol je z hľadiska posudzovania rizikovosti tretí najrizikovejší.

Pre ďalšie uzly sú diskriminujúcimi premennými **používanie internetu alebo hranie PC hier po 22. hodine a sledovanie kanálu Youtube**.

Dendrogram 1: Kategórie používateľov internetu a hráčov PC hier – ČR

Zdroj: Vlastné spracovanie

Tabuľka 4 zobrazuje vzniknuté skupiny (uzly) s uvedenou hodnotou priemeru nadmerného používania internetu a hrania PC hier, pričom priemer celého súboru je 1,65. Pod túto hodnotu spadajú uzly 5, 11, 13, 4 a 10, ktoré môžeme klasifikovať ako nerizikové.

Tabuľka 4: Kategórie používateľov internetu a hráčov PC hier – ČR

uzol	počet	%	priemer
14	26	6,5	2,41
15	31	7,8	1,93
12	53	13,3	1,88
8	56	14,1	1,75
5	45	11,3	1,59
11	35	8,8	1,59
13	35	8,8	1,53
4	79	19,8	1,33
10	38	9,5	1,32

Zdroj: Vlastné spracovanie

Medzi najrizikovejšie skupiny používateľov internetu a hráčov PC hier v ČR patria:

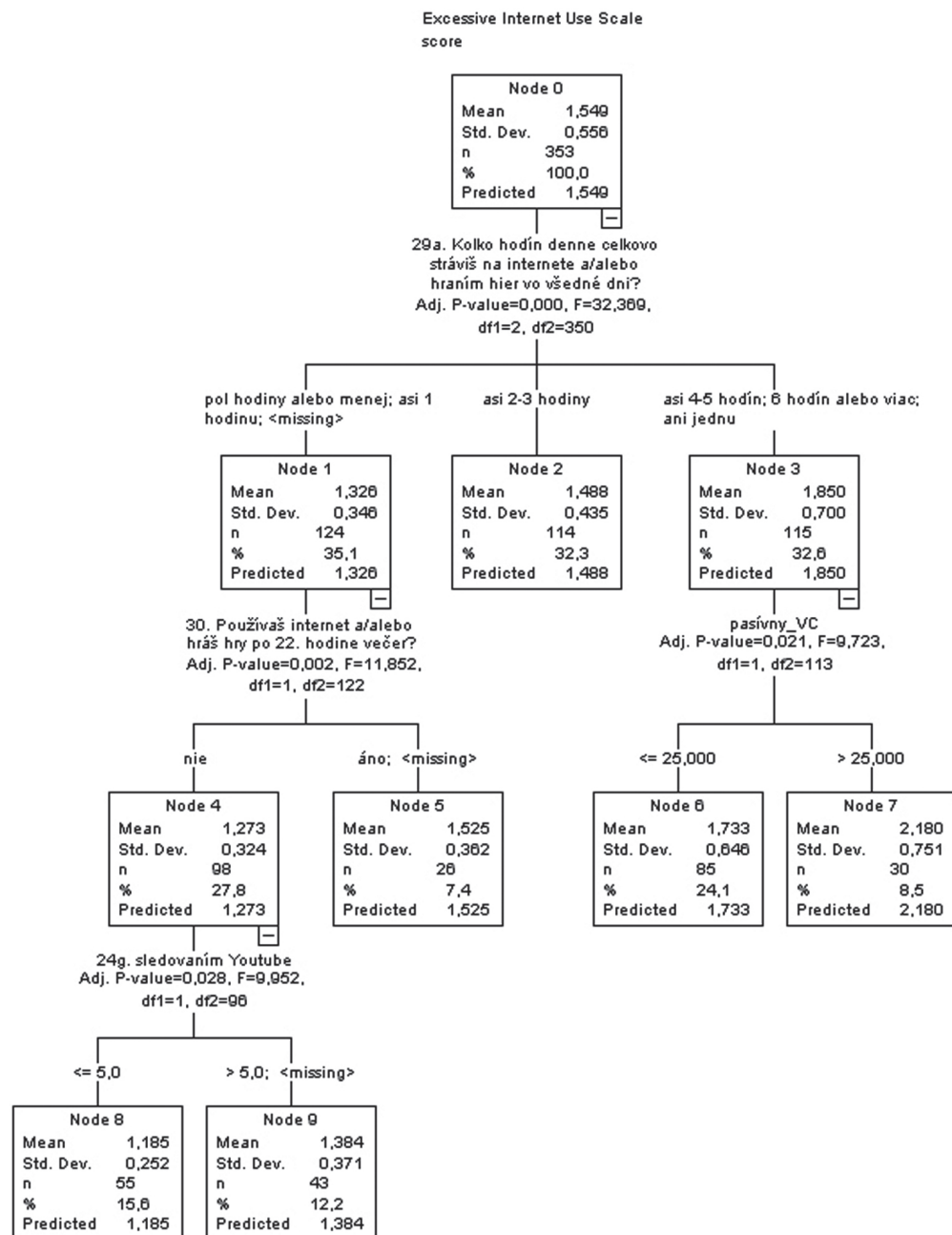
- Dievčatá, ktoré hrajú online PC hry pre viac hráčov a offline PC hry, ktoré sú na internete alebo hrajú PC hry 4–5 hodín alebo 6 hodín a viac denne počas pracovných dní;
- chlapci, ktorí hrajú online PC hry pre viac hráčov a offline PC hry, ktorí sú na internete alebo hrajú PC hry 4–5 hodín alebo 6 hodín a viac denne počas pracovných dní;
- respondenti, ktorých rodičia nikdy alebo výnimočne kontrolujú ich aktivity na internete, viac trávia voľný čas pasívnym spôsobom a na internete sú alebo hrajú PC hry 2–3 hodiny denne počas pracovných dní;
- respondenti, ktorí hrajú online PC hry pre jedného hráča alebo vôbec nehrajú PC hry a trávia na internete alebo hrajú PC hry 4–5 hodín alebo 6 hodín a viac denne počas pracovných dní.

K rizikovým faktorom používania internetu a hrania PC hier v súbore českých respondentov patria: **štýl hrania PC hier, počet hodín denne strávených na internete alebo hraním PC hier, pohlavie, pasívny voľný čas a rodičovská kontrola.**

Ako ďalšie bolo analýze podrobené skóre nadmerného používania internetu a hrania PC hier u slovenských respondentov, pričom dendrogram 2 vizualizuje rozdelenie respondentov do skupín podľa jednotlivých premenných. Premenu, ktorá najviac diskriminuje aj v tomto súbore, je **počet hodín denne strávených na internete alebo hraním PC hier** (počas pracovných dní). Respondenti, ktorí takto strávia 4–5 hodín alebo 6 hodín a viac, dosahujú vyšší priemer (1,85), pričom tento uzol ďalej rozvetvuje premenná **pasívny voľný čas**. Respondenti viac tráviaci voľný čas pasívnym spôsobom dosahujú najvyšší priemer (2,18) a tento uzol je najrizikovejší. Druhý najrizikovejší je vedľajší uzol – takisto respondenti uvádzajúci pasívne trávenie voľného času. Respondentov, ktorí sú na internete alebo hrajú PC hry menej ako polhodinu alebo 1 hodinu, ďalej rozdeľuje premenná **používanie internetu alebo hrania PC hier po 22. hodine**. Vyšší priemer dosahujú tí respondenti, ktorí uviedli áno, a z hľadiska rizikivosti je to tretí najrizikovejší uzol. Poslednou diskriminujúcou premennou je **sledovanie kanálu Youtube** – tí respondenti, ktorí ho sledujú častejšie, dosahujú vyšší priemer (1,38).

Dendrogram 2: Kategórie používateľov internetu a hráčov PC hier – SR

Zdroj: Vlastné spracovanie

Tabuľka 5 zobrazuje vzniknuté skupiny (uzly) s uvedenou hodnotou priemeru nadmerného používania internetu a hrania PC hier, pričom priemer celého súboru je 1,55. Pod túto hodnotu spadajú uzly 5, 2, 9 a 8, ktoré môžeme klasifikovať ako nerizikové.

Tabuľka 5: Kategórie používateľov internetu a hráčov PC hier – SR

uzol	počet	%	priemer
7	30	8,5	2,18
6	85	24,1	1,73
5	26	7,4	1,53
2	114	32,3	1,49
9	43	12,2	1,38
8	55	15,6	1,19

Zdroj: Vlastné spracovanie

Medzi najrizikovejšie skupiny používateľov internetu a hráčov PC hier v SR patria:

- Respondenti, ktorí viac trávajú voľný čas pasívnym spôsobom a sú na internete alebo hrajú PC hry 4–5 hodín alebo 6 hodín a viac denne počas pracovných dní;
- respondenti, ktorí menej trávajú voľný čas pasívnym spôsobom a sú na internete alebo hrajú PC hry 4–5 hodín alebo 6 hodín a viac denne počas pracovných dní.

K rizikovým faktorom používania internetu a hrania PC hier v súbore slovenských respondentov patria: **počet hodín denne strávených na internete alebo hraním PC hier a pasívnym voľným časom.**

DISKUSIA

Z hľadiska sociálnej práce a pre účel našej štúdie sumarizujeme nasledovné zistenia: 15,6 % respondentov žije bez otca, čo môžeme považovať za rizikový faktor v súvislosti so vznikom nepriaznivej sociálnej situácie rodiny (napr. Radimská, 2003; Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2005; Mydlíková, 2017). Až 77,5 % respondentov používa internet vo svojej izbe a len 14,3 % v spoločnej miestnosti. 64,5 % respondentov ho používa v mobile. 36 % respondentov 2–3 hodiny denne (počas pracovných dní) strávi na internete alebo hraním PC hier. Až 16,7 % strávi na internete alebo hraním PC hier 4–5 hodín. 48,8 % respondentov používa internet alebo hrá PC hry po 22:00 hod. Zarážajúce je, že až 18,5 % z ich rodičov nikdy nevie, čo robia na internete. Čo sa týka priamej aktivity respondentov, tak 35,4 % hrá online PC hry pre viac hráčov, 20,7 % hrá online PC hry pre jedného hráča a 16,1 % hrá offline PC hry. Najfrekvencovanejšie (počas posledných 7 dní) používajú Youtube, Facebook a napokon čítajú a surfujú na internete. Z celého výskumného súboru stredne a vysoko nadmerne používa internet a hrá PC hry 6,44 % respondentov (50). Podobne Blinka et al. (2015b) identifikovali v Európe 5,8 % respondentov so stredne a vysoko nadmerným používaním internetu.

Pri porovnaní používania internetu a hrania PC hier respondenti zo SR majú jasnú prevahu v nasledovných premenných: (1.) bez prístupu na internet; (2.) prístup na internet v spoločnej miestnosti; (3.) rodičia nikdy nevedia, čo robia na internete; a (4.) hranie online PC hier pre jedného hráča. Respondenti zo SR dosiahli v EIU skóre 1,55 a stredne a vysoko nadmerne používa internet a hrá PC hry 6,3 % (23) z nich.

Medzi najrizikovejšie skupiny používateľov internetu a hráčov PC hier zo SR patria:

- Respondenti, ktorí viac trávajú voľný čas pasívnym spôsobom a sú na internete alebo hrajú PC hry 4–5 hodín alebo 6 hodín a viac denne počas pracovných dní a

- respondenti, ktorí menej trávajú voľný čas pasívnym spôsobom a sú na internete alebo hrajú PC hry 4–5 hodín alebo 6 hodín a viac denne počas pracovných dní.

K **rizikovým faktorom** používania internetu a hrania PC hier v súbore slovenských respondentov teda patria: *počet hodín denne strávených na internete alebo hraním PC hier a pasívne strávený voľný čas* (podobne sa pasívne strávený voľný čas ukázal ako rizikový faktor aj v prípade konzumácie návykových látok vo výskume Kohútovej a Almašiovej (2018).

Pri porovnaní používania internetu a hrania PC hier respondenti z ČR majú jasnú prevahu v nasledovných premenných: (1.) prístup na internet vo svojej izbe; (2.) 2–3 hodiny denne počas pracovných dní strávené na internete alebo hraním PC hier; (3.) používanie internetu alebo hranie PC hier po 22:00 hod.; (4.) používanie YouTube a (5.) čítanie a surfovanie na internete. Respondenti z ČR dosiahli skóre v EIU 1,65 a stredne a vysoko nadmerne používa internet a hrá PC hry 6,55 % (27) z nich.

Medzi najrizikovejšie skupiny používateľov internetu a hráčov PC hier z ČR patria:

- Dievčatá, ktoré hrajú online PC hry pre viac hráčov a offline PC hry, ktoré sú na internete alebo hrajú PC hry 4–5 hodín alebo 6 hodín a viac denne počas pracovných dní;
- chlapci, ktorí hrajú online PC hry pre viac hráčov a offline PC hry, ktorí sú na internete alebo hrajú PC hry 4–5 hodín alebo 6 hodín a viac denne počas pracovných dní;
- respondenti, ktorých rodičia nikdy alebo výnimočne kontrolujú ich aktivity na internete, viac trávajú voľný čas pasívnym spôsobom a na internete sú alebo hrajú PC hry 2–3 hodiny denne počas pracovných dní;
- respondenti, ktorí hrajú online PC hry pre jedného hráča alebo vôbec nehrajú PC hry a trávajú na internete alebo hrajú PC hry 4–5 hodín alebo 6 hodín a viac denne počas pracovných dní.

K rizikovým faktorom používania internetu a hrania PC hier v súbore českých respondentov patria: **štyl hrania PC hier, počet hodín denne strávených na internete alebo hraním PC hier, pohlavie, pasívne strávený voľný čas a rodičovská kontrola.**

Základné východiská selektívnej prevencie v primárnej prevencii v kontexte sociálnej práce

Z výsledkov štúdie vyplýva, že každý približne šiesty dospelý jedinec zo SR a ČR trávi 4 až 5 hodín denne počas pracovných dní v kyberpriestore. Ak k tomu pripočítame čas na spánok a čas strávený v škole, tak na ďalšie aspekty v jeho živote nemá veľa času. Sociálna práca, podobne ako iné pomáhajúce profesie, má tiež relevantné miesto v technologických závislostiach, pričom ohniskom jej pôsobenia sú práve príčiny a dôsledky závislostí sociálneho charakteru. Hlavnou úlohou v tejto oblasti je vytvorenie harmónie medzi reálnym životom a životom v kyberpriestore (pozri eSlovensko, nedat.), nakoľko nie je možné v dnešnej digitálnej dobe človeka od digitálnych technológií úplne izolovať. Výskumné zistenia preukázali, že 6,44 % dospelých jedincov stredne a vysoko nadmerne používa internet a hrá PC hry. Práve týchto jedincov považujeme za rizikových vzhľadom k vzniku závislosti od internetu, resp. technologickej závislosti. Avšak nie vždy sa dá overiť miera technologických závislostí a ich pozadie obsahuje rôzne premenné. Prezentovaná štúdia identifikovala rizikové skupiny pre účely tvorby efektívnych preventívnych opatrení v oblasti technologických závislostí a na základe teoretických východísk hovoríme o selektívnej prevencii v primárnej prevencii.

Za dôležité považujeme, aby si rizikovní jedinci určení na základe zistení v štúdiu a už známych iných faktorov v technologických závislostiach osvojili zručnosti pre život. V praxi podľa Trauera et al. (1997, in Čablová, 2015) v kontexte kvality života jedinca kladieme dôraz na medzilidskú komunikáciu, schopnosť kreatívne riešiť problémy, rozvíjať kritické myslenie a schopnosť zvládať stres a náročné životné situácie. Do zručností pre život Nešpor (2003, in Čablová, 2015) zaraduje zručnosti sebaovládania a sociálne zručnosti (viac Čablová, 2015), ktoré môžu rizikovým

jedincom v oblasti technologických závislostí pomôcť vytvoriť harmóniu medzi reálnym životom a životom v kyberpriestore alebo plnohodnotne fungovať bez narušenia ich fyzického, psychického a sociálneho vývinu. Charakteristickými znakmi pre túto cieľovú skupinu (vzhľadom k jej veku) sú rozvoj autonómie, rozvoj vlastnej identity a kompetencií potrebných pre prijatie dospelých rolí. Sociálny pracovník by mal preto voliť špecifické metódy a vhodné techniky smerujúce ku zmene správania aj na úrovni fungovania v spoločnosti a na vzťahy s inými ľuďmi (viac Soukup, 2014; Bendulová, Balogová, 2016). Podľa profilu rizikových jedincov na základe výskumných zistení v štúdiu a už známych iných faktorov v technologických závislostiach môže sociálny pracovník v rámci pôsobenia napr. v oblasti sociálnoprávnej ochrany detí počas práce s rodinou včas detekovať takéhoto jedinca a môže ho tak distribuovať k iným odborníkom alebo zabezpečiť účasť na programoch a projektoch zameraných na prevenciu technologických závislostí. V inštitútoch a centrách pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie môže preventívne pôsobiť na rizikového jedinca, u ktorého je podozrenie vzniku technologickej závislosti. V nízkoprahových zariadeniach pre deti a mládež alebo v komunitných centrách môže mapovať potreby a včas identifikovať problémy jedincov vykazujúcich rizikové správanie, prípadne môže zistiť, že ich profil vykazuje rizikovosť voči technologickým závislostiam. Možnosti jeho uplatnenia vidíme taktiež v mimovládnych organizáciách, ktoré realizujú preventívne aktivity v oblasti technologických závislostí, a samozrejme na školách v rámci primárnej prevencie.

Návrhy na preventívne programy a projekty v oblasti technologických závislostí

Efektívne preventívne opatrenia selektívnej prevencie technologických závislostí v kontexte sociálnej práce by mali: (1.) byť koncipované komplexne ako súhrn faktorov zistených v štúdiu a faktorov už známych v technologických závislostiach a ako koordinovaná spolupráca orgánov sociálnoprávnej ochrany detí, inštitútov a centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie, nízkoprahových zariadení pre deti a mládež, komunitných centier, miest / obcí, vyšších územných celkov / krajov, škôl, mimovládnych organizácií a iných inštitúcií, ktoré sa podieľajú na vývine dospievajúcich, majú svoj formatívny charakter a je v nich pracovné uplatnenie pre sociálneho pracovníka; (2.) nadväzovať na seba a vzájomne sa dopĺňať; (3.) začleniť závislosť od internetu a PC hier do skupiny rizikových správania pri intervenciách aj v prípade viacrizikového správania (viac Kováčová, Benčíč, Valachová, 2019); (4.) pôsobiť na rizikových jedincov na základe zostavených profilov v štúdiu a špecifických znakov technologických závislostí; (5.) pôsobiť ešte pred obdobím nadmerného používania technológií; (6.) byť pozitívne orientované a demonštrovať konkrétne alternatívy, napr. priaznivé konkurencieschopné voľnočasové aktivity voči kyberpriestoru, či ich vhodne s kyberpriestorom strieďať; (7.) pôsobiť na kvalitu postojov k digitálnym technológiám a zmenu používania digitálnych technológií; (8.) využívať pri technologických závislostiach pôsobenie vrstovníkov pozitívnym smerom; (9.) zvyšovať vedomie o technologických závislostiach, morálku a participáciu spoločnosti na ich riešení; (10.) vytvárať protektívne prostredie vrátane sieťovania odborných inštitúcií a odborníkov z pomáhajúcich profesií v oblasti technologických závislostí a (11.) vyvarovať sa používania len zdravotníckych informácií, zastrasovania, zakazovania, preháňania, moralizovania a výchovy postavenej iba na emóciách (inšpirované MŠMT, 2005, in Miovský, Skácelová, Zapletalová, 2015). Okrem iného by mali zohľadňovať: (1.) znalosti, zručnosti a postoje jedincov a štádia ich rozvoja v oblasti technologických závislostí; (2.) mali by pri vzdelávaní / tréningoch využívať vyváženú a širokú škálu aktivít, tzn. frontálne vyučovanie, hlavne prácu v menších skupinách, riadenú diskusiu, modelové situácie a pod; (3.) mali by začleniť členov rodiny do vzdelávania v prevencii technologických závislostí, ktorí majú vplyv na vývin jedincov (viac Macková, 2015; Kahan, Žiaková, 2018). Vyššie uvedené návrhy sú v súlade s najmodernejším poňatím kvalitného vzdelávania. Podpora maximálneho naplnenia potenciálu každého dieťaťa a zároveň podpora vytvárania bezpečného školského prostredia sú podľa Zilchera a Svobodu (2019) jedným z dôležitých paradigmat inštitúcie orientovaného vzdelávania.

POUŽITÉ ZDROJE

- ADDICTION.COM. c2018. *Technology Addiction* [online]. Addiction.com. [22. 5. 2019]. Dostupné z: <https://bit.ly/2huVYwU>
- ALTER, A. 2018. *Neodolatelné: Vzestup návykových technologií a byznys se závislostí*. Brno: Host.
- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION. 2013. *Internet Gaming Disorder* [online]. Psychiatry.org. [12. 10. 2018]. Dostupné z: <https://bit.ly/2J96Kq3>
- BEDROŠOVÁ, M. et al. 2018. *České děti a dospívající na internetu: Zpráva z výzkumu na základních a středních školách. Projekt EU Kids Online IV – Česká republika* [online]. Brno: Masarykova univerzita. [15. 7. 2019]. Dostupné z: <https://bit.ly/2LQKBSH>
- BENDULOVÁ, I., BALOGOVÁ, B. 2019. Solving Relationship Issues Through Socioterapy. *Sociální práce / Sociálna práca a ERIS Journal*, 19(1), 48–64.
- BLINKA, L. et al. 2015a. *Online závislosti: jednání jako droga?* Praha: Grada.
- BLINKA, L. et al. 2015b. Excessive Internet Use in European Adolescents: What Determines Differences in Severity? *International Journal of Public Health*, 60(2), 249–256. DOI: 10.1007/s00038-014-0635-x
- BLINKA, L., ŠKAŘUPOVÁ, K., MITTEROVÁ, K. 2016. Dysfunctional Impulsivity in Online Gaming Addiction and Engagement. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 10(3), article 5. DOI: 10.5817/CP2016-3-5
- CENTRUM PREVENCE RIZIKOVÉ VIRTUÁLNÍ KOMUNIKACE. c2018. *Projekt E-Bezpečí: Informace o projektu* [online]. E-bezpeci.cz. [8. 7. 2019]. Dostupné z: <https://bit.ly/2JyNFj1>
- ČABLOVÁ, L. 2015. Dovednosti pro život. In: MIOVSKÝ, M. et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1. lékařská fakulta, Klinika adiktologie, 34–39.
- ČECH, T. 2015. Prevence. In: MIOVSKÝ, M. et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1. lékařská fakulta, Klinika adiktologie, 143–148.
- ESLOVENSKO. c2019. *Bezinternetu.sk: O projekte* [online]. Eslovensko.sk. [8. 7. 2019]. Dostupné z: <https://bit.ly/2G5xvwK>
- EUROSTAT. 2019a. *Households – Level of Internet Access* [online]. Appsso.eurostat.ec.europa.eu. [4. 7. 2019]. Dostupné z: <https://bit.ly/2J8ps4q>
- EUROSTAT. 2019b. *Individuals – Frequency of Internet Use* [online]. Appsso.eurostat.ec.europa.eu. [4. 7. 2019]. Dostupné z: <https://bit.ly/2SWl6jm>
- GABRHELÍK, R. 2015. Základní úrovně provádění prevence. In: MIOVSKÝ, M. et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1. lékařská fakulta, Klinika adiktologie, 204–208.
- GÁLIK, A. 2012. Súčasnosc: Charakteristické črty súčasnosti. In: KUDLÁČKOVÁ, B., RAJSKÝ, A. (Eds.). *Európske pedagogické myslenie (od moderny k postmoderne po súčasnosť)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis: Trnavská univerzita, Pedagogická fakulta Bratislava, 94–103.
- GRIFFITHS, M. 2016. *Internet Gaming Disorder vs. Internet Addiction Disorder: IGD and IAD Are Not the Same* [online]. Psychologytoday.com. [8. 7. 2019]. Dostupné z: <https://bit.ly/30ruWg8>
- GRIFFITHS, M. 2005. A ‘Components’ Model of Addiction Within a Biopsychosocial Framework. *Journal of Substance Use*, 10(4), 191–197. DOI: 10.1080/14659890500114359
- GRIFFITHS, M. 2000. Does Internet and Computer “Addiction” Exist? Some Case Study Evidence. *CyberPsychology & Behavior*, 3(2), 211–218. DOI: 10.1089/109493100316067
- HOLDOŠ, J., ĐURKA, R., IZRAEL, P. 2017. *Závislost od internetu a osobnost typu D v porovnání dvou výzkumných studií* [online]. Bratislava: Ústav expertnej psychológie, CSPV SAV. [4. 3. 2018]. Dostupné z: <https://bit.ly/2XF8oH8>

- HUPKOVÁ, I., LIBERČANOVÁ, K. 2012. *Drogové závislosti a ich prevencia*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave.
- CHATFIELD, T. 2013. *Digitálny vek. 50 myšlienok, ktoré by ste mali poznať*. Bratislava: SLOVART.
- IZRAEL, P., HOLDOŠ, J., ĐURKA, R. 2017. *Používateľské návyky adolescentov v prostredí sociálnych sietí a závislosť od Facebooku* [online]. Bratislava: Ústav expertnej psychológie, CSPV SAV. [15. 3. 2018]. Dostupné z: <https://bit.ly/2NJmRBY>
- KAHAN, J., ŽIAKOVÁ, E. 2018. Loneliness and the Prospect of Abstinence in Addicts in the Context of the Ecosystem Meta-theory of Social Work. *Adiktologie*, 18(3–4), 199–206.
- KING, D. L., HAAGSMA, M. C., DELFABBRO, P. H., GRADISAR, M., GRIFFITHS, M. D. 2013. Toward a Consensus Definition of Pathological Video-Gaming: A Systematic Review of Psychometric Assessment Tools. *Clinical Psychology Review*, 33(3), 331–342.
- KIRBY, A. 2006. The Death of Postmodernism And Beyond. *Philosophy Now*, 58(November/December 2006), 34–37.
- KOHÚTOVÁ, K., ALMAŠIOVÁ, A. 2018. Typology of Adolescents in Terms of Their Leisure-time Substance Use. *Adiktologie*, 18(3–4), 179–187.
- KORÓNY, S., GAVUROVÁ, B. 2014. Klasifikačné stromy jednodňovej zdravotnej starostlivosti na Slovensku za roky 2009–2011. *Forum Statisticum Slovaca*, 10(1), 43–51.
- KOSOVÁ, B. 2013. *Filozofické a globálne súvislosti edukácie*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- KOVÁČOVÁ, B., BENČIČ, Š., VALACHOVÁ, D. 2019. Expressivity in Hidden Aggressive Behaviours of Children in Pre-Children Age. *Ad Alta. Journal of Interdisciplinary Research*, 9(1), 153–156.
- LICHNER, V., ŠLOSÁR, D. 2014. *The Correlates Between Internet Addictive Behavior and Psychosocial Variables of Using the Social Networks Among Slovak University Students* [online]. Albena: SGEM. [17. 11. 2018]. DOI: 10.5593/SGEMSOCIAL2014/B11/S1.057
- LINCOLN, C. 2015. *Internet Addiction: The Ultimate Guide for How to Overcome an Internet Addiction for Life*. United States: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- MACKOVÁ, L. 2015. Přehled preventivních vzdělávacích činností a výukových materiálů pro primární prevenci. In: MIOVSKÝ, M. et al. *Prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1. lékařská fakulta, Klinika adiktologie, 198–202.
- MADRO, M., KOHÚT, M., KOHÚTOVÁ, V. 2015. *Virtuálna generácia* [online]. Bratislava: IPčko, o. z. [9. 3. 2018]. Dostupné z: <https://bit.ly/2vpxrCg>
- MATOUŠEK, O., KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J. 2005. *Sociální práce v praxi: Specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál.
- MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR. Nedat. *Sociálne vylúčené spoločensťvá* [online]. Employment.gov.sk. [16. 8. 2018]. Dostupné z: <https://bit.ly/2JVsklH>
- MIOVSKÝ, M., SKÁCELOVÁ, L., ZAPLETALOVÁ, J. 2015. Zásady efektivní prevence rizikového chování u dětí a mládeže. In: MIOVSKÝ, M. et al. *Prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1. lékařská fakulta, Klinika adiktologie, 58–60.
- MYDLÍKOVÁ, E. 2017. Vybrané modely rodinnej terapie v kontexte posudzovania sociálneho rizika rodiny. *Sociální práce / Sociálna práca*, 17(3), 5–16.
- NEZAVISLOST.SK. Nedat. *Látkové a nelátkové závislosti* [online]. Nezavislost.sk. [22. 5. 2019]. Dostupné z: <https://bit.ly/32i6iQT>
- NOVOTNÝ, A., PRESSENOVÁ, M. 2013. Negativní důsledky hraní Massive-Multiplayer Online Role-Playing Games a herní závislost. *Psychologie a její kontexty*, 4(2), 27–39.
- PÍRKOVÁ, E., RUSNÁKOVÁ, M. 2013. Boj proti nenávistnej reči a postojom voči etnickým menšinám na internete. *Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae*, 12(1), 144–153.
- RADIMSKÁ, R. 2003. Rozvedené a svobodné matky v České republice. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 4(1–2), 11–14.

- ROLKOVÁ, H., HAMAROVÁ, L. 2017. Závislosť od Internetu adolescentov a jej vzťah k vybraným dimenziám osobnosti. *Školský psychológ / Školní psychológ*, 18(1), 102–107.
- SEJČOVÁ, L. 2011. *Mladí v sieti závislosť*. Bratislava: Repro Print.
- SHAW, M., BLACK, D. W. 2008. Internet Addiction: Definition, Assessment, Epidemiology and Clinical Management. *CNS Drugs*, 22(5), 353–365.
- SMIKOVÁ, E. 2012. *Efektívna drogová prevencia v školách a školských zariadeniach*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum.
- SOUKUP, J. 2014. *Motivační rozhovory v praxi*. Praha: Portál.
- SPIPKOVÁ, J., CHOMYNOVÁ, P., CSĚMY, L. 2017. Predictors of Excessive Use of Social Media and Excessive Online Gaming in Czech Teenagers. *Journal of Behavioral Addictions*, 6(4), 611–619. DOI: 10.1556/2006.6.2017.064
- SPITZER, M. 2016. *Kybernetoc!: Jak nám digitalizovaný život ničí zdraví*. Brno: Host.
- ŠKAŘUPOVÁ, K., BLINKA, L. 2016. Interpersonal Dependency and Online Gaming Addiction. *Journal of Behavioral Addictions*, 5(1), 108–114. DOI: 10.1556/2006.5.2016.002
- ŠKAŘUPOVÁ, K., ÓLAFSSON, K., BLINKA, L. 2015. Excessive Internet Use and Its Association with Negative Experiences: Quasi-validation of a Short Scale in 25 European Countries. *Computers in Human Behavior*, 53, 118–123. DOI: 10.1016/j.chb.2015.06.047
- TARANENKOVÁ, I. 2016. *Éra našej nespokojnosti* [online]. Zurnal.pravda.sk. [4. 4. 2019]. Dostupné z: <https://bit.ly/2GGSiWV>
- URBANOVÁ, L., HÓLUBČÍKOVÁ, J. 2019. *Využívanie moderných technológií* [online]. Košice: Úrad verejného zdravotníctva Slovenskej republiky. [8. 7. 2019]. Dostupné z: <https://bit.ly/32eNIOZ>
- WORLD HEALTH ORGANIZATION. 2018. *The 11th Revision of the International Classification of Diseases* [online]. ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics. [2. 1. 2020]. Dostupné z: <https://bit.ly/2UaeUEG>
- WORLD HEALTH ORGANIZATION. 1992. *The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Clinical Descriptions and Diagnostic Guidelines*. Geneva: World Health Organisation.
- YOUNG, K. et al. 1999. Cyber-Disorders: The Mental Health Concern for the New Millennium. *CyberPsychology & Behavior*, 2(5), 475–479. DOI: 10.1089/cpb.1999.2.475
- ZILCHER, L., SVOBODA, Z. 2019. *Inkluzívni vzdelávaní. Efektívni vzdelávaní všetkých žiakov*. Praha: Grada.

Formy vyrušení dilematu: Změna ideálu sociálního pracovníka a Změna ideálu a pracovních podmínek sociálního pracovníka

*Forms of Disturbing Dilemma:
Changing the Ideal of a Social Worker Versus Changing
the Ideal and Working Conditions of a Social Worker*

Ladislav Otava

Mgr. Ladislav Otava, Ph.D.,¹ je odborným asistentem na Katedře sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Vyučuje o dilematech sociálních pracovníků, výzkumně se zaměřuje na vztahy sociálních pracovníků a klientů.

Abstrakt

CÍLE: Cílem stati je rozšířit teorii zvládání dilemat prostřednictvím odpovědi na otázku: „Jakými argumenty můžu doložit vyrušení dilematu změnou ideálu sociálního pracovníka a změnou ideálu a pracovních podmínek sociálního pracovníka?“ **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Na problém je nahlíženo z perspektivy teorie zvládání dilemat, učící se organizace, jsou využity poznatky z oblasti supervize. **METODY:** Pro zodpovězení otázky byla využita analýza dokumentů a hermeneutický přístup. **VÝSLEDKY:** Práce přinesla popis částí sociální reality organizací služeb sociální práce, které dosud nebyly interpretovány jako způsoby zvládání obtížných rozhodnutí, a včlenila je do stávající teorie vzniku a zvládání dilemat. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Téma způsobů zvládání dilemat sociálních pracovníků se týká jednotlivých pracovníků, organizací i profese samotné. Reflektování způsobů práce s dilematy a hledání způsobů jejich vyrušení se tak ukazuje jako významné téma pro sociální práci na všech těchto úrovních.

Klíčová slova

vyrušení dilematu, změna ideálu, změna pracovních podmínek

Abstract

OBJECTIVES: The aim of the text is to extend the theory of management dilemma by answering the question: “What arguments can I prove to disturb dilemma by changing the ideal of a social worker versus changing the ideal and working conditions of a social worker?” **THEORETICAL BASE:** The problem is seen from the perspective of the theory of dilemma management and learning organization; knowledge from the field of supervision is utilized. **METHODS:** Document analysis and a hermeneutical approach were used. **OUTCOMES:** The work has brought a description of

¹ Kontakt: Mgr. Ladislav Otava, Ph.D., Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno; otava@fss.muni.cz

parts of the social reality of social work service organisations that have not yet been interpreted as ones using ways of coping with difficult decisions, and has incorporated them into the existing theory of indecision and dilemma management. SOCIAL WORK IMPLICATIONS: The topic of dilemma management of social workers concerns individual workers, organizations and the profession itself. Reflecting ways to work with dilemmas and finding ways to disturb them is proving to be a major issue for social work at all levels.

Keywords

disturbance of dilemma, change of ideal, change of working conditions

ÚVOD

Cílem této stati je rozšířit teorii zvládání dilemat, jak ji vymezili Musil s Nečasovou (2008). Autoři na základě výzkumu předložili několik hypotéz o možnostech, jak sociální pracovníci nakládají s obtížným rozhodováním, které je vyvoláno dilematickou situací při práci s klienty. Avšak například Papadaki, Papadaki (2008) nebo Otava (2017) upozorňují na možnost existence více forem zvládání dilemat, než bylo Musilem a Nečasovou (2008) vymezeno. Autoři při formulování způsobů zvládání dilematu vycházejí z předpokladů, že dilema lze vyrušit pouze změnou nesourodých pracovních podmínek. Mou snahou je předložit argumenty pro existenci vyrušení dilemat „změnou ideálu sociálního pracovníka“ a „změnou ideálu a pracovních podmínek sociálního pracovníka“. Na tyto formy zvládání dilemat se chci zaměřit, protože se setkávám s charakteristikami výkonu sociální práce, které podle mého názoru obsahují vyrušení dilematu, ale přitom nejsou zahrnuty do způsobů zvládání dilemat, které byly dosud vymezeny. Cílem této práce je tedy odpovědět na otázku: „Jakými argumenty můžu doložit vyrušení dilematu změnou ideálu sociálního pracovníka a změnou ideálu a pracovních podmínek sociálního pracovníka?“

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Dilema

Podle Musila (2004:36), s využitím Klimeše (1985), je dilema „*nutná (někdy obtížná) volba mezi dvěma vzájemně se vylučujícími možnostmi*“. Musil a Janská považují za dilema „*neřešitelné rozhodnutí pracovníka mezi dvěma možnostmi*“ (Musil, Janská, 2011:126). Podobně Fleck-Henderson (1991) vymezuje dilema jako subjektivně zažívaný hodnotový konflikt, který je spojený s nejistotou, jak ho řešit. Teorii vzniku dilemat u sociálních pracovníků rozpracovali, s ohledem na zjištění Lipskyho (1980), zejména Musil et al. (2004), Musil (2004) a Musil s Nečasovou (2008). Musil s Nečasovou (2008) konstatovali, že dilema vzniká, když se před sociálními pracovníky objevují nesourodé pracovní podmínky. Ty v nich vyvolávají nepříjemné prožitky spojené s obtížným rozhodováním mezi možnostmi, které, s ohledem na své ideály, vnímají jako těžko slučitelné. Dle Musila a Nečasové (2008) lze konstrukci dilematu vystihnout takto: nesourodé pracovní podmínky → konstrukce konfliktů očekávání s ohledem na vlastní ideál → konflikty očekávání → interpretace konfliktů očekávání s ohledem na vlastní ideál → obtížná rozhodnutí → přijetí odpovědnosti za obtížné rozhodnutí s ohledem na vlastní ideál → neodbytné dilema.

Způsoby zvládání dilemat

Podle Musila a Nečasové (2008) následují po vzniku neodbytných dilemat specifické reakce sociálních pracovníků, tyto reakce nazývají „způsoby zvládání dilemat“. Za zvládání dilemat pracovníků služeb sociální práce Musil s Nečasovou (2008:93) považují to, „... *co se děje, když sociální pracovníky určité organizace přivede morální interpretace konfliktů očekávání k výčitkám svědomí a prožitku obtížného rozhodování...*“. Autoři vymezili tři způsoby zvládání.

Prvním způsobem je setrvání u dilematu. Dle Musila a Nečasové (2008:93) setrvání u dilemat znamená „... *přijmout je včetně trápení, které jejich prožívání provází, a učini je součástí svého života...*“. V této souvislosti autoři s využitím úvah Frankla (1996) konstatují, že „... *sociální pracovník může přijmout napětí ... jako morálně hodnotný postoj...*“. Autoři však zároveň upozorňují, že „... *jedince, jejichž postoje bychom snad mohli považovat za příklad takové reakce ... jsme nacházeli jen stěží...*“. Konstatují také, že ani žádný jim známý empirický výzkum nenabízí příklad organizace služeb sociální práce, kde by se „setrvání u dilematu“ mohlo vyskytovat. Proto se více hypotézou setrvání u dilematu jako způsobu zvládnání dilematu nezabývají.

Dalším způsobem je obcházení dilematu. Dle Musila a Nečasové (2008:94) obcházení „... *spočívá ve snaze jednat tak, aby bylo možné unikat před obtížným rozhodováním ... opakovaná konfrontace s těmito pracovními situacemi ... přináší psychickou zátěž ... jednájí proto způsobem, který jim umožňuje odklánět pozornost od příznaků neslučitelnosti očekávání...*“. Pozornost od dilematu je odvedena, avšak to podle autorů zůstává v pracovní situaci latentně přítomno a může se znova objevit, např. pokud je nastolena podobná situace jako u prvotního výskytu dilematu. Výsledkem obcházení dilematu je tedy jeho vytlačení do latentní fáze a vznik latentního dilematu. Tento proces je dle Musila a Nečasové (2008) umožněn změnou ideálu, jehož využití vede k obtížným rozhodnutím. Tento ideál je podle nich modifikován, např. jeho zúžením na důležitý, ale dílčí aspekt, mění se na „praktický ideál“, který více odpovídá nesourodým pracovním podmínkám. Pracovníci mění představu o tom, co by se mělo s klienty dělat, v souladu s touto představou jednájí, vlivem oslabení interpretace situace jako problematické pak dochází k oslabení prožitku psychické zátěže.

Posledním způsobem je podle Musila a Nečasové (2008) změna nesourodých pracovních podmínek. U tohoto způsobu zvládnání sociální pracovníci mají snahu „... *zachovat svůj ideál a modifikovat nesourodé pracovní podmínky tak, aby jim nebránily jednat v souladu s ideálem a nezatěžovaly je potřebou modifikovat svoje ideály a obcházet obtížná rozhodnutí...*“ (Musil, Nečasová, 2008:99). Autoři zároveň upozorňují, že zdrojem k prosazování změn pracovních podmínek je silná identifikace s ideálem a z ní pramenící touha jej realizovat. Autoři vycházejí z předpokladu, že ideály jsou stabilní, mění se obtížně a zřídka. Dle Otavy (2017) je terminologicky přesnější nazývat tento způsob zvládnání dilematu „vyrušení dilematu“. Tento pojem odpovídá pojmové úrovni setrvání a obcházení, které označují, co se děje s obtížným rozhodnutím, nikoli s jeho příčinou. Dále v textu budu používat termín „vyrušení dilematu“.

METODIKA

Obecnou výzkumnou strategií tohoto textu je kvalitativní strategie. Podle Snape a Spencer (2003) jde v kvalitativním výzkumu o systematické nenumerné organizování dat, které má odhalit témata, pravidelnosti, formy, kvality nebo vztahy a nabídnout jejich interpretaci. Hendl (2005) a Miles a kol. (2014) o tomto typu výzkumu uvádějí, že vede k hlubšímu porozumění realitě, jejím charakteristikám a jejich vzájemným souvislostem. Realita je pro tuto práci ohraničena tématem zvládnání obtížných rozhodnutí v nesourodých pracovních podmínkách pracovníků služeb sociální práce.

Data reprezentující tuto realitu budu čerpat z textů věnujících pozornost sledovanému tématu. Pro získání dat budu provádět kvalitativní analýzu textů. Dle McKee (2003) to je nereaktivní typ výzkumu se záměrem porozumět zaznamenaným lidským aktivitám, interpretaci toho, jak jiní lidé vnímají svět a jak jej popisují. Následně lze výsledky využít k dalšímu zkoumání. Při práci s koncepty o realitě zvládnání obtížných rozhodnutí sociálních pracovníků budu tedy sledovat, jak je v textech realita mnou sledovaného tématu pojata, a tato pojetí využiji k další interpretaci a porozumění realitě.

Dále data, která reprezentují realitu, budu čerpat z vlastních poznatků jako supervizora a sociálního pracovníka. Tento postup odpovídá heuristickému přístupu. Sultan (2018) říká, že jde o přístup věnující pozornost žité zkušenosti a patří k reflexivním přístupům k realitě. Výzkumník v tomto

přístupu sleduje svoji vlastní subjektivní zkušenost s určitým fenoménem a snaží se ji dát do souvislostí. Při práci s koncepty o zvládání obtížných rozhodnutí sociálních pracovníků budu slovy Sultan (2018:4) „sledovat vlastní vnitřní cestu“ a hledat souvislosti mezi vlastní zkušeností a konceptem vymezeným teorií.

ANALÝZA

Způsob zvládání dilemat

Cílem této práce je hledat argumenty pro způsoby zvládání dilemat objevujících se u sociálních pracovníků. Dle mého názoru je pro úspěšné naplnění tohoto cíle potřeba zpřesnit vymezení pojmu „způsob zvládání dilematu sociálními pracovníky“ uvedeného Musilem s Nečasovou (2008). Z jejich textu lze vyvodit, že způsob zvládání dilematu je „... hypotéza o tom ... co se děje, když sociální pracovníky určité organizace přivede morální interpretace konfliktů očekávání k výčtkám svědomí a prožitku obtížného rozhodování...“ (Musil, Nečasová, 2008:93). Re/konceptualizace je důležitá zejména proto, aby pojem umožňoval jednoznačnější a strukturovanější vymezení jednotlivých způsobů zvládání. Následně pak možnost jejich přesnějšího a variabilnějšího teoretického ohraničení.

Při vzniku a zvládání dilemat mají podstatnou úlohu pracovní podmínky. Ty jsou dle Musila (2004) tvořeny očekáváními pracovníků jiných profesí nebo organizací, manažerů, klientů, kolegů, oborových etických norem, médií apod. Dále sem patří zdroje, jako je čas, finance, kapacita služby, materiální zabezpečení, formálně stanovené cíle apod. Podle Musila (2004) se tyto pracovní podmínky stávají nesourodými v případech, kdy například očekávání aktérů pomoci jsou protichůdná, zdroje jsou nedostatečné s ohledem na požadavky aktérů, cíle jsou formulovány neurčitě. U pojmu nesourodé pracovní podmínky považuji za důležité upozornit, že je třeba sledovat nesourodost pracovních podmínek ve vztahu k ideálu sociálních pracovníků, nikoli vzájemnou nesourodost mezi pracovními podmínkami. Pracovní podmínky mohou být navzájem nesourodé, ale sociální pracovník nemusí mít problém s rozhodováním mezi nimi.

Dále podstatnou úlohu při vzniku a zvládání dilemat mají ideály sociálních pracovníků. Ideály jsou podle Musila a Nečasové (2008) východiskem k morální citlivosti, která dle Fleck-Henderson (1991) umožňuje číst morální dilemata v reálné situaci. Musil (2004) za ideál označuje stavy nebo způsoby jednání, kterých je podle pracovníka potřeba dosáhnout. Musil a Nečasová (2008:89) hovoří o morálním ideálu pracovníků jako o „... vizi žádoucího stavu věci, o jehož dosažení je z hlediska pracovníky uznávaných hodnot žádoucí usilovat ... o tom, jak by věci měly být...“. Pro Musila a Janskou (Musil, Janská, 2011:127) je ideálem „... představa pracovníků o způsobu vnímání klientů a jednání s nimi, tuto představu pracovník prožívá jako žádoucí a osobně se s ní ztotožnil...“. Musil (2004) konkrétně poukazuje na pracovníky uznávané postavení ve vztahu s klientem, představy o žádoucích reakcích pracovníků na problémy klientů, povaze pomoci klientům, oprávněnosti pomoci, představy pracovníků o jejich úloze ve společnosti.

Se vznikem a zvládáním dilemat je spojeno prožívání psychického napětí. V souvislosti s psychickým napětím Nakonečný (2000) hovoří o nepřijemných pocitech, o něčem, co prožíváme jako pro člověka neprospěšné. Jde o pocity úzkosti, stísněnosti, jehož zdroj může být v konfliktech s okolím, ve zpochybnění hodnot, v nejistotě apod. Musil (2004:38–40, 42–43) v těchto případech hovoří o „bolestivém rozhodování“, „neobyčejné psychické náročnosti při konfrontaci s dilematem“, „vyhnutí se bolestivému dilematu“, „oddálení bolestné volby“, „pravidla sloužícího k omezování napětí“, „zbavení se psychické náročnosti a zátěže“, „předcházení psychickému vyčerpání“, „předcházení psychickému a existenciálnímu zničení“. Musil s Nečasovou (2008:89, 93–94) akcentují psychické napětí jako charakteristiku obcházení dilematu, když uvádějí: „dělání, že pocit se jich netýká“, „zbavování se pocitu“, „přijetí trápení“, „unikání před psychickou zátěží“, „odklonění pozornosti od psychické zátěže“.

Musil s Nečasovou (2008) využívají jako jednu z významných charakteristik způsobů zvládání dilemat „jednání“. U obcházení dilematu Musil s Nečasovou (2008:94, 97–98) uvádějí „jednání

umožňující odklání“, „těžko přijatelné jednání“, „jednání, které oslabuje“, „jednání původně nepřijatelným způsobem“. U vyrušení dilematu Musil s Nečasovou (2008:99) uvádějí „jednat v souladu“, „jednání z hlediska“, „pravidla jednání“. Dále s ohledem na Winklerem (2007:19) vymezené rozhodování, když uvádí, že „... rozhodování je proces volby, při kterém si lidé vybírají preferovanou možnost ze sady alternativních jednání...“. Jednání je tedy nerozlučně spjata s rozhodováním jednotlivců. Zevrubně se jednáním zabýval např. Weber (2009), podle kterého je jednání konáním, které je spojeno s nějakým subjektivním smyslem, je zaměřeno na nějaký cíl, kterého má být konáním dosaženo. Může mít vnější nebo vnitřní podobu, zahrnuje také opomíjení nebo trpné snášení. Úmysl může být uvědomovaný i neuvědomovaný (tamtéž).

Nyní, s využitím uvedených poznatků, reformuluji Musilem a Nečasovou (2008) vymezení pojmu „způsoby zvládnání dilemat sociálními pracovníky“. Pojem dilema sociálních pracovníků budu používat ve smyslu „subjektivně zažívané nejisté rozhodování sociálního pracovníka mezi konfliktními možnostmi jednání s klienty, jako důsledek nesourodosti mezi vnějšími pracovními podmínkami a ideálem, jak s klienty jednat“. Způsob zvládnání dilematu je pak „výsledek jednání sociálního pracovníka, jehož cílem je ovlivnit vlastní subjektivně zažívané nejisté rozhodování mezi konfliktními možnostmi jednání s klienty, jako důsledku nesourodosti mezi vnějšími pracovními podmínkami a ideálem, jak s klienty jednat“.

Konkrétní způsob zvládnání dilematu je možné popsat pomocí konfigurace: prožitek nejistého rozhodování spolu se stavem jeho uvědomování sociálním pracovníkem; nesourodost mezi ideálem, jak jednat s klienty, a pracovními podmínkami; jednání s klienty.

Způsob zvládnutí dilematu *setrvání u dilematu* je typický manifestní podobou subjektivně zažívaného nejistého rozhodování sociálního pracovníka mezi konfliktními možnostmi jednání s klienty; zachováním nesourodosti pracovních podmínek vzhledem k ideálu jednání s klienty; zachováním jednání sociálního pracovníka s klienty ad hoc, v souladu s pracovními podmínkami nebo ideálem, jak jednat s klienty.

Způsob zvládnutí dilematu *obejít dilematu* je typický latentní podobou subjektivně zažívaného nejistého rozhodování sociálního pracovníka mezi konfliktními možnostmi jednání s klienty s potenciálem opakovaně se vynořovat při interakci vytěsněného ideálu s nesourodými pracovními podmínkami; vytěsněním ideálu jednání s klienty nesourodého s pracovními podmínkami; vytvořením modifikace ideálu jednání s klienty sourodého s pracovními podmínkami; zachováním pracovních podmínek; modifikací jednání s klienty v souladu s modifikovaným ideálem, jak s klienty jednat.

Způsob zvládnutí dilematu *vyrušení dilematu změnou pracovních podmínek* je typický absencí subjektivně zažívaného nejistého rozhodování sociálního pracovníka mezi konfliktními možnostmi jednání s klienty; zachováním ideálu jednání s klienty; změnou nesourodých pracovních podmínek na sourodé s ideálem, jak jednat s klienty; zachováním jednání s klienty v souladu s ideálem, jak s klienty jednat.

Změna ideálu o jednání s klienty jako způsob vyrušení dilematu sociálního pracovníka

V této části textu si budu všimnout argumentů dokládajících, že sociální pracovníci mohou dospět k absenci obtížného rozhodování změnou ideálu jednání s klienty.

Existují totiž oblasti teorie a praxe, které změnu představ o žádoucím stavu věcí připouštějí, v některých případech ji mohou považovat i za žádoucí. Jednou z takových oblastí je reflexivní praxe. Například Johns (2009) hovoří o transformaci vizí pracovníků, kterou lze realizovat jak „do šířky“, tak „do hloubky“, ve formě jejich „pouhého pročištění“, ale i „komplexnější změny“. Jako ilustraci uvádí potřebu transformace zidealizovaných vizí, jejichž podoby vedou pracovníky do napětí. Navrátil (2014) charakterizuje reflexivitu jako užitečnou cestu ke kontrole předpokladů a okolností, z nichž sociální pracovníci vycházejí při práci s klienty. Autor poukazuje na potřebu pracovat s nedostatky v posouzení a následné intervence, které se týkaly například nepřiměřeného optimismu nebo patologického pohledu na menšiny.

Argumenty pro možnou a případně žádoucí změnu ideálu lze nalézt také v konceptu supervize. Havrdová (2008a) uvádí, že součástí procesu supervize je pomocí dialogu dospět k niterným postojům a zkušenostem, k osvobození účastníků od jednoho hlediska, které bránilo rozvinout tvořivost, spolupráci a kvalitní výkon. Havrdová (2008b) v tomto smyslu hovoří o podpůrné funkci supervize. Fleck-Henderson (1991) upozorňuje, že s ohledem na to, že morální citlivost je závislá na mnoha faktorech (například vzdělání, kultura, osobnostní rysy), a vzhledem k pluralitě hodnotových orientací v dnešní společnosti je důležité s hodnotovými východisky pracovat, reflektovat je, odhalovat subjektivnost a implicitní povahu rozhodnutí, tím morální citlivost posilovat. Týká se to např. situace, kdy *„... latentní dilema pouze čeká v myslích pracovníků na oživení okolností...“*; Musil (2004:39).

Jak také upozorňují Musil s Nečasovou (2008) v rámci vyrušení dilematu změnou pracovních podmínek, v oblasti organizačního rozvoje je pro práci s obtížnými rozhodnutími doporučována strategie double-loop learning (Argyris, Schön, 1996), jinak také nazývaná second-order learning (Lant, Mezias, 1992). Dle Redmond (2004) tento typ učení vede k hledání alternativ, ke změnám ve stávající praxi, pravidlech, cílech a účelech práce s klienty. Podle Lant a Mezias (1992) jde o způsob experimentování, který může vést k uznání nových cílů a/nebo prostředků k dosažení cílů, k novým podobám interakcí, k integraci nových pojetí do stávajících kognitivních struktur pracovníků. Podle Argyris a Schöna (1996) se může stát, že jednotliví pracovníci nemusí z různých důvodů (například) zachytit dění mimo organizaci, změnu podmínek, ve kterých se organizace nachází, pak je potřeba změna na úrovni jednotlivců uvnitř organizace a dát jim příležitost dění reflektovat.

Jako supervizor jsem spolupracoval se sociální pracovnící, která prožívala dilema, dle vymezení Musila (2004), „zasáhnout, nebo nezasáhnout“. Měla za úkol vyřešit stížnost občanů na to, že *„... vedle v baráku se schází sebranka ... podivíni ... bůhví kdo...“*. Sociální pracovnice začala po posouzení situace jednat s lidmi „z baráku“ i sousedy. V tomto, a i jiných případech, měla pořád nepříjemný pocit, že musí *„... víc jít do toho ... ale zároveň je jasný, že to chce čas ... ale ono se jakoby nic furt neděje ... i když si v podstatě můžu dělat, co chci...“*. V životní situaci klientů byl patrný posun k lepšímu vzájemnému porozumění, vedoucí sociální pracovnice jí nechával volnost ve způsobu i termínu řešení. Postupným reflektováním práce sociální pracovnice jsme došli k závěru, že problém souvisí s její představou *„... co a jak mám dělat jako sociální pracovnice ... jak se má dělat sociální práce vůbec...“*. Sociální pracovnice v době supervize pracovala třetí měsíc v malém městě, obci III. stupně v rámci samostatné působnosti, před tím působila 5 let ve velkém městě v krizovém centru pro drogové a jiné závislosti, kam nastoupila hned po škole. Z předchozího zaměstnání si přinesla představu o tom, že *„... musím jednat okamžitě ... všechno hned ... jasný výsledek ... odeslala, poradila, doprovodila jsem a bylo to ... intervize s vedoucím ... jedu dál...“*. Kdežto v aktuální praxi tento způsob práce nebyl možný, a když, tak nebyl efektivní, výsledky nebyly okamžité, klienti tolik netlačili na řešení, vedoucí vyžadoval autonomii. Sociální pracovnice po uvědomění si těchto souvislostí začala měnit svoji představu o cílech a nástrojích sociální práce, *„... které více odpovídají prostředí, ve kterém se teď pohybují ... no jo, zpomalit, netlačit na pilu ... víc mluvit ... všimnat si jiných výsledků...“*, o přiměřenosti s ohledem na podmínky *„... vím, co mám dělat, tady to musím dělat jinak ... a víc si věřit dělat sama...“*.

Sociální pracovnice svým jednáním dospěla k absenci vlastního subjektivně zažívaného nejistého rozhodování. Na základě reflexe vlastních východisek změnila svůj ideál jednání s klienty – představu potřeby jednat hned a mít okamžitě viditelné výsledky s průběžným ověřováním konzultacemi změnila na představu, že práce nemusí mít bezprostřední výsledky, je dlouhodobá a může více využívat vlastní autonomii při rozhodování. Došlo tedy k sourodosti ideálu jednání s klienty a pracovních podmínek – k vyrušení dilematu změnou ideálu, jak jednat s klienty.

Změna ideálu o jednání s klienty a změna ideálu o pracovních podmínkách jako způsob vyrušení dilematu sociálního pracovníka

V této části textu budu věnovat pozornost argumentům dokládajícím, že sociální pracovníci mohou dospět k absenci obtížného rozhodování změnou ideálu jednání s klienty a změnou pracovních podmínek.

Laan (1998:36) uvádí příklad změny podmínek programu pro nezaměstnané vyjednáváním ze strany sociálních pracovníků a „... uznáním linie stanovené sociálními pracovníky...“ manažerem veřejných služeb sociální práce. Laan (1998:39) také uvádí, že „... je možné ovlivňovat podmínky a přitom si zachovat vědomí vlastních kvalit a držet jasné profesionální stanovisko...“. Zároveň však upozorňuje, že sociální pracovníci si při snaze změnit pracovní podmínky musí dát pozor na vlastní jednání, které je nutno v případě potřeby „... přizpůsobit jejich veřejné úloze a úloze pracovníka organizace...“. Na jedné straně mají aktivně přispívat k veřejné debatě o sociálních problémech, ale „... být u toho rozumní a nezacházet příliš daleko...“, protože na straně druhé mají zastávat také roli „... kvalifikovaných řemeslníků...“ (Laan, 1998:40). Autor tedy představuje případ, kdy k vyrušení dilematu došlo na základě změny pracovních podmínek, doplňuje však, že mohou nastat případy, kdy bude nutná také změna na straně sociálních pracovníků s ohledem na jejich pracovní podmínky. Hawkins a Shohet (2006) uvádí, že sociální pracovníci jako jednotlivci, týmy i organizace se pohybují v širším kontextu, který je ovlivňuje a který sami ovlivňují. Podle jejich názoru je toto ovlivňování běžnou součástí supervize skupin, týmů a sítí. Ve skupinové formě supervize se mohou otázky změny ideálu a pracovních podmínek projevit v rámci skupinové dynamiky, předmětem reflexe se pak může stát např. paralelní proces vůči tomu, co prožívá některý ze supervidovaných ve své práci (Havrdová, 2008c). K charakteristikám supervize týmové patří dle Hajného (2008) zaměření na vztahy, uspořádání rolí na pracovišti, kompetence jednotlivých kolegů, charakter řízení, mechanismy rozhodování apod. Řeší se otázky individuálních a vzájemných očekávání, tradic, hodnot, aspirací a cílů, jejich upřesňování mezi členy týmu (Hajný, 2008). Hawkins a Shohet (2006) doporučují věnovat pozornost supervizi sítí. Sociální pracovníci jsou v kontaktu s celou řadou pomáhajících organizací, ať už z oblasti sociální práce nebo jiných. V takovéto formě supervize jsou vyjasňovány představy o charakteru a cílech pomoci klientům, hranice zodpovědnosti, hranice a očekávání jednotlivých organizací nebo oborů o jejich působnosti.

Argyris a Schön (1996) v rámci svého výkladu učící se organizace a double-loop strategie učení se uvádějí, že principy, které jsou v nich obsaženy, nemají sloužit pouze k jednostrannému ovlivňování, ale také k ovlivňování vzájemnému. Snell a Chak (1998) uvádějí, že o změny je v učící se organizaci usilováno na úrovni jednotlivců i organizací. Nemusí tedy docházet ke změnám v ideálech pracovníků, ale v rámci vzájemnosti také v pracovním prostředí. Argyris a Schön (1996) nepovažují organizaci za pouhý součet individuí a jejich jednání. Organizace je tvořena interakcemi, které v důsledku vytvoří vědomí „my“, které zpětně ovlivňuje jednání členů organizace. Slovy Tushman a Romanelli (1985) jde o přeorientování pro další cyklus vylepšování fungování organizace s novými hodnotami a způsoby práce. Podle Argyrise a Schöna (1996) se může stát, že řadoví pracovníci organizace i management nemusí zachytit potřebu změny cílů organizace, změnu prostředí a rozpadající se jistoty, kterého cíle se držet. V kontextu zvládání obtížného rozhodování v učících se organizacích k tomu lze poznamenat, že pokud pracovník nechce prožívat obtížná rozhodnutí a vedení jde o rozvoj interakcí vedoucích k formulování a naplnění nových cílů, měli by vzájemně a s okolím vyjednávat představy o tom, kam a jakými kroky má organizace směřovat. Jako sociální pracovník jsem se setkal s organizací, jejíž členové řešili dilema, dle vymezení Musila (2004), „komplexní, nebo zjednodušené cíle“. Sociální pracovníci se opakovaně potkávali s nejednoznačností cílů výkonu sociální práce. Organizace měla od donátorů za úkol vyřešit „... problém s těma děckama na břísti ... aby nedělaly ostudu a brajgl...“. Organizace sociální práce působila v místě cca 10 let, nesla název podobný názvu „Brouček“. Ředitelka zastávala názor, že klientům se snaží pomáhat, ale oni o to nestojí, a dávala sociálním pracovníkům volnou ruku v pojetí jejich práce. Apelovala ale na výsledky. Sociální pracovníci chtěli s klienty pracovat, ale

každý pokus o kontakt se ukázal jako neefektivní. Donátoři poukazovali na absenci výsledků. Sociálními pracovníci začala být tato situace nepřijemná. Dospěly k debatě o historii a cílech organizace, které byly na začátku působení zaměřeny na mladé rodiny s dětmi. Za roky fungování organizace ale došlo ke změnám, které si pracovníce uvědomily nedostatečně. Začaly mluvit o tom, že „... naši klienti se změnili ... vyrostli ... hodně se přistěhovalo ... také sem začali chodit mladí odjinud ... my jsme mentálně zůstaly v minulosti ... a vlastně i jinak ... když jsme mluvili třeba o tom názvu ... vybarvení prostor...“. Z podnětu sociálních pracovníků bylo svoláno setkání komunity, které umožnilo vzájemné ovlivňování. Jak postupovalo přeorientování, pracovníce popisovaly změny, ke kterým došlo: „... nakonec jsme musely jít ke kořenům, podívat se na poslání, interní dokumenty, stanovky a tak ... taky paní ředitelka musela a pak taky vyjednávala ... předělat to odpovídající cílovce, víc se jich ptát a mluvit ... aby oni mohli pochopit, co jsme zač ... aby to sedělo ... taky s téma na radnici a vyjednávat, co je možný a co ne a co my musíme změnit, abychom si rozuměli a nechtěli po nás všemožné blbosti ... a my byli při zemi a reálně...“.

Sociální pracovníce svým jednáním dospěly k absenci vlastního subjektivně zažívaného nejistého rozhodování. Využitím double-loop principu z konceptu učící se organizace změnily svoje představy o charakteristikách cílové skupiny, očekáváních donátorů, managementu a cílech sociální práce. Současně na základě diskusí sociálních pracovníků a managementu s aktéry pomoci změnily pracovní podmínky – vnímání sociálních pracovníků cílovou skupinou, vyjasnění očekávání donátorů od sociálních pracovníků, managementu i organizace. Došlo tedy k sourodosti ideálu jednání s klienty a pracovních podmínek – k vyrušení dilematu změnou ideálu, jak jednat s klienty, a změnou pracovních podmínek.

ZÁVĚRY

Cílem této práce bylo odpovědět na otázku: „Jakými argumenty můžu doložit vyrušení dilematu změnou ideálu sociálního pracovníka a změnou ideálu a pracovních podmínek sociálního pracovníka?“

Na základě zjištění lze uvést, že způsob zvládnutí dilematu „vyrušení dilematu změnou ideálu sociálního pracovníka“ je typický: absencí subjektivně zažívaného nejistého rozhodování sociálního pracovníka; změnou nesourodého ideálu na sourodý s pracovními podmínkami; zachováním pracovních podmínek, změnou jednání s klienty v souladu s novým ideálem. Tento způsob zvládnutí dilematu je teoreticky možný, doložena je možnost vyrušení pomocí mechanismů: supervize, reflexivní praxe a double-loop strategie učení se. Empiricky bylo doloženo dosažení „vyrušení dilematu změnou ideálu sociálního pracovníka“ pomocí supervize, kde sociální pracovníce na základě reflexe vlastních východisek změnila svůj ideál jednání s klienty.

Na základě zjištění lze uvést, že způsob zvládnutí dilematu „vyrušení dilematu změnou ideálu sociálního pracovníka a změnou pracovních podmínek sociálního pracovníka“ je typický: absencí subjektivně zažívaného nejistého rozhodování sociálního pracovníka; změnou nesourodého ideálu a nesourodých pracovních podmínek na vzájemně sourodé, změnou jednání s klienty v souladu s novým ideálem a novými pracovními podmínkami. Tento způsob zvládnutí dilematu je teoreticky možný, doložena je možnost vyrušení pomocí mechanismů: supervize, double-loop strategie učení se. Empiricky bylo doloženo dosažení dilematu „vyrušení dilematu změnou ideálu sociálního pracovníka a změnou pracovních podmínek sociálního pracovníka“ pomocí double-loop strategie učení se. V rámci této strategie sociální pracovníce změnily svoje dosavadní představy a vyvolaly změny pracovního prostředí.

V tabulce 1 uvádím pro přehlednost jednotlivé způsoby zvládnutí a jejich indikátory, tak jak vyplynuly z analýzy.

Tabulka 1: Způsoby zvládnání a jejich indikátory

Způsoby zvládnání		Indikátory
Setrvání		Zachování prožitku nejistého rozhodování – manifestace
		Zachování nesourodosti ideálu a podmínek
		Zachováno ad hoc jednání s klienty
Obejití		Vytěsnění prožitku nejistého rozhodování – latence
		Zachování nesourodosti ideálu a podmínek, původní ideál vytěsněn, vytvořena jeho modifikace, podmínky zachovány
		Změněno jednání s klienty v souladu s modifikovaným ideálem
Vyrušení	Změnou podmínek	Odstranění prožitku nejistého rozhodování – absence
		Odstranění nesourodosti ideálu a podmínek změnou podmínek
		Zachování jednání s klienty
	Změnou ideálu	Odstranění prožitku nejistého rozhodování – absence
		Odstranění nesourodosti ideálu a podmínek změnou ideálu
		Změna jednání s klienty v souladu s novým ideálem
	Změnou ideálu a podmínek	Odstranění prožitku nejistého rozhodování – absence
		Odstranění nesourodosti ideálu a podmínek změnou ideálu a podmínek
		Změna jednání s klienty v souladu s novým ideálem a novými podmínkami

Zdroj: vlastní zpracování

Na základě poznatků lze také říci, že pro praxi aktérů organizací pomoci a jejich interakce je charakteristická hierarchie. Proto je možné mluvit o interakcích a ovlivňování na úrovni a mezi úrovněmi jedinců, organizace, prostředí (Argyris, Schön, 1996). Reflektování způsobů zvládnání dilemat a hledání a využívání procesů k jejich vyrušení vede na individuální úrovni k eliminaci negativního prožívání, a jak upozorňuje Heugten (2011), opakované reflektování negativních emocí má spojitost s prevencí vzniku syndromu vyhoření. Na organizační úrovni může jít o stejné negativní procesy a jejich eliminaci jako na úrovni individuální. Např. Schmidbauer (2008) a Schaeff s Fassel (1990) upozorňují, že problémy jednotlivců mohou přecházet na celé organizace, stát se součástí jejich kultury (Musil, 2004), což je může paralyzovat. Dle Hawkinga a Shoheta (2006) využití principů učící se organizace, v tomto případě ke zpracování obtížných rozhodnutí pomocí vyrušení dilemat, přesahuje organizaci samotnou a vede kučící se profesi. Např. Baláž s Musilem (2016) potřebu hledání cesty k takovéto profesi upřednostňují před rozhodováním, „zda profesní zákon ano, či ne“. Každý pohled z táborů zastánců i odpůrců má dle autorů své limity a je třeba „... zajistit vzájemnou a zodpovědnou komunikaci a spolupráci směrem k optimalizaci podmínek sociální práce mezi ... subjekty...“ (Baláž, Musil, 2016:7) na úrovních osobní až společensko-kontextuální. Situaci lze dle mého názoru interpretovat jako dilema profese a Baláž s Musilem (2016) uvedli cestu k vyrušení dilematu vzájemnou změnou ideálů profese a podmínek, které ji spoluutvářejí. Lze předpokládat, že po vyrušení dilematu a zanesení uvedených mechanismů do struktur sociální práce by působily preventivně proti dalším obtížím v interakcích mezi sociálními pracovníky navzájem a sociálními pracovníky a jejich klienty.

Na samotný závěr chci ještě konstatovat, že za ne zcela objasněnou považuji možnost řetězení dilemat a způsobů jejich zvládnání, o kterém hovoří také Musil s Nečasovou (2008). Lze předpokládat, že vyrušení jednoho dilematu může vést k objevení se dilematu jiného. A také, že ke změně pracovních podmínek sociálními pracovníky bude možná potřeba změna jejich ideálu, v zájmu zachování obecnějšího ideálu, jak o něm píše Laan (1998). Je tedy potřeba pokračovat ve výzkumu vzniku a zvládnání dilemat s ohledem na specifický průběh jednotlivých obtížných rozhodování, jejich příčiny a důsledky.

POUŽITÉ ZDROJE

- ARGYRIS, Ch., SCHÖN, D. 1996. *Organizational Learning II: Theory, Method, and Practice*. Massachusetts etc.: Addison-Wesley Publishing Company.
- BALÁŽ, R., MUSIL, L. 2016. Faktory bránící dosahování oborových zájmů sociální práce. *Sociální práce / Sociálna práca*, 16(5), 52–71.
- FLECK-HENDERSON, A. 1991. Moral Reasoning in Social Work Practice. *Social Service Review*, 65(2), 185–202.
- FRANKL, V. 1996. *Lékařská péče o duši*. 1. Brno: Cesta.
- HAJNÝ, M. 2008. Týmová supervize. In: HAVRDOVÁ, Z., HAJNÝ, M. (Eds.). *Praktická supervize: Průvodce supervizí pro začínající supervizory, manažery a příjemce supervize*. Praha: Galén, 93–114.
- HAVRDOVÁ, Z. 2008a. Mnoho tváří, jeden cíl. In: HAVRDOVÁ, Z., HAJNÝ, M. (Eds.). *Praktická supervize: Průvodce supervizí pro začínající supervizory, manažery a příjemce supervize*. Praha: Galén, 47–61.
- HAVRDOVÁ, Z. 2008b. Zrození a vývoj pojmu supervize. In: HAVRDOVÁ, Z., HAJNÝ, M. (Eds.). *Praktická supervize: Průvodce supervizí pro začínající supervizory, manažery a příjemce supervize*. Praha: Galén, 17–38.
- HAVRDOVÁ, Z. 2008c. Skupinová práce v supervizi. HAVRDOVÁ, Z., HAJNÝ, M. (Eds.). *Praktická supervize: Průvodce supervizí pro začínající supervizory, manažery a příjemce supervize*. Praha: Galén, 75–92.
- HAWKINS, P., SHOHET, R. 2006. *Supervision in the Helping Professions*. Berkshire: Open University Press.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- HEUGTEN, K. 2011. *Social Work Under Pressure: How to Overcome Stress, Fatigue and Burnout in the Workplace*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- JOHNS, Ch. 2009. *Becoming a Reflective Practitioner*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- KLIMEŠ, L. 1985. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN – Státní pedagogické nakladatelství.
- LAAN, G. 1998. The Professional Role of Social Work in a Market Environment. *European Journal of Social Work*, 1(1), 31–40.
- LANT, T., MEZIAS, S. 1992. An Organizational Learning Model of Convergence and Reorientation. *Organization Science*, 3(1), 47–71.
- LIPSKY, M. 1980. *Street-Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russell Sage Foundation.
- McKEE, A. 2003. *Textual Analysis: A Beginner's Guide*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- MILES, M., HUBERMAN, M., SALDAÑA, J. 2014. *Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE Publications.
- MUSIL, L. 2004. „Ráda bych Vám pomohla, ale...“: Dilemata práce s klienty v organizacích. 1. Brno: Marek Zeman.
- MUSIL, L., JANSKÁ, V. 2011. Dilema „loajálního úředníka a empatického pomocníka“ a akceptace změn. In: WINKLER, J., ŽIŽLAVSKÝ, M. (Eds.). *Institucionální změna a veřejná politika: Analýza politiky zaměstnanosti*. Brno: muniPRESS, 123–149.
- MUSIL, L., KUBALČÍKOVÁ, K., HUBÍKOVÁ, O. et al. 2004. Do Social Workers Avoid the Dilemmas of Work with Clients? *European Journal of Social Work*, 20(7), 305–319.
- MUSIL, L., NEČASOVÁ, M. 2008. Zvládání nesourodých očekávání a morální orientace sociálních pracovníků. In: ŠRAJER, J., MUSIL, L. (Eds.). *Étické kontexty sociální práce s rodinou*. České Budějovice, Brno: František Šalé – ALBERT, 83–106.
- NAKONEČNÝ, M. 2000. *Lidské emoce*. Praha: Academia.

- NAVRÁTIL, P. 2014. Reflexivita v posouzení a v sociální práci. In: NAVRÁTIL, P. (Ed.). *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*. Brno: muniPRESS, 149–171.
- OTAVA, L. 2017. Návrhy řešení nejasné konceptualizace vybraných pojmů teorie zvládání dilemat sociálními pracovníky. *Sociální práce / Sociálna práca*, 17(3), 80–89.
- PAPADAKI, E., PAPADAKI, V. 2008. Ethically Difficult Situations Related to Organizational Conditions: Social Workers' Experiences in Crete, Greece. *Journal of Social Work*, 8(2), 163–180.
- REDMOND, B. 2004. Reflection on Practice: Exploring Individual and Organizational Learning through a Reflective Teaching Model. In: GOULD, N., BALDWIN, M. (Eds.). *Social Work, Critical Reflection and the Learning Organization*. Aldershot: Ashgate Publishing, 129–142.
- SCHAEF, A., FASSEL, D. 1990. *The Addictive Organization: Why We Overwork, Cover Up, Pick Up the Pieces, Please the Boss, and Perpetuate Sick Organisations*. New York: HarperCollins Publishers.
- SCHMIDBAUER, W. 2008. *Syndrom pomocníka: Podněty pro duševní hygienu v pomáhajících profesích*. Praha: Portál.
- SNAPE, D., SPENCER, L. 2003. The Foundations of Qualitative Research. In: RITCHIE, J., LEWIS, L. (Eds.). *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 1–23.
- SNELL, R., CHAK, A. 1998. The Learning Organization: Learning and Empowerment for Whom? *Management Learning*, 29(3), 337–364.
- SULTAN, N. 2018. *Heuristic Inquiry: Researching Human Experience Holistically*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne: SAGE Publications.
- TUSHMAN, M., ROMANELLI, E. 1985. Organizational Evolution: A Metamorphosis Model of Convergence and Reorientation. In: CUMMINGS, L. L., STAW, B. M. (Eds.). *Research in Organization Behavior*. Greenwich: JAI Press, 171–222.
- WEBER, M. 2009. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenh.
- WINKLER, J. 2007. *Teorie rozhodování a dynamika sociální politiky*. Brno: Masarykova univerzita.

Zdroje podpory sociálního začleňování: perspektiva sociálních pracovníků působících v sociálně vyloučených lokality na území Moravskoslezského kraje

*Sources of Support for Social Inclusion: Perspectives
of Social Workers in Socially Excluded Localities
in the Moravian-Silesian Region*

Zuzana Stanková

Mgr. Zuzana Stanková¹ vystudovala obor Sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. V současné době je doktorskou studentkou oboru Sociální práce tamtéž. Ve své disertační práci se věnuje situační analýze zdrojů pomoci obyvatel sociálně vyloučených lokalit na území Moravskoslezského kraje.

Abstrakt

CÍLE: Cílem prezentovaného kvalitativního výzkumu bylo zjistit, jak sociální pracovníci působící v sociálně vyloučené lokalitě interpretují zdroje podpory, které by dle jejich chápání mohly vést k procesu sociálního začleňování. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Teoretickými východisky výzkumu je sociální vyloučení, sociální začleňování a zdroje podpory řešení sociálního vyloučení. **METODY:** Využitou metodou analýzy dat byla situační analýza. **VÝSLEDKY:** Výsledky představují zdroje podpory, které by mohly vést k procesu sociálního začleňování perspektivou sociálních pracovníků intervenujících v sociálně vyloučených lokalitách na území Moravskoslezského kraje. Výsledky jsou prezentovány pomocí kartografické mapy situace. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Výzkum ukazuje, že možným řešením sociálního začleňování na místní úrovni musí být posílení sociálních zdrojů, metod sociální práce a koordinace aktérů sociálně vyloučených lokalit.

Klíčová slova

sociální začleňování, sociálně vyloučené lokality, situační analýza, sociální vyloučení, zdroje podpory

Abstract

OBJECTIVES: This qualitative study shows how social workers working in a socially excluded locality interpret sources of support for social inclusion. **THEORETICAL BASE:** The theoretical background of the research is social exclusion, social inclusion and sources of support to address

¹ Kontakt: Mgr. Zuzana Stanková, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Českosobratrská 16, 709 00 Ostrava, zuzana.stankova@osu.cz

social exclusion. **METHODS:** The research method involved a situational analysis. **OUTCOMES:** Results using a cartographic situation map showing the perspective of social workers intervening in socially excluded localities in the Moravian–Silesian Region for resources that could lead to the process of social inclusion. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The research shows that a possible solution for social inclusion at the local level is to strengthen social resources, methods of social work and the coordination of actors of socially excluded localities.

Keywords

social inclusion, social excluded localities, situational analysis, social exclusion, sources of support

ÚVOD

Problematika sociálního vyloučení je považována za jeden z klíčových sociálních problémů společnosti. Sociální vyloučení se v České republice v posledních více než deseti letech diskutuje zejména v souvislosti s fenoménem tzv. sociálně vyloučených lokalit (Toušek, Růžička, 2014; GAC, 2015). Jako sociálně vyloučené lokality (dále jen SVL) jsou označeny prostory (dům, ulice, čtvrť), kde se koncentrují lidé, u nichž lze identifikovat znaky sociálního vyloučení. Největší nárůst byl zaznamenán v Moravskoslezském kraji, jehož socioekonomická situace je ovlivněna restrukturalizací průmyslu (v souvislosti s ukončením těžby uhlí a útlumu těžkého průmyslu), odlivem a stárnutím obyvatelstva. Moravskoslezský kraj je druhým krajem s nejvyšším počtem SVL. Od roku 2006 do roku 2015 vzrostl počet SVL v tomto kraji 3krát (z počtu 26 na počet 76). Možnosti řešení sociálního vyloučení v kraji jsou formulovány ve Strategii sociálního začleňování na léta 2014–2020, Strategii integrace romské komunity 2015–2020. Tyto klíčové dokumenty identifikují jako nástroje sociálního začleňování intervence sociální práce a koordinaci všech aktérů. Vzhledem k prohlubujícímu se problému sociálního vylučování a doposud spíše malé účinnosti intervencí při jeho mírnění bylo cílem zjistit, jak zdroje, které přispívají k procesu sociálního začleňování, chápou jednotliví aktéři. Cílem níže prezentovaných parciálních dat výzkumu bylo zjistit, jak sociální pracovníci působící v sociálně vyloučené lokalitě interpretují zdroje podpory, které by dle jejich chápání mohly vést k procesu sociálního začleňování. Jako sociální pracovníky chápeme profesionály vzdělané v sociální práci využívající intervence a metody sociální práce při práci v sociálně vyloučené lokalitě.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Sociální vyloučení chápeme jako ohrožení sociální integrity a koheze společnosti (Mareš, Sirovátka, 2008), jako mechanismus sociální, materiální a kulturní izolace (Giddens, 2004) a omezování participace na aktivitách společnosti (Hills, Le Grand, Pichaud, 2002). Zároveň jde o multidimenzionální fenomén (Percy-Smith, 2000), komplexní a vícerozměrný proces, který zahrnuje nedostatek nebo popření/odepření zdrojů pomoci, práv, zboží a služeb (Levitas a kol., 2007; Růžička, Toušek, 2014). Těmito zdroji není rozuměn pouze příjem, ale také nedostatečný přístup k bydlení, vzdělání, zdravotní péči, zaměstnání, sociálnímu kapitálu a politické moci v podobě participace na rozhodujících procesech společnosti (viz např. Council of the European Union, 2004; European Commission, 2010; MPSV, 2014; Úřad vlády ČR, 2016). Podle Grotowskyho-Ledera a Faliszeka (2005) je vymanění se ze sociálního vyloučení proces sociální inkluze, tj. vytváření příležitostí a odpovídající zdroje pro plnou účast na hospodářském, kulturním a sociálním životě pro lidi vyloučené, což vede k dosažení běžné životní úrovně v dané lokalitě. Sociální začleňování je v právním rádu České republiky (zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů) definováno jako proces, který zajišťuje, že osoby sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené dosáhnou příležitostí a možností, které jim napomáhají plně se zapojit do

ekonomického, sociálního i kulturního života společnosti a žít způsobem, který je ve společnosti považován za běžný. K cílům sociálního začleňování patří zajištění účasti v zaměstnání a rovného přístupu ke všem zdrojům, právům, zboží a službám (MPSV, 2018).

Sociální začleňování

Na sociální začleňování lze nazírat jako na proces, jehož cílem je poskytovat potřebné zdroje (materiální, sociální, služby) a příležitosti k zajištění účasti jednotlivců v různých sférách společnosti (Silver, 2015). Také jako na přístup, jehož cílem je zajistit, aby všichni členové společnosti měli rovný přístup k majetku, schopnostem a příležitostem (Bennett, 2002:7), a je vnímán jako způsob, jakým si společnost cení svých členů, respektuje jejich rozdíly, splňuje jejich základní potřeby a umožňuje participaci. Další perspektivou na sociální začleňování je skrze aktéry, jimiž mohou být jednotlivci, instituce a skupiny. V tomto pohledu jde především o „*odstranění institucionálních překážek a posílení pobídek (prostřednictvím dobré politiky) s cílem zvýšit přístup chudých mužů a žen a dalších vyloučených skupin k aktivům a rozvojovým příležitostem*“ (Bennet, 2002:23).

Dle Mareše (2008) je v současné době s ohledem na diskuse o slábnutí vlivu sociálního státu aktuální koncept sociálního začleňování vycházející z aktivního občanství, zakotvený na rovnosti participace (Mareš, 2003). Jde o proces, který se skládá z dílčích aktivit reagujících na specifické potřeby ohrožených sociálních skupin nebo jednotlivců (Mareš, 2008). Sociální začleňování je v nejběžnějším pojetí chápáno jako úsilí určitých subjektů/institucí (státu, obcí, neziskového sektoru) o začlenění sociálně vyloučených osob do života běžné společnosti (Sirovátka, 2006). Mechanismus sociálního začleňování konceptualizují pro účely tohoto článku tedy jako proces posílení sociálního začleňování skrze instituce a zplnomocnění vyloučených osob a skupin. **„Sociální začlenění je orientováno na pozitivní změnu, zvyšování sociální participace a redukování sociálního rozdělení. To předpokládá úsilí obou stran: společnosti a samotných vyloučených.** Společnost musí být otevřená, vstřícná, schopná dát příležitost a nediskriminovat. Vyloučený musí často opustit svůj apatický postoj a aktivně hledat cesty, jak se integrovat do společnosti“ (Schuringa, 2007:25).

Další perspektivu tohoto procesu definuje právní řád České republiky (zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů) jako proces, který zajišťuje, že osoby sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené dosáhnou příležitostí a možností, které jim napomáhají plně se zapojit do ekonomického, sociálního i kulturního života společnosti a žít způsobem, který je ve společnosti považován za běžný. K cílům sociálního začleňování patří zajištění účasti v zaměstnání a rovného přístupu ke všem zdrojům, právům, zboží a službám (MPSV, 2018). Na základě uznání různých důvodů sociálního vyloučení jsou formulovány různé strategie sociálního začlenění (Broda, Wysocki, 2012:178). Strategie sociálního začleňování, ideálně dle výše uvedených předpokladů, začínají aspiracemi a potřebami sociálně vyloučených a zaměřují se na podporu institucí a organizací v dané oblasti (včetně trhů práce, bydlení apod.), které zahrnují nejen ty, kteří mají moc a peníze, ale také vyloučené jednotlivce a skupiny. Instituce/subjekty jsou v tomto pohledu klíčové pro snižování sociálního vyloučení, protože často stanovují distribuci zdrojů a moci, strukturují přístup ke zdrojům, schopnostem a příležitostem, které lidem umožňují uspokojit jejich potřeby a dosahovat pokroku při dosahování svých cílů (Bennet, 2002). I když inkluze není v pravém slova smyslu protikladem exkluze, nelze je od sebe oddělit.

Sociální začleňování se snaží řešit sociální exkluzi v systémech: demokratického a legislativního systému zajišťujícího občanskou integraci, trhu práce zajišťujícího ekonomickou integraci, systému sociálního státu zajišťujícího sociální integraci, či rodiny a komunity zajišťujícího interpersonální integraci (Berghman, 1996).

Pokud jde o oblast sociální politiky, inkluzivní strategie spočívá především ve snaze čelit riziku i důsledkům nezaměstnanosti a chudoby, v zajištění přístupu k sociálním institucím (zdrojům) a v pomoci začlenění do sociálních vztahů. Autoři Mareš a Sirovátka (2008) píšou o úskalích strategií sociálního začleňování, které se spojují se sociální politikou. Například vyloučení v jedněch

dimenzích může také oslabovat pozitivní vliv jednotlivých opatření podporujících začlenění v jiných dimenzích (oblastech): začlenění v jedné dimenzi nemusí pak nutně znamenat začlenění v dimenzích jiných. Na konkrétním případě to může znamenat pomoc opatřením v ekonomické dimenzi (přístup k sociálním dávkám, bydlení a podpora zaměstnání), což nemusí nutně přinést jejich začlenění ve smyslu sociální integrace. (V případě, když je okolní komunita nepřijímá jako rovnocenné společnosti.) Přístup izolovaných opatření zaměřených k jednotlivým sociálním problémům není proto na jedné straně příliš účinný. Naopak jsou zapotřebí spíše koncepční, provázané a paralelně působící soubory (systémy) opatření. Na druhé straně ovšem některé dimenze sociálního vyloučení (politická, interpersonální a skupinová či kulturní) leží převážně mimo pole působení sociální politiky, mají ale přitom na ostatní dimenze sociálního začleňování vliv. Z těchto důvodů je pak nutno přijmout předpoklad, že komplexní přístup sociální politiky k sociálnímu začleňování je sice nezbytný, nezasahuje však všechny dimenze sociální exkluze a nemůže být jejím zcela spolehlivým a vyčerpávajícím řešením (Mareš, Sirovátka, 2008).

Nástroj sociálního začleňování – sociální práce

Česká republika navrhuje řešit sociální vyloučení, a tudíž i problematiku sociálně vyloučených lokalit skrze „Strategii sociálního začleňování“, která je zpracována na léta 2014–2020. Jako základní nástroj pro sociální začleňování osob sociálně vyloučených nebo ohrožených sociálním vyloučením uvádí Strategie ČR sociální práci: „V rámci posílení sociální práce jako základního nástroje řešení sociálního začleňování“ (MPSV, 2014). Na úrovni Moravskoslezského kraje (dále MSK) je zpracována Strategie integrace romské komunity 2015–2020, která je v souladu s národní strategií ČR. Za klíčový faktor úspěšné realizace strategie MSK je považována spolupráce všech subjektů zapojených do řešení situace sociálně vyloučených obyvatel na všech úrovních, tzn. jak na úrovni samotné komunity, tak na úrovni jednotlivých samospráv, na úrovni nestátních neziskových organizací, škol apod. Zároveň tento dokument doporučuje realizaci terénní sociální práce, a to jak s jednotlivcem, tak rodinou a komunitou.

Terénní sociální práce je poskytována prostřednictvím terénních programů podle § 69 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Sociální službou se přitom podle § 3 a) zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, rozumí činnost nebo soubor činností zajišťující pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení. Důležitým znakem terénních programů je jejich poskytování v přirozeném sociálním prostředí, které vymezuje § 3 d) zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, jako rodinu a sociální vazby k osobám blízkým, domácnost osoby a sociální vazby k dalším osobám, se kterými sdílí domácnost a místa, kde osoby pracují, vzdělávají se a realizují běžné sociální aktivity. Terénní programy jsou dále vymezeny zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, § 69 jako terénní služby poskytované osobám, které vedou rizikový způsob života nebo jsou tímto způsobem života ohroženy. Cílem služby je tyto osoby vyhledávat a minimalizovat rizika jejich způsobu života (MPSV, 2009). Cílem terénní sociální práce je snižovat míru sociálního vyloučení a chudoby jednotlivců a rodin prostřednictvím nabídky kvalitních a profesionálních sociálních služeb. Terénní sociální pracovník ve spolupráci s klientem usiluje o zvýšení sociálních kompetencí klienta, zprostředkování služby a aktivit dostupných klientovi, minimalizaci rizik plynoucích ze sociálně znevýhodňujícího prostředí a rozvíjení spolupráce s dalšími zainteresovanými subjekty (Dosoudilová a kol., 2008).

Dalším identifikovaným nástrojem sociálního začleňování je realizace metody komunitní práce. Podporu realizace komunitní práce můžeme nalézt také v Akčním plánu strategie boje proti sociálnímu vyloučení 2016–2020, který ve svém opatření 2.2.1.1 podporuje realizaci komunitní práce, v opatření 5.2.3.1 podporu participace lidí se zkušeností se sociálním vyloučením v projektech sociálního začleňování, v opatření 5.2.3.2 zavádění komunitní sociální práce v sociálně vyloučených lokalitách. Komunitní práce je charakterizovaná organickým „zdola nahoru“ zapojením do komunity. Komunitní práce je metodou sociální práce, zdůrazňuje sociální spravedlnost, posílení komunit a práva sociálně vyloučených skupin (Řezníček, 1994; Lynch, Forde, 2006; Mendes, 2007;

Healy, 2012) a „hledá sociální transformaci jako formu spravedlnosti a emancipace“ (Gray, Webb, 2009:77). Tato metoda umožňuje efektivně pracovat se sociálním potenciálem dané komunity a současně se všemi individuálními hledisky, která mají vliv na život obyvatel komunity. Jde o souhrn metod a technik, jejichž využití vede k postupnému zplnomocňování celých komunit k tomu, aby samostatně zvládaly řešit samy své problémy, naplňovat potřeby a tímto postupem tak stíraly rozdíly mezi sebou a většinovou společností. Z tohoto důvodu je komunitní práce považována za metodu velmi univerzální a variabilní, a zároveň nejčastěji využívaným přístupem při práci s etnickými menšinami (Gojová, 2006).

Zdroje podpory pro řešení sociálního vyloučení

Sociální vyloučení je komplexní, vícerozměrný proces, který se projevuje jako úplná nebo částečná marginalizace jednotlivců, domácností nebo skupin. Důvody sociálního vyloučení jsou různé: chudoba, nezaměstnanost, nedostatečné vzdělání a diskriminace. Mohou se překrývat a zároveň být příčinami sociálního vyloučení a jeho důsledků. Sociální vyloučení se může projevit v řadě sfér života nebo dimenzí. Tento aspekt sociálního vyloučení se zaměřil na několik výzkumníků. Levitas například zdůrazňuje omezenou účast ve spotřebě, produkci, v politických a sociálních aktivitách (Levitas a kol., 2007). Silver, vyzdvihuje tři dimenze sociálního vyloučení, jež jsou typické pro vyloučení prostorové, a tyto dimenze dává do souvislosti se zdroji řešení:

- zdroje: materiální a ekonomické; přístup ke službám; sociální zdroje;
- účast: ekonomická; sociální; kulturní a vzdělávací; politická a občanská (Silver, 2015).

V rámci prezentovaného výzkumu vycházíme z toho, že zdroje podpory, které vedou k řešení sociálního vyloučení, zahrnují čtyři oblasti: (1) materiální zdroje, (2) přístup k veřejným a soukromým službám, (3) sociální zdroje (Levitas a kol., 2007). Dále se opíráme o teorii sociálních zdrojů, které tvrdí, že zdroje lze přenášet z jedné osoby na druhou a tímto pomoci k jejich společnému využívání (Emerson, 1976; Hobfoll, 2002; Gorgievski, Halbesleben, Bakker, 2011; Halbesleben et al., 2014; Foa, 2016).

1. Doména materiálních zdrojů hraje významnou roli při určování příjmů a finančních zdrojů obyvatel, kteří jsou ohroženi sociálním vyloučením (Scharf et al., 2005). Nejzřejmějším ukazatelem hmotných a ekonomických zdrojů je příjem. Chudoba je mylně často chápána pouze jako záležitost lidí s nízkými příjmy. Ve skutečnosti není hodnocení toho, co představuje „příjem“, zdaleka tak přímočaré. Samozřejmě pak dluh může být chápán jako opak finančního majetku, čímž se stává tento materiální zdroj problémový nebo také minusový, což prohlubuje sociální vyloučení (např. Kempson, Whyley, 1999; Kempson a kol., 2004; SEU, 2004; McKay, Collard, 2006).
2. Přístup ke službám, ať už soukromým nebo veřejným, se pojí s konceptem zdrojů podpory, které mohou vést k sociálnímu začlenění (např. Howarth a kol., 2001; Levitas a kol., 2007).
3. Sociální zdroje konceptualizujeme jako „mezilidské prostředí“, ve kterém existují sociální sítě a sociální kapitál. Sociální sítě poskytují příležitosti k realizování vlastních zájmů jedince nebo skupiny a zároveň umožňují získávat informace, které vedou k rozvoji (Rossi, 1996; Halbesleben, 2014). Rozsah a kvalita sociálních sítí je zároveň závislá na účasti na trhu práce a přístupu k veřejným službám (Hall, 1997). Sociální kapitál je zdrojem zasazeným do sociální sítě jedince, který může být zpřístupněn či aktivizován skrze vazby v těchto sítích. Právě skrze sociální vztahy nebo obecně sociální sítě si mohou akteři půjčovat či získávat zdroje jiných aktérů (například jejich bohatství, moc nebo reputaci). Tyto sociální zdroje potom mohou „*aktérovi generovat zisk*“ (Lin, 2005:4). Neformální sociální vztahy mohou také fungovat jako zdroje opory. Tzv. „*přirozená podpora*“, tedy podpora poskytovaná lidmi, kteří nejsou profesionálové, a její zajišťování se zejména v anglo-saském světě staly součástí filosofie personalizace a podpory zaměřené na člověka (Sanderson, Lewis, 2012).

Sociálně vyloučené lokality

Dle Pikettyho (2015) žijeme v období, ve kterém sociální nerovnost dosáhla historicky nejvyšší míry a akumulace bohatství se týká čím dál tím užší skupiny lidí, jak potvrzují i jiné studie (např. Atkinson, 2015). V České republice se debata o sociální nerovnosti zpravidla bagatelizuje, nebo popírá argumenty statistických ukazatelů, kde se ČR stává jednou ze zemí s nejmenší mírou chudoby v rámci EU (kriticky viz Večerník, Mysíková, 2015).

Chápání sociálně vyloučené lokality v českém veřejném diskurzu a politice se spíše než na ekonomické ukazatele soustřeďuje na specifické rezidenční jednotky různé velikosti, kategorie a míry prostorové segregace, pro které se vžil termín sociálně vyloučené lokality, používaný výhradně v českém prostředí (Růžička, Toušek, 2014; Hurrell et al., 2016; Walach, Kupka, 2016; Toušek et al., 2018). Důležitým aspektem prostorového vyloučení je omezená sociální mobilita na vertikální i horizontální úrovni, tj. nemožnost postoupit na sociálním žebříčku a zároveň tak i nemožnost se přestěhovat mimo vyloučenou lokalitu, často z důvodu nízkých příjmů nebo diskriminace na trhu práce a bydlení (Coutard et al., 2002; Vignal, 2006). Tyto prostorově segregované lokality jsou definovány jako místa, „kde dochází ke koncentraci více než 20 osob žijících v nevyhovujících podmínkách (indikováno počtem příjemců příspěvků na živobytí), které obývají fyzicky či symbolicky ohraničený prostor (indikováno vnější identifikací)“ (GAC, 2015:14). Podle některých odhadů žije v těchto lokalitách, jejichž počet se v České republice za posledních 10 let zdvojnásobil, od 95 000 do 115 000 obyvatel (GAC, 2015:11). Mnoho českých expertů (Růžička, 2012; Růžička, Toušek, 2014; Walach, 2015; Hurrell et al., 2016; Úřad vlády ČR, 2016a:7; Úřad vlády ČR, 2016b:7–8; Toušek a kol., 2018) považuje dosavadní způsoby vymezení sociálně vyloučených lokalit za příliš vágní, analyticky problematické a zdůrazňují nutnost tento koncept nově uchopit, případně zcela opustit

SVL jsou vnímány v českém kontextu jako „romské“, a to i v těch případech, kdy Romové v dané lokalitě tvoří statistickou většinu. Přesto je koncentrace Romů v těchto lokalitách vyšší než u zbytku obyvatel. Hranice těchto lokalit mohou být symbolické, kdy je lokalita vnímaná jako tzv. „špatná adresa“ nebo se o ní mluví jako o „domu hrůzy“, „ghettu“, „Bronxu“ apod. (GAC, 2015). U sociálně vyloučených osob v České republice hraje etnicita specifickou roli, zejména etnicita přisouzená. Podstatná část obyvatel se domnívá, že v případě sociálního vyloučení se jedná o problém etnický, romský, nikoliv sociální. Za příčinu chudoby a sociálního vyloučení romské populace je považován etnický původ (Švec, 2010).

METODOLOGIE VÝZKUMU

Výzkum se opírá o interpretativní paradigma, které klade důraz na subjektivní význam jednání, detaily každodenního života a projevy v jednání aktérů (Schwandt, 1994; Morrison, 1995; Miller, 2004; Ashley, Orenstein, 2005; Schwandt, 2007). Snahou bylo porozumět makrosociálnímu jevu sociálního vyloučení prostřednictvím hloubkové analýzy na mikroúrovni (Collins, 1981; 2008). Cílem výzkumu bylo zjistit, jak sociální pracovníci působící v sociálně vyloučené lokalitě interpretují zdroje podpory, které by dle jejich chápání mohly vést k procesu sociálního začleňování. Metodou analýzy dat je situační analýza (Clarke, 2005; Clarke, Friese, Washburn, 2015). Podle Clarkeové (2014:241) má být sama situace zkoumání základní jednotkou analýzy. Předmětem výzkumu by tudíž neměl být jen určitý jev, ale celá situace, která tyto jevy zahrnuje a spoluutváří. Základním analytickým nástrojem situační analýzy jsou kartografické mapy. V tomto článku využíváme mapu uspořádanou (Kalenda, 2016). Tyto kartografické mapy pomáhají zobrazit výzkumnou situaci v jejím kontextu s ohledem na aktéry situace, časové a prostorové složky situace a další významné složky situace (vedené diskurzy, témata, tacitní složky apod.). Tedy i přes úzce zaměřený cíl výzkumu má výzkumník možnost prezentovat metodou situační analýzy výzkumné téma v jeho kontextu.

Rozhovory a výzkumná data byly sbírány pomocí polostrukturovaných rozhovorů individuálních i skupinových a přímým pozorováním ve výzkumném terénu. Rozhovory byly nahrávány a proběhla

doslovná transkripce, výstupy z pozorování zaznamenávány formou terénních poznámek. Výzkum probíhal ve vybraných 3 SVL na území Moravskoslezského kraje, které byly vybrány záměrným výběrem a splňovaly tato výběrová kritéria:

- a) SVL spolupracuje s Agenturou pro sociální začleňování² (předpoklad vypracovaných strategických koncepcí sociálního začleňování),
- b) SVL jsou realizovány nástroje sociálního začleňování, a to konkrétně terénní programy sociálních služeb (MPSV, 2014) a komunitní práce (Schuringa, 2008),
- c) SVL je takto označována na základě analýzy GAC, a to nejméně po dobu 13 let (v roce 2006 byla provedena první analýza sociálně vyloučených lokalit (GAC, 2006)),
- d) aktéři SVL jsou ochotni se účastnit výzkumu.

Participantů výzkumu byli sociální pracovníci působící dohromady ve třech sociálně vyloučených lokalitách, přičemž každý pracovník působil pouze v jedné lokalitě, a to po dobu delší než 1 rok. Jedná se o komunitní pracovnice, sociální pracovnice měst a terénní sociální pracovnice neziskových organizací. Pro výběr sociálních pracovníků byla využita technika záměrného výběru. Celkem byly realizovány opakované rozhovory s 9 pracovníci. Prezentovaná parciální data výzkumu byla sbírána 14 měsíců.

Tabulka1: Charakteristika komunikačních partnerů výzkumu

Kód respondenta	Pohlaví	Zaměstnavatel	Počet rozhovorů
KPW1	žena	Sociální pracovnice obce (projekt bytové politiky)	2
KPW2	žena	Pracovnice neziskové organizace, komunitní pracovnice, sociální pracovnice	4
KPW3	žena	Sociální pracovnice obce (projekt bytové politiky)	3
KPW4	žena	Pracovnice neziskové organizace, komunitní pracovnice	2
KPW5	žena	Sociální pracovnice neziskové organizace	1
KPW6	žena	Komunitní pracovnice neziskové organizace	2
KPW7	žena	Sociální pracovnice neziskové organizace	1

V rámci analýzy jsme postupovali následovně dle principů autorky Clarke (2005):

1. Doslovná transkripce realizovaných rozhovorů.
2. Identifikace klíčových složek (tzv. elementů) řešených témat obyvateli a jejich zdrojů podpory. Tyto elementy představovaly především témata, která jsou řešena v SVL, a nástroje nebo zdroje řešení těchto témat z perspektivy sociálních pracovníků. Elementy byly vytvářeny pomocí otevřeného kódování a zároveň k nim byly připsány poznámky výzkumníků.
3. Sestavení neuspořádané mapy situace, všech elementů objevujících se pro případ. Tyto elementy a poznámky výzkumníků nebyly uspořádány a zahrnovaly všechny pojmy a témata bez ohledu na jejich relace nebo vztahy mezi nimi (byla vytvořena tzv. messy map.)
4. Následně byly složky z této mapy utříděny do klíčových kategorií, čímž byla vytvořena tzv. uspořádaná mapa.
5. Vytvoření poziční mapy.
6. Interpretace a diskuse perspektivy sociálních pracovníků působících v sociálně vyloučené lokalitě.

² Agentura pro sociální začleňování je jedním z odborů Sekce pro lidská práva při Úřadu vlády ČR a spadá do gesce ministra spravedlnosti České republiky. Agentura funguje od roku 2008 a je vládním nástrojem na podporu obcím, které řeší problematiku sociálního vyloučení.

Při realizaci výzkumu byly dodrženy základní etické zásady kvalitativního výzkumu, a to informovaný souhlas s účastí ve výzkumu a zachování důvěrnosti sdělení (Guillemin, Gillam, 2004; Silverman, 2013).

INTERPRETACE VÝSLEDKŮ

Níže je představena strukturovaná mapa situace perspektivou sociálních pracovníků. Strukturované mapy představují klíčové elementy perspektiv jednotlivých aktérů (Clarke, 2015) uspořádané do kategorií. Strukturovaná mapa sociálních pracovníků se skládá z 15 kategorií tvořených 92 elementy a poskytuje náhled na situaci v sociálně vyloučených lokalitách perspektivou zdrojů podpory v procesu sociálního začleňování. Cílem situační analýzy je prezentovat daný jev v jeho holistickém kontextu a prostředkem k tomuto je znázornění pomocí uspořádané mapy.

Tabulka 2: Uspořádaná mapa perspektivy situace sociálních pracovníků

Individuální lidské složky	Kolektivní aktéři	Vedené diskurzy
Sociální pracovník Vlastník bytu Komunitní pracovník Pracovnice úřadu práce Úředníci města Sociální pedagog Lídr obyvatel	Sociální služby OSPOD Zdravotnické služby Úřad práce Rodina Komunitní skupina aktivních obyvatel APK	Etnizující diskurz „Práce pro práci“
Cílové skupiny	Intervence sociální práce	Myšlenkové rámce pracovníků
Nezaměstnaní Dlužníci na nájemném Sousedé Romové Diskriminovaní občané	Základní sociální poradenství Síťování aktérů Doprovázení klientů Sociální advokacie Nácvik dovedností Doučování Administrace dávek Finanční poradenství Komunitní práce Organizační podpora Sociální práce zaměřená na bytovou politiku	Zplnomocňující přístup Individuální přístup Poskytující přístup Sociální inkluze Paternalistický přístup
Tacitní složky	Komunikace	Pozice v sídelní komunitě
Závislost na klientech/službě Moralizování	Spolupráce Vyjednávání Přemlouvání Konflikt	Špatná adresa Prostorová exkluze Izolace

Témata řešená s obyvateli	Determinující elementy	Časové elementy
Dluhy Bydlení Dávky Potravinová pomoc Nepořádek v SVL Dopravní dostupnost Nezaměstnanost Vzdělávání dětí Finanční gramotnost Domácí násilí Volný čas dětí Točení v kruhu problémů	Sociální status klienta Ne/zaměstnanost klienta Finanční nouze klienta Dlouhodobost řešení témat Veřejné mínění	Harmonogram jednotlivých projektů Roční období Harmonogram vyplácení státní sociální podpory Náročnost zakázky klienta má vliv na délku spolupráce
Zdroje podpory řešení sociálního vyloučení	Konstrukce sociálního začleňování	Implicitní elementy
Realizace sociální a komunitní práce Koordinační všech subjektů intervenujících nebo ovlivňujících SVL (Systém sociálních služeb) Sociální zdroje obyvatel Sociální zdroje soc. pracovníků Sítování aktérů	Sociální bydlení, stabilita bydlení Rovné příležitosti Zvyšování vzdělání Politické zplnomocnění „Běžná adresa“ Soužití různých etnicit a vyznání Angažovanost obce Schopnost argumentace a přenášení informací Zplnomocňující přístup Pravidla společnosti Koordinační všech subjektů intervenujících nebo ovlivňujících SVL (Systém sociálních služeb)	Bytová politika města Sociální politika Strategie sociálního začleňování obce Postoje společnosti

Zdroj: Vlastní zpracování

Uspořádaná mapa představuje individuální a kolektivní aktéry situace a chápání cílových skupin. Mezi tyto aktéry interpretují komunikační partnerky sociální a komunitní pracovníky, pracovníky úřadů, pedagogy či lídry obyvatel, mezi kolektivní aktéry sociální služby, OSPOD, zdravotnické služby, Úřad práce, asistenty prevence kriminality (dále APK), rodinu a skupinu aktivních obyvatel. Cílovou skupinu popisují jako nezaměstnané, dlužníky nájmu, Romy, diskriminované občany a sousedy v SVL. Za příčinu nepříznivé situace považují etnický původ (Romové) a klíčovým tématem je jejich diskriminace, mimo to se v rámci svých výpovědí objevoval element „práce pro práci“, jenž vyjadřoval představu pracovníků o tom, že sociální práce může suplovat samotné kompetence klientů. KPW2: „Jako víš co? Někdy si oni jako jsou sami oni jsou sami si schopní pomoci. Jo? Terénní práce tady nebyla vždycky. A ti lidé si prostě byli schopní pomoci. Já někdy říkám, že si tak jako by my vytváříme práci pro práci.“ Ve svých výpovědích se sociální a komunitní pracovníci zaměřovali na intervence sociální práce jako na zdroj řešení sociálního vyloučení. Intervence sociální práce ovlivňují konstrukce klienta, ty jsou sociálními a komunitními pracovníky spojovány s nízkým sociálním statutem klientů spojeným s nezaměstnaností a finanční nouzí klientů a s negativním hodnocením ze strany obyvatel žijících v obci mimo SVL. Jako identifikované intervence nebo úkony sociální práce identifikovali komunikační partneři základní sociální poradenství, sítování aktérů, doprovázení klientů, sociální advokacii, nácvik dovedností, doučování, administraci dávek, finanční poradenství, komunitní práci, organizační podporu, sociální práci zaměřenou na bytovou politiku.

V průběhu rozhovoru často jednotlivé zdroje podpory, případně zdroje pro řešení témat, spojovali pracovníci právě s konkrétními tématy řešenými v rámci jejich činnosti. Identifikovanými tématy obyvatel žijících v SVL byly otázky dluhů, téma bydlení (nájemního, dostupného, adekvátního), dávek (státní sociální podpory), potravinové či hmotné pomoci, stavu nepořádku v dané lokalitě,

dopravní dostupnosti, nezaměstnanost, vzdělávání dětí, finanční gramotnost, domácí násilí, volný čas dětí a točení v kruhu problému. Točení v kruhu problému znamenalo kumulaci několika témat současně, kdy každé téma má svou příčinu, která může nabalovat témata další. KPW1: *„Je to různé, s čím ten klient přichází, ty témata jsou jakoby různorodé, jo? Jsou to nějaké diskriminační problémy, pak vztahové problémy, hledání doktorů, poradenství s dluhy, to je tady hodně, volný čas pro děti chtějí řešit hlavně rodiny, co mají děti, je toho hodně, co ti lidi chtějí řešit. Ale nejvíce, kdybych to měla říct v procentech, tak 70 % se při intervencích věnujeme dluhovému poradenství a bytové problematice, to je síťování bytů, bytové podmínky apod.“* Tato témata pracovníci pojmenovali jako témata řešená v rámci jejich intervencí.

Pracovníci také reflektovali časové elementy související s jejich činností. Jedná se o harmonogramy realizovaných projektů neziskových organizací, roční období, harmonogram vyplácení státní sociální podpory a náročnost zakázky klienta, jež má vliv na délku spolupráce. KPW1: *„Zároveň i v té lokalitě jako de vidět, že i ti lidi neřeší tak moc jako by ty věci kolem dávek, exekucí, bydlení, jo, že ani se na nás jako by vůbec neobracejí s téma s téma věcma, teď v letních měsících, samozřejmě přišlo září tak, tůp ho a začínají si uvědomovat prostě, že v lednu v prosinci jim brozí vystěhování a už jako by tlačí na pílu, takže teďka jsme aktuálně jako by dlouho řešili vše, aby se to administrovalo.“*

Další složkou v uspořádané mapě, nazvané konstrukce sociálního začleňování, tvoří elementy, které přímo souvisí s pohledem komunikačních partnerů na proces sociálního začleňování. Mezi identifikované elementy situace patřily sociální bydlení, jež považovali aktéři výzkumu za významný faktor přispívající k možnému začlenění, stabilita bydlení související s dostupností a výše nájemného v SVL. Rovné příležitosti vztahené především na trh práce, dostupnost služeb a vzdělání pro etnickou menšinu (Romy) žijící v SVL, zvyšování vzdělání u mladistvých a dětí. Element politického zplnomocnění byl zastoupen vizí kandidatury vyloučených osob i Romů do politických struktur daných obcí/měst. S tím souvisel element samotné angažovanosti obcí v aktivním přístupu k SVL. Mimo jiné bylo sociální začleňování vztahováno také k prostorovým aspektům, a to pod pojmem „běžná adresa“, což vyjadřovalo snahu de-stigmatizovat název „sociálně vyloučená lokalita“ v obcích. Mimo jiné se v konstrukci sociálního začleňování objevovaly elementy vztahující se k soužití různých etnic a vyznání, jež by přispívalo k větší propojenosti, s čímž souvisel také další element, a to nastavená pravidla společnosti. Respondenti tímto chtějí zabránit aktuálním trendům ve zkoumaných lokalitách, a to koncentraci Romů či chudých na jedno místo v obci či městě. Jako možné řešení situace v SVL identifikovali aplikaci zplnomocňujícího přístupu. Mezi další možné nástroje k docílení sociálního začleňování, zařazeného mezi konstrukce sociálního začleňování, byla schopnost přenášení informací, a to uvnitř lokalit, ale také schopnost adekvátně předávat informace institucím a službám vně SVL. Posledním identifikovaným elementem situace této kategorie byla koordinace všech subjektů intervenujících nebo ovlivňujících SVL, též pojímaná často jako systém sociálních služeb, jež byla interpretována především jako efektivní nástroj sociálního začleňování.

Ve výše uvedené uspořádané mapě situace můžeme nalézt také kategorii s názvem tacitní složky situace. Jedná se o elementy situace, které nejsou explicitně v datech uvedeny, ale výzkumník je reflektuje. Jedná se o tzv. „skryté složky“. V této situaci byly nalezeny dva významné elementy, moralizování a vzájemná závislost klientů na službě a naopak. Moralizující element byl identifikován především z tendencí některých pracovníků „poučovat“ či moralizovat samotné klienty v průměru na „normální“ a „běžné pro společnost“. Další tacitní složkou situace byla vzájemná závislost mezi obyvateli a sociálními pracovníky. Z výpovědi respondentů je zjevné, že i přes kritické pohledy na situaci v SVL se cítí být připoutáni k obyvatelům a zároveň přiznávají, že je toto i ze strany obyvatel. Například žena popisovala, že musí mít určitý počet klientů, jinak se cítí být nepotřební.

Interpretované zdroje podpory perspektivou sociálních pracovníků

Níže představují zdroje podpory perspektivou pracovníků, jež by měly vést k procesu sociálního začleňování. Jedná se o realizaci sociální a komunitní práce, koordinaci všech subjektů intervenujících

nebo ovlivňujících SVL, sociální zdroje obyvatel, sociální zdroje sociálních pracovníků, síťování služeb kolem řešení tématu a síťování aktérů.

Realizace sociální a komunitní práce

Sociální pracovníci realizující metodu komunitní práce v SVL tuto metodu označovali jako zdroj podpory obyvatel při řešení témat. Popisovali průběh realizace, zdůrazňovali iniciativu a aktivizaci obyvatel, podporu obyvatel v řešení jimi identifikovaných potřeb a postupné osamostatňování v řešení společných problémů apod. KPW8: *„Funguje ta komunitní práce, tak přijdou s nějakým nápadem a jsou schopní sami si něco vymyslet, což je super, mám s tím zkušenosti, vlastně když komunita viděla, že se něco realizuje, tak už vlastně byla schopna sama si něco zrealizovat s malou pomocí. Mají dobré nápady, tady ta komunita, i ty hry třeba, bylo řečené, nějaké šipky, stánky pro ty děti.“* Zdůraznili také potřebu podpory v organizační kapacitě obyvatel, často popisovali podporu v koordinačních činnostech. Popisovali v aplikaci na různé situace. KPW6: *„Oni spíš potřebují podle mě takovou tu podporu organizační, jak to udělat, ale už jsou schopní si ošetřit sami ty stanoviště. Oni spíš potřebují takové to zázemí, to nakopnutí, a oni už jsou schopní, potřebují jen takovou tu mírnou koordinaci. Beze mě jsou schopní si sami něco zorganizovat. Se zástupkyně ředitele jsou schopní sami si vyřídit, nebo půjčit prostor, oni jsou sami schopní si to ošetřit.“* Mimo tyto konkrétní aplikace pojmenovali přesné činnosti komunitní práce jako zdroj podpory obyvatel. KPW9: *„Vytípoval a analyzoval nějaké ty potřeby a potom je s klienty řešit, ty jejich potřeby, které mají.“* KPW6: *„Podporovat a zkompetentňovat lidi SVL, mluvit o tématech, které lidé jakoby pojmenují a chtějí je nějak řešit, a na co kladou jako větší důraz je, že v tom mají ten příběh, ty emoce a vlastně to je pro mě jakoby alarm.“* S realizací komunitní práce se pojí budování lídrů komunity či různých zastupitelských orgánů. Samotní pracovníci lídry obyvatel identifikovali jako klíčový zdroj podpory nejen pro realizaci komunitní práce, ale i pro samotné obyvatel. Ve spojitosti s lídrem hovořili o efektech, které toto posílení může přinášet. KPW6: *„Teď třeba u té akce si to udělali dřív, než jsem jim to řekla, ale zase ten první článek jsou to lídři, něco ví a něco už dělají. Řeknou to těm lidem.“* KPW2: *„Jedna je lídr, jedna je taková pomocná ruka, myslím si, že bez těch by to nebylo takové.“* Lídra popisovali jako významného člověka pro obyvatele, který zná vztahy v komunitě, umí přenášet informace, ale také na něj může být tvořen tlak ze strany obyvatel. KPW9: *„Pan R. tam trochu tlačí na ty zastupitele, aby se prodloužily ty smlouvy. Oni jsou rádi, že tady někoho takového mají. Oni by chtěli po něm všechno řešit... Jo, myslím, oni ho znají, mají v něm důvěru, bydlí tady odjakžívra, oni k němu jakoby vzhlížejí.“* Realizace sociální práce patřila také mezi zdroje podpory, jednalo se o realizaci terénní a ambulantní formy sociální práce. Nejčastěji pracovníci popisovali úkony, jež viděli jako zdroje podpory a s těmito úkony pojili rovnou cílovou skupinu obyvatel či cílovou skupinu poskytované sociální služby. Ne všichni oslovení pracovníci, již realizovali sociální práci, poskytovali sociální služby. KPW8: *„Podporujeme rodiny prostřednictvím základního soc. poradenství, které jim poskytujeme, nebo jim poskytujeme pomoc i tím, že jim poskytujeme podporu, aby tu situaci dokázali zvládnout svými vlastními silami, že je někam doprovodíme. Teď právě se zaměřujeme na zvládnání kompetencí, aby se s dětmi dokázali připravit na školu, snažíme se zvyšovat ty jejich kompetence.“* V rámci identifikace podpory pracovníci zmiňovali výčet činností, jež v rámci práce s obyvateli realizují. KPW7: *„To znamená v domácnosti a poskytovat jim službu, ve všech věcech, které potřebují, klasicky je to jako specifikace ze zákona, což jsou výchovně-vzdělávací aktivační činnosti, hlavně terapeutické činnosti a zprostředkování kontaktů se společenským prostředím.“* KPW1: *„Jsou to doprovody, depistáže, monitoring, co vlastně jako by všechno s tím terénním souvisí. Různé návčiky, krizová pomoc.“* Spojovali i využití sociální práce konkrétně pro určitá témata obyvatel. KPW3: *„V oblasti toho bydlení toho bydlení je primární, poskytujeme poradenství i v dalších oblastech, to znamená, děláme třeba dluhy, děláme taky osobní doprovod, pomáháme s komunikací s úřady.“* KPW4: *„Byly tam zajištěny doprovody, kontakty s lékaři, protože ten klient jakoby nerozumí té lékařské problematice, a co mu tam ten lékař říká, tam byly jakoby zprostředkovány i nějaké jako informace tomu klientovi.“* Společně s realizací sociální práce jmenovali také osobní či personální aspekty jako zdroj podpory při práci s obyvateli. KPW8:

„Ve výsledku těm lidem, kromě toho, že tu mají ten prostor, zázemí a zaměstnance, kteří jsou za to placení, se snažím být taky oporou, motivovat je, být lidská a chápat je, to je podle mě taky pro ně zdroj podpory.“ Realizace sociální práce dělena na metodu komunitní práce či poskytování sociálních služeb nebo sociálního poradenství je uvedena jako jeden zdroj, jelikož to považují i samotní pracovníci za nadřazený pojem. Vysvětluje to i zároveň konkrétní výpověď jedné respondentky. KPW2: „Oni za tím vidí jenom sociálního pracovníka, ale oni si neumí úplně jako rozdělit terénního pracovníka a komunitního pracovníka, tohle jsou úplně jako diametrálně odlišné roviny, a dvě diametrálně odlišné jako věci, é, jako když tam deme dělat, jo? Oni to berou tak: Když já jdu vyrážovat nějaké dávky, bydlení a tak, tak jdu za terénním pracovníkem, ale když zase chce dělat lavičky, úklid, jet na výlet, tak jde za tou... , ale já si myslím, že oni to tak prostě neberou jo? Jenže nevím, no, jestli oni to tak mají, myslím si, že ne teda osobně si myslím, že to tak nemají.“

Sociální zdroje obyvatel

Pracovníci jako velmi významný zdroj podpory identifikovali sociální zdroje obyvatel. Tento zdroj představoval kompetence obyvatel, sociální kapitál obyvatel a sociální sítě a kontakty. Identifikovali a popisovali je následovně. KPW4: „A ti lidi tady si prostě jsou schopni pomoci. Oni si umí vyřešit některé problémy, třeba zavolat na internet to umí výborně.“ Silný aspekt sociálních zdrojů identifikovali prostřednictvím sousedských a rodinných vztahů. KPW6: „Ano, takže asi nejvíc, co oni využívají, co jim přijde přirozené, jsou sousedské vztahy...“ KPW7: „Samozřejmě využívají svoje zdroje, a nejen svoje vlastní zdroje, jakože je v rámci té jedné rodiny, ale využívají ty sousedské zdroje, že třeba byla jsem, řeknu příklad.“ Tyto sociální zdroje přirozeně v rozhovorech identifikovali v rámci konkrétních témat obyvatel. KPW8: „Myslím si, že ne, pokud tady mají rodinu, tak samozřejmě rodina, nebo rodina i mimo. Jako myslím, že tady úplně ne, jako že by šla za sousedkou, to možná pro mouku, jako peníze moc ne, pokud se dobře neznají.“ Popisovali průběh využívání těchto sociálních zdrojů. KPW6: „Ano a samozřejmě ti lidé jsou ochotní je doprovodit, jít s nima, mluvit o tom, třeba na paní (aktivní obyvatelka) se lidé obrací se bydlením, obrací se, když přijde někdo z OSPODu, obrací se, když někdo přijde řešit drogy jdou za ní.“ V souvislosti s kladným využíváním sociálních zdrojů obyvatel hodnotily pracovnice progres obyvatel v procesu vyjednávání konkrétních témat ke zlepšení stavu, což může být krokem k úspěšnému procesu sociálního začlenění. KPW2: „Probíhají různá setkání subjektů a organizací na různých úrovních a tím oni, aspoň já to tak vnímám, že čím víc o tom mluví a diskutují, že jsou víc připraveni na té platformě s tím vlastníkem nemovitosti jako jednat a mluvit, aby oni viděli jejich pohled toho života, aby věděli, co prožívají a přednáší tam nejen ty svoje argumenty, ale hlavně těch lidí a sousedů, co žijí kolem, to je krok dopředu pro všechny, nejenom pro ty samotné obyvatele, ale taky to může mít reálný dopad na lokalitu.“

Pracovnice popisovaly také negativní důsledky sociálních zdrojů obyvatel. Ty spojovaly především s dopady na vztahy uvnitř komunity. KPW7: „Tak samozřejmě tady nejde moc mluvit o pozitivním využívání těch zdrojů, když si půjčují mezi sebou v rodině nebo známými tak spíš potom dochází k tomu, já nemám, nemám ti to jak vrátit, takže tam se ty vztahy většinou zhoršují, než zlepšují...“ KPW8: „Já si myslím, že jako rodina lidé v komunitě třeba nedokážou úplně správně vyjít s dávkama nebo s financem, které mají jakoby na celý měsíc, potom si tak různě půjčují po příbuzných, rodině a tak.“ Mimo tyto negativní důsledky popsala jedna z pracovnic i poté další aspekty této situace. KPW9: „Když jsou to malé věci, tak to řeší ještě přes zastavárnu, dávají věci do zástavy, jako je zlato a takové ty osobní věci. S tím se setkala nedávno. I hazard jsem tady viděla, i tak se tady vydělávají penězky.“

Sociální zdroje pracovníků

Jako další zdroj podpory jsou interpretovány sociálními pracovníky sociální zdroje samotných pracovníků, což byly především silné sociální sítě mezi jednotlivými sociálními pracovníky a dalšími aktéry působícími v lokalitách. KPW8: „Jako u toho bydlení, tak se jakoby snažím přenést tuto informaci i na tuto organizaci, která v lokalitě působí, aby věděli, co zase lidi trápí uvnitř té SVL, potom jsou to jakoby instituce, jako je magistrát, úřady, když to obyvatele dovolí, informuji ostatní subjekty.“ Dále

tyto zdroje popisovali jako určitý systém vazeb a sítí, jež jim jejich odborná profese přináší, který mohou využívat při práci s klienty. KPW7: „Potom všechny, klasický ÚP, nejčastěji využíváme všechny soc. služby, máme síť, i máme přímo seznam všech soc. služeb v MS kraji, takže jakékoli informace, máme taky službu, která dělá oddlužení, takže tam přeposláme nebo doprovázíme přímo klienty.“ Mezi tyto zdroje taky identifikovaly pracovnice využívání svých osobních kontaktů. Využívání těchto osobních kontaktů popisovaly jako poslední variantu k pomoci a podpoře obyvatel. Jako zdroj při pomoci obyvatelům je označila jedna z pracovnic. KPW2: „Když už si nevím rady, jak sehnat lidem bydlení, volám známým a zaručím se za ty rodiny a prosím je, aby těm Romům to pronajali, jinak nevím, jak by bydleli.“

Sítování aktérů

Dalším popsáním zdrojem je konkrétní nástroj nazvaný sítování aktérů. Pracovníci tento zdroj explicitně neoznačovali, ale při popisování různých způsobů řešení zakázek a témat se toto sítování různých aktérů ukázalo jako klíčové pro samotné řešení nebo vývoj tématu. Tento zdroj vztahovali jako možnost využití pro samotné obyvatele lokalit. KPW8: „Mají tady ještě jednu možnost, pokud jsou v soc. bydlení, přes (název společnosti), kde mají to soc. zázemí, doprovod soc. služby, to je teda ta naše (název služby), anebo taky mají pod (název služby), nějakou intervenci poskytují i tible, jinak je tady ještě odborná poradna, kde třeba můžou zajít něco vyřídit, nějakou jednoduchou věc.“ KPW6: „Ano. Potom je jakoby (název služby), která kdykoliv si lidi vyžádají k nějaké schůzce a chtějí něco řešit, jako třeba tu otázku toho bydlení, tak se jakoby snaží přenést tuto informaci i na tuto organizaci, která v lokalitě působí, no a hlavně se jakoby snaží informovat další formální a neformální spolky v lokalitě, aby věděli, co zase lidi trápí uvnitř té SVL, aby sousedé, se kterými spolupracují, se uměli na jejich vlnu jakoby navázat, potom jsou to jakoby instituce, jako je magistrát, úřad městského obvodu města.“

Popisovaly také různé modelové situace využívání tohoto zdroje ke konkrétním tématům. KPW9: „Tak bydlení řeší přes domovníka a přes domovku. Pokud mají problémy s bydlením, co se týče technických, tak přes domovního. Pokud to jsou dluhy, tak se to řeší přes dluhovou poradnu.“ Nebo tento zdroj viděli jako sítování aktérů kolem tématu. KPW7: „Co se týče těch dluhů, tak někdy to můžou být i jiné soc. služby, které jsou s námi spojené, protože máme hodně obyvatel, kteří mají pěstounskou péči, tzn., že automaticky spadají do okruhu, kdy mají organizaci, která s nimi spolupracuje ohledně toho pěstounství, takže někdy se tak i stane, což je super, co se třeba mi nepodařilo, třeba ohledně těch dluhů, tak ta pěstounská organizace je schopna to s tím člověkem vyřešit.“

Dochází ale také k využívání sítování kolem tématu všech možných aktérů situace. Jedna z pracovnic to popsala na svém postupu práce při řešení témat. KPW6: „Snažím se je poznat, jít za nima, aby se o tom bavilo co nejvíce lidí a ty lidi se naučili a zpětně, když evaluovali ty úklydy, tak si řekli, že nechtějí jít tímto směrem, protože je ponižují ti ostatní, kteří vůbec neví nebo nechápou, proč to dělají. Hledají nové způsoby, jak pro ty své sousedy zvnitřnit to, že čistota v lokalitě je důležitá. Proto já využívám všech dostupných možných způsobů, jako je setkání venku na lavičce nebo v kanceláři nebo informaci jakože předávám, ale přes lidi, přes mail, jakože institucím, že pokud ta instituce si myslí, že to ten problém je. Proto hledám nové způsoby, nové strategie a možnosti, jak to jako řešit. Sjednávám schůzku na obvodu, volám majitelům nemovitostí, hledáme lidi, a to pořád opakuju, dokud to nemá nějaký výsledek.“

Mezi sítování popisovaly pracovnice také formu fundraisingu, jenž představoval nástroj možný pro získávání prostředků především z vnějšku (tzn. okolních aktérů). To popisovaly pracovnice, že využívají při získávání finančních částek pro hmotnou pomoc obyvatelům a samotný proces zajišťují pouze oni bez účasti klientů. KPW3: „Taky získávám nějaké třeba finanční prostředky odjinud. Teď jsme psala na fond X, kdy dávají třeba peníze na kroužky dětem, popsala jsme tam případ, napsala žádost a děti chodily do kroužku zdarma.“

Koordinace všech subjektů intervenujících nebo ovlivňujících SVL (Systém sociálních služeb)

Posledním identifikovaným zdrojem podpory obyvatelům segregovaných lokalit měst ze strany pracovníků působících v SVL byla koordinace všech subjektů intervenujících nebo ovlivňujících

SVL. Pracovníci poukazovali na to, že tato koordinace probíhá především při řešení komplexnějších a dlouhodobých témat lokality, potažmo obyvatel. Patří sem např. problematika bydlení, především se jedná o špatné bytové podmínky a špatný technický stav domů nacházejících se v těchto částech města, a problematika exekucí. KPW2: *„Spolupracujeme s úřadem práce, bytovým odborem města, chodíme na koordináční schůzky prevence kriminality, máme spolupráci se školou, řekla bych, že hlavně v těch dlouhodobých problémech, jako je to bydlení, se scházíme hodně a spolupracujeme.“* Zároveň koordinací subjektů označují sociální pracovníci jako klíčový nástroj pro sociální začlenění vyloučených obyvatel. KPW1: *„... kdyby ta spolupráce fungovala perfektně, byli by obyvatelé začlenění, to je podle mě jediná cesta k nějaké inkluzi.“* KPW8: *„Já jsem se právě dnes bavila s kolegyní, že by hodně pomohl ten koordinovanější přístup. My tady pracujeme dobrovolně s klienty a chce něco řešit, tak řešíme, a když něco nechce řešit, tak to neotevíráme a můžeme ho jen motivovat, když vidíme nějaký problém, tak že by bylo dobré to řešit, protože někteří lidé potřebují jakoby z vrchu trochu nějaký tlak, třeba z OSPODu nebo jiné instituce, třeba pronajímatele. Je třeba je nějak zkoordinovat, teď je potřeba, abyste pracovali na tom, a na tom, a když nebudete, tak hrozí to a to. To tady jako chybí tak trochu a že by to mohlo trochu pomoci, že někdy i my vidíme v něčem problém, ale nemůžeme to nějak řešit, protože ten klient to nechce.“*

DISKUSE

Jako významný zdroj podpory byla interpretována realizace sociální práce. Tento významný zdroj popisovali komunikační partneři jako nástroj pro řešení konkrétních témat, nejčastěji pojených s tématy vzdělávání, podpory rodin s dětmi a tématy bydlení. Sociální pracovnice pak pojmenovali řešení témat týkající se bydlení jako klíčový právě pro řešení sociálního vyloučení. KPW2: *„Bydlení jednoznačně je nejdůležitější pro to, aby se ti lidé posunuli a žili jako „začlenění“.“* Dále pak konkrétní metoda komunitní práce byla interpretována jako zdroj pro řešení kolektivních témat, a to organizování společných aktivit komunity (volnočasových, vzdělávacích) či řešení veřejných prostor lokalit. Významnou roli při realizaci komunitní práce měli lídři obyvatel, již byli popisováni jako autority komunit, zprostředkovatel kontaktu na obyvatele a aktivizátor obyvatel.

Významným zdrojem podpory pro sociální začleňování mimo metody a formy sociální práce se také zdá být využívání sociálních zdrojů. Tyto sociální zdroje pracovnice rozdělovaly na sociální zdroje a sítě vlastní a obyvatel. Charakter těchto zdrojů měl především podobu konkrétních kontaktů na další aktéry. Jako primární v intervencích sociálních pracovníků se v rámci analýzy jevílo využívání síťování aktérů. Toto síťování bylo popisováno jako využívání všech možných dostupných organizací/institucí a aktérů pro řešení konkrétních zakázek obyvatel. Pracovníci toto často popisovali jako možnosti, které obyvatelům nabízejí v rámci řešení, či součinnosti mezi službami/organizacemi při řešení individuálních zakázek. Někdy se toto síťování zdálo jako „preposílání“ obyvatel do dalších služeb, což mělo za důsledek roztržštění tématu na menší dílky řešené několika institucemi. Ukázalo se, že se sociální pracovnice spoléhají spíše na své a institucionální sociální sítě při řešení témat obyvatel a nevyužívají samotných sítí obyvatel. Jedna pracovnice to poté ve fokusní skupině reflektovala, že v *„zaběhnutých pracovních postupech nejsou zvyklí tyto sítě využívat, často o nich ani neví“* (KPW2). V rámci řešení konkrétních témat se jevílo jako dominantní využívání procedurálního přístupu v popsáných intervencích sociální práce ve výzkumu, jenž je popisován jako „zaměření, kdy pracovníci se snaží předurčeným způsobem reagovat na opakující se typy problémů, kterými se zabývají odděleně od dalších potíží klientů“ (Musil, 2004:112). Mezi klíčové charakteristiky procedurálního přístupu patří, že sociální pracovník nevnímá to, s čím se na něj klient obrací, jako více či méně složitý problém, ale přijímá ho spíše jako „požadavek“, který je výzvou k zahájení určité procedury (Musil, 2004:112). Sociální pracovníci v těchto případech často nejprve zvažují, zda je to, s čím (potenciální) klient přichází, vůbec „přeložitelné“ do obvyklé procedury, tedy zda mohou v rámci navykklé praxe a toho, co považují za své kompetence, reagovat, či nikoliv (Musil et al., 2011; Musil et al., 2013). Sociální pracovníci nespolečně na předem stanovené postupy a rovněž průběh a výsledek intervence není zcela předvídatelný a závisí na tom,

jak účastníci případu, tedy zejména klient a sociální pracovník, spolupracují a také na zkušenostech a kvalifikaci sociálního pracovníka, ale rovněž na kultuře daného pracoviště, v níž se sociální práce odehrává, zejména na metodické orientaci (Musil, 2004:116). Oproti procedurálnímu přístupu, kdy směřování, cíle i výsledek intervence je do značné míry předem určen více či méně jasně stanoveným postupem, který tvoří její rámec, v situačním přístupu má na postupy a cíle intervence vliv nejen sociální pracovník, ale rovněž klient sám. Situační přístup proto častěji vede k větší participaci klienta na řešení vlastních potíží a k dialogu s klientem. To, že cíle intervence je těžké pevně stanovit předem, je mimo jiné dáno tím, že sociální pracovník spolu s klientem sledují relativně komplexní cíle a vzhledem k dialogické a partnerské povaze spolupráce mezi sociálním pracovníkem a klientem se očekává a považuje za legitimní, že klient v souvislosti se změnami své životní situace může své priority a spolu s nimi své cíle měnit. Právě situační přístup by mohl být určitým vodítkem pro využívání interpretovaných zdrojů současně.

ZÁVĚR

Závěry výzkumu interpretují zdroje sociálního začleňování perspektivou sociálních pracovníků působících v sociálně vyloučené lokalitě na území ČR. V rámci interpretace dat byly identifikovány tyto zdroje podpory, jako metody sociální a komunitní sociální práce, sociální zdroje (zahrnující sociální síť a sociální kapitál) a koordinace všech působících aktérů v SVL. Téma zdrojů podpory bylo interpretováno v kontextu jejich využívání a konkrétních témat řešení. Právě využívání sociálních zdrojů se jeví jako klíčové, avšak dle výpovědí respondentů nemají k němu sociální pracovníci dostatek znalostí a nástrojů jejich analýzy. Jako žádoucí zdroj k řešení sociálního vyloučení byla identifikována koordinace všech subjektů intervencujících nebo ovlivňujících SVL. Aktuálně probíhající koordinace byla popisována jako neefektivní v návaznosti na předchozí tříštění zakázek a neschopnost subjektů spolupracovat komplexněji. Tuto koordinaci především popisovaly sociální pracovnice jako řízenou spolupráci nad komplexním řešením situace klienta, a ne pouhých dílčích témat. Samotní pracovníci tento zdroj označovali jako nejvíce potřebný pro řešení sociálního vyloučení.

Zároveň je zjevné, že aktuální trend řešení sociálního vyloučení se v rámci strategií sociálního začleňování soustřeďuje na ekonomickou dimenzi sociálního vyloučení (tedy materiální a finanční; Mareš, Sirovátka, 2008; Silver, 2015), sociální/kulturní a politická dimenze je značně podceňována. Výzvou pro sociální práci tedy může být posilování zdrojů podpory, jako jsou metody sociální práce (situačním přístupem), využívání sociálních zdrojů a koordinace všech aktérů zapojených v SVL, což může vést k posílení sociální dimenze sociálního vyloučení a tím přispět k sociálnímu začleňování.

POUŽITÉ ZDROJE

- ASHLEY, D., ORENSTEIN, D. M. 2005. *Sociological Theory: Classical Statements*. 6th edition. Boston, MA, USA: Pearson Education.
- BENNETT, L. 2002. *Using Empowerment and Social Inclusion for Pro-poor Growth: A Theory of Social Change*. Working Draft of Background Paper for the Social Development Strategy Paper. Washington, DC: World Bank.
- BRODA-WYSOCKI, P. 2012. *Wykluczenie i inkluzja społeczna: paradygmaty i próby definicji* [Sociální vyloučení a inkluze: paradigmaty a pokusy o definici]. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- COLLINS, R. 2008. *Violence. A Micro-Sociological Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- COLLINS, R. 1981. On the Microfoundations of Macrosociology. *American Journal of Sociology*, 86(5), 984–1014.

- COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. 2004. *Joint Report by the Commission and the Council on Social Inclusion* [online]. Brusel: Council of the European Union. [28.5.2019]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf
- CLARKE, A. E. 2005. *Situational Analysis: Grounded Theory after the Postmodern Turn*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- CLARKE, A. E., FRIESE, C., WASHBURN, R. 2015. *Situational Analysis in Practice: Mapping Research with Grounded Theory*. Walnut Creek, California: Left Coast Press.
- DOSOUDILOVÁ, K., POLÁČKOVÁ, L., KLAMKOVÁ, K. et al. 2008. Terénní sociální práce v sociálně vyloučených lokalitách. In: NEDĚLNÍKOVÁ, D. et al. *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce*. Ostrava: Ostravská univerzita, 67–74.
- GAC. 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR* [online]. Praha: GAC. [28.5.2019]. Dostupné z: http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/Analýza_socialne_vyloucenych_lokalit_GAC.pdf
- GAC. 2006. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha: GAC. [28.5.2019]. Dostupné z: http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf
- GIDDENS, A. 2000. *The Third Way and Its Critics*. Malden, MA: Blackwell Publishers.
- GOJOVÁ, A. 2006. *Teorie a modely komunitní práce*. Ostrava: Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta.
- GROTOWSKA-LEDER J., FALISZEK K. 2005. *Ekсклюze i inkluze społeczna: diagnoza-uwarunkowania-kierunki działań* [Vyloučení a sociální začleňování: akce zaměřené na diagnostiku a řízení]. Torun: Wydawnictwo Edukacyjne (Educational Publisher).
- GUILLEMIN, M., GILLAM, L. 2004. Ethics, Reflexivity, and Ethically Important Moments in Research. *Qualitative Inquiry*, 10(2), 261–280.
- HALBESLEBEN, J. R. B., NEVEU, J. P., PAUSTIAN-UNDERDAHL, S. C., WESTMAN, M., 2014. Getting to the 'COR'. *Journal of Management*, 40(5), 1334–1364.
- HALL, P. A. 1997. *Social Capital: A Fragile Asset in the Wealth and Poverty of Networks*. Tackling Social Exclusion. London: Demos.
- HEALY, K. 2012. *Social Work Methods and Skills*. Basingstoke. Palgrave Macmillan.
- HILLS, J., Le GRAND, J., PIACHAUD, D. 2002. *Understanding Social Exclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- HOBFOLL, S. E. 2002. Social and Psychological Resources and Adaptation. *Review of General Psychology*, 6(4), 307–324.
- HOWART, C., KENWAY, P., PALMER, G. 2001. *Responsibility for All: A National Strategy for Social Inclusion*. London: NPI/The Fabian Society.
- HURRLE, J., SÝKORA, L., TRLIFAJOVÁ, L., KUČERA, P. 2016. Socially Excluded Localities Revisited. *Geografie*, 121(4), 544–565.
- KALENDA, J. 2016. Prozatím nevyužitá šance: situační analýza v pedagogickém výzkumu. *Pedagogická orientace*, 26(3), 457–481.
- KEMPSON, E., MCKAY, S., WILLITS, M. 2004. *Characteristics of Families in Debt and the Nature of Indebtedness*. Leeds: Corporate Document Services. Research Report.
- KEMPSON, E., WHYLEY, C. 1999. *Kept Out or Opted Out? Understanding Financial Exclusion*. Bristol: The Policy Press.
- LEVITAS, R., PANTAZIS, C., FAHMY, E., GORDON, D., LLOYD, E., PATSIOS, D. 2007. *The Multi-Dimensional Analysis of Social Exclusion*. Bristol: Bristol Institute for Public Affairs University of Bristol.
- LIL, A. 2005. *Network Theory of Social Capital*. Durham, North Carolina: Duke University.
- LYNCH, D., FORDE, C. 2006. Social Work Within a Community Discourse: Challenges for Teaching. *Social Work Education*, 25(8), 851–862.

- MAREŠ, P. 2006. *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚPSV.
- MAREŠ, P., SIROVÁTKA, T. 2008. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie). *Czech Sociological Review*, 44(2), 113–138.
- McKAY, S., COLLARD, S. 2003. *Developing Deprivation Questions for the Family Resources Survey*. London: DWP.
- MENDES, P. 2008. Integrating Social Work and Community – Development Practice in Victoria, Australia. *Asia Pacific Journal of Social Work and Development*, 18(1), 14–25. DOI: 10.1080/21650993.2008.9756029
- MILLER, K. 2004. Interpretive Perspectives on Theory Development. In: MILLER, K. (Eds.). *Communication Theories: Perspectives, Processes, and Contexts*. Massachusetts: McGraw-Hill, 46–59.
- MPSV. 2014. *Strategie sociálního začleňování 2014–2020* [online]. Praha: MPSV. [21. 4. 2019]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/17082/strategie_soc_zaclenovani_2014-20.pdf
- MORAVSKOSLEZSKÝ KRAJ. 2015. *Strategie integrace romské komunity Moravskoslezského kraje na období 2015–2020* [online]. Ostrava: Moravskoslezský kraj. [21. 4. 2019]. Dostupné z: https://www.msk.cz/assets/verejnost/strategie_integrace_romske_komunity_msk_na_obdobi_2015-20.pdf
- MORRISON, K. 1995. *Marx, Durkheim, Weber: Formations of Modern Social Thought*. Thousand Oaks, Calif.: Oaks: Sage Publications
- MUSIL, L. 2004. *Ráda bych Vám pomohla, ale...* Brno: Marek Zeman.
- MUSIL, L., HUBÍKOVÁ, O., HAVLÍKOVÁ, J., KUBALČÍKOVÁ, K. 2013. *Raná fáze implementace reformy v rámci agendy dávek pomoci v hmotné nouzi*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- MUSIL, L., HUBÍKOVÁ, O., HAVLÍKOVÁ, J., KUBALČÍKOVÁ, K. 2011. *Rozdílné pohledy sociálních pracovníků a posudkových lékařů na roli sociálního pracovníka v rámci řízení o přiznání příspěvku na péči*. Praha: VÚSPV, v. v. i.
- PERCY-SMITH, J. 2000. *Policy Responses to Social Exclusion: Towards Inclusion?* Oxford: Oxford University Press.
- PIKETTY, T. 2015. *Kapitál v 21. století*. Praha: Universum.
- ROSSI, P. H. 1996. Research Strategies in Measuring Peer Group Influence. In: NEWCOMB, T. M., WILSON, E. K. (Eds.). *College Peer Groups Problems and Prospects for Research*. Chicago: Aldine, 190–214.
- RŮŽIČKA, M. L., TOUŠEK, L. 2014. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby. *Soudobá sociologie*, 6, 117–143.
- ŘEZNÍČEK, I. 1994. *Metody sociální práce: podklady ke stáží studentů a ke kazuistickým seminářům*. Praha: SLON.
- SANDERSON, H., LEWIS, J. 2012. *A Practical Guide to Delivering Personalisation: Person-Centred Practice in Health and Social Care*. Philadelphia: J. Kingsley Publishers.
- SCHARF, T., PHILLIPSON, C., SMITH, A. E. 2005. *Multiple Exclusion and Quality of Life Amongst Excluded Older People in Disadvantaged Neighbourhoods*. London: Social Exclusion Unit, Office of the Deputy Prime Minister, Stationery Office.
- SCHURINGA, L. 2007. *Komunitní práce a inkluze Romů*. Ostrava: Radovan Goj.
- SCHWANDT, T. A. 1994. Constructivist, Interpretivist Approaches to Human Inquiry. In: DENZIN, N. K., LINCOLN, Y. S. (Eds.). *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA, US: SAGE Publications, 118–137.
- SCHWANDT, T. A., LINCOLN, Y. S., GUBA, E. G. 2007. Judging Interpretations: But Is It Rigorous? Trustworthiness and Authenticity in Naturalistic Evaluation. *New Directions for Evaluation*, 2007(114), 11–25.
- SILVERMAN, D. 2013. *Doing Qualitative Research*. 4th ed. Los Angeles, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: SAGE Publications.
- ŠVEC, J. 2010. *Průručka pro sociální integraci*. Praha: Úřad vlády ČR. [21. 4. 2019]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/co-je-socialni-vyloucení>

- TOUŠEK, L., WALACH, V., KUPKA, P., PLACHÝ, O., TVRDA, K., LUPTÁK, K., BENDZOVÁ, A. 2018. Socially Excluded Sites in Terms of Socio-Demographic Indicators. *Demography*, 60(1), 21–35.
- ÚŘAD VLÁDY ČR. 2016a. *Strategie boje proti sociálnímu vyloučení na období 2016 až 2020* [online]. Praha: Úřad vlády ČR. [21. 4. 2019]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/strategie-boje-proti-socialnimu-vyloucení/strategie-boje-proti-socialnimu-vyloucení-2016-2020-finalni-verze/download>
- ÚŘAD VLÁDY ČR. 2016b. *Metodika koordinovaného přístupu k sociálně vyloučeným lokalitám* [online]. Praha: Úřad vlády ČR. [21. 4. 2019]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/metodika-kpsvl-aktualizovana-24-3-2016/metodika-kpsvl-aktualizovana-24-3-2016/download>
- WALACH, V. 2015. Advanced Marginalization or Ghettoization? An Analysis of a Czech Socially Excluded Neighbourhood in Terms of Inhabitants' Representations. In: NEDBÁLKOVÁ, K., SIDIROPULU JANKŮ K. (Eds.). *Doing Research, Making Science: The Memory of Roma Workers*. Brno: Centre for the Study of Democracy and Culture and Muni Press, 141–188.
- WALACH, V., KUPKA, P. 2016. Prostorové vyloučení po česku? Od sociálně vyloučených lokalit dál. *ERA* 21, 3, 73–75.
- WEBB, S. A., GRAY, M. 2009. *Social Work: Theories and Methods*. London: SAGE.

Faktory ovlivňující zapojení otců v sociální práci s rodinou

Factors That Have an Influence on Fathers' Involvement in the Family Social Work

Barbora Grundělová

Mgr. et Mgr. Barbora Grundělová¹, Ph.D., je odbornou asistentkou na Katedře sociální práce Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity. Vystudovala obor Sociální práce a obor Veřejná politika a lidské zdroje na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Zabývá se genderovými předsudky a stereotypy v praxi sociální práce, genderovou kompetencí sociálních pracovníků a pracovníků a sociální prací s rodinou.

Abstrakt

CÍLE: Text přináší odpovědi na otázku, jaké faktory podporují a jaké faktory brání zapojení otců v sociální práci s rodinami. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Na problém je nahlíženo z perspektivy sociálního konstrukcionismu, genderově senzitivních přístupů, koncepčního modelu CAPE a přístupů zaměřených na práci s celou rodinou (Whole Family Approaches). **METODY:** Pro zodpovězení otázky bylo využito metody kvalitativní obsahové analýzy převážně anglicky psaných recenzovaných odborných článků. **VÝSLEDKY:** Výsledky ukazují, že faktory na straně praktikujících a organizační faktory jsou pravděpodobně rozhodující pro míru zapojení otců v rámci intervencí. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Na základě zjištění byly navrženy další postupy v oblasti podpory většího zapojení otců v sociální práci i v oblasti zaměření dalšího výzkumu.

Klíčová slova

zapojování otců, sociální práce s rodinou, genderově-senzitivní intervence

Abstract

OBJECTIVES: The text answers the question of what factors facilitate and what factors inhibit the involvement of fathers in family social work. **THEORETICAL BASE:** The problem is viewed from the perspective of social constructionism, gender-sensitive approaches, the CAPE conceptual model and Whole Family Approaches. **METHODS:** To answer the question the method of qualitative content analysis of peer-reviewed scientific articles was used. **OUTCOMES:** The results show that practitioner and organizational factors are likely to be decisive for the father's involvement in parental interventions. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** Based on the findings, further procedures have been proposed to promote involvement of fathers in social work and to focus further research.

¹ Kontakt: Mgr. et Mgr. Barbora Grundělová, Ph.D., Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Českosobratrská 1182/16, 702 00 Moravská Ostrava a Přívoz; barbora.grundelova@osu.cz

Keywords

father involvement, family social work, gender-sensitive intervention

ÚVOD

Sociální práce s rodinou má výrazný genderový rozměr (Featherstone, 2006; Janebová, 2006a; Thiessen, 2012). Česká sociální práce vychází převážně z tradičního modelu dělby genderových rolí v rodině (Janebová, Černá, 2008; Lyócsa, 2011; Gřundělová, 2015; 2018). Implementace tradičního modelu rodičovských rolí, matka-pečovatelka, otec-živitel, a jeho nekritická aplikace s sebou přináší vyšší koncentraci sociálních pracovníků a pracovníků na matky než na otce (např. Dominelli et al., 2010; Gřundělová, 2018; Philip, Clifton, Brandon, 2018). Zaměření na matky lze sledovat v obsahu intervencí, prezentaci služeb i vysoké míře přítomnosti žen-matek ve službě (Sicouri et al., 2018). Matky pak bývají pod větším dohledem (Janebová, Černá, 2008), jsou vnímány jako zodpovědné za blaho dítěte a mohou být obviňovány z každého problému a „nedostatku“ dítěte, včetně očekávaného intenzivního mateřství a úplné oddanosti mateřské roli (Sinai-Glazer, Peled, 2017). Davies a Krane (2006) pojmenovávají kulturu v sociálních službách jako „matky obviňující“ (*mother-blaming*). Davidson-Arad et al. (2008), kteří zkoumali návrhy na předběžná opatření na odebrání dětí z rodiny v Izraeli, upozornili na to, že se tyto návrhy zaměřovaly na obviňování matek a prakticky ignorovaly otce. Tento model obviňování matek a opomíjení otců (D’Cruz, 2002) byl středem pozornosti také kanadských vědců. Strega et al. (2008) zjistili, že zapojení otců sociálními pracovníky a pracovníky bylo nízké, přičemž 60 % otců bylo považováno za riziko pro děti a nebyli kontaktováni navzdory tomu, že mnozí z nich navštěvovali své děti běžně bez dozoru. Navzdory opomíjení otců v sociální práci hrají důležitou roli v životě svých dětí (Flouri, 2005). Coakley (2008) zjistila, že v případech, kdy byli otcové zapojeni do spolupráce, u většího počtu dětí bylo dosaženo kratšího pobytu v pěstounské péči. Marshall a English (2001) došli k závěru, že vyšší míra zapojení otce je spojena s nižší depresí matek, jakož i s lepšími výsledky u dětí. Dubowitz et al. (2001) u rodin s vyšším stupněm zapojení otce popisují u dětí lepší sociální kompetence a méně depresivních symptomů. Také další výzkumy naznačují, že větší zapojení otců je spojeno s celkovým blahem dětí a snížením rizika chudoby (Blanden, 2006), což pak také souvisí s nižším rizikem zanedbávání (English et al., 2009). Coakley, Shears, Randolph (2014) uvádějí, že zapojení otců pozitivně přispívá k četným psychosociálním a vývojovým výsledkům dětí, jako jsou jejich kognitivní schopnosti, sociální dovednosti (Fagan, Palkovitz, 2011), k psychické pohodě (Lamb, 2010) a školním úspěchům (Rosenberg, Wilcox, 2006).

Otcovství je více roztržštěné než mateřství (Sheldon, 2007) a stává se stále kontroverznějším (Ewart-Boyle et al., 2015). Můžeme rozlišit biologické otce, sociální otce (*fictive kin*), otce rezidenty a nerezidenty, adoptivní otce atd. Tyto kategorie otců se objevují v různých typech rodinného soužití a mohou se různě kombinovat. Uvedená komplexita a kulturní variabilita otcovství vede k obtížím spojeným s konceptualizací otcovství. I když se snažíme otce kategorizovat, ať už pro analytické účely, nebo v běžném životě, musíme dojít k závěru, že každý otec zažívá svou vlastní specifickou zkušenost s touto rolí, která je ovšem ovlivněna také tím, z jaké perspektivy je na něj nahlíženo a jaký diskurz v daný čas na daném místě převažuje. Ačkoliv je otcovská role mnohostranná a zahrnuje mimo jiné důležité emocionální a sociální zdroje, současná společenská očekávání od otců jsou stále zaměřena především na jejich finanční závazky jako živitelů rodiny (Harris, Marmer, 1996). Důraz veřejné politiky se často koncentruje na identifikaci otců s cílem vymáhat výplatu výživného na dítě (Day, Lamb, 2004).

Hlavní proud mezinárodního výzkumu otcovství se zaměřil především na otce střední třídy žijící v hetero-normativním prostředí (LaRossa, 1997). Různorodá složení rodiny však přináší výzvu pro definici otcovství, a to jak s ohledem na výzkum, tak na praxi. Neustálý vývoj „kultury otcovství“ nadále vyžaduje permanentní výzkum konstrukce otcovství v sociální práci, aby bylo

zajištěno odpovídající porozumění a aby bylo dosaženo jejich většího zapojení. Doposud však bylo realizováno jen velmi málo výzkumů, které by zkoumaly nízkou míru účasti otce v sociální práci s rodinou a usnadnily rozvoj intervencí, které by vyhovovaly jejich individuálním potřebám (Lechowicz et al., 2019). Silverstein (2002) poukazuje na to, že nedostatek informací o otcích platí zejména pro otce z různých prostředí, včetně otců s nízkými příjmy, homosexuálů a etnických menšin. Clapton (2009) uvádí, že tento deficit ve výzkumu i praxi slouží k marginalizaci příležitostí mužů zapojit se do péče o děti.

Existuje jen málo informací o faktorech, které ovlivňují zapojení otců v sociální práci. Odborné zdroje se koncentrují zejména na bariéry, které brání zapojení otců, případně naznačují, jaké faktory působí v opačném směru. Opomíjejí však uvést konkrétní nástroje, které by sociálním pracovním a pracovníkům usnadnily zapojování otců v rámci intervencí.

Až na výjimky (např. Janebová, 2006b; Grundělová, Stanková, 2019) nejsou data o zapojování otců v sociální práci s rodinami pro Českou republiku k dispozici. Snahou autorky je proto nabídnout teoretickou oporu k budoucímu výzkumu zapojování otců. Cílem tohoto textu je zjistit, jaké faktory podporují zapojení otců a jaké faktory brání jejich zapojení, a na základě těchto zjištění navrhnout další postupy v oblasti podpory většího zapojení otců v sociální práci s rodinami i v oblasti zaměření dalšího výzkumu.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Při naplňování cíle vycházím z perspektivy sociálního konstrukcionismu, genderově senzitivních přístupů, koncepčního modelu CAPE² a přístupů zaměřených na práci s celou rodinou (*whole family approaches*).

Sociální konstrukcionismus chápe sociální realitu jako sociální konstrukt vytvářený v interakcích, komunikaci a jazyce. Jeho součástí jsou myšlenky a diskurzy, prostřednictvím nichž dávají lidé význam světu a svému jednání (Barša, 2006). Realita je zkušenostní, vytvářena a interpretována jednotlivci v rámci interakcí (Gergen, 1999). Role otce je v tomto přístupu chápána jako rodičovská odpovědnost, kterou převzal otec, aby zajistil rozvoj a blaho dítěte (Coakley, 2013). Patří sem biologičtí i sociální otcové (nevlastní otcové, pěstounští otcové, partneři matek) a „otcovské“ postavy, jako jsou např. strýcové apod.

Někteří vědci tvrdí, že je důležité odlišit genderově specifické role, tento text však pracuje s tvrzením, že vlastnosti otce jako rodiče jsou důležitější než vlastnosti otce jako muže (Lamb, 2010). Zároveň vycházím z toho, že genderové rozdíly jsou vždy přítomny v praxi sociální práce s rodinami; stejně jako osobní a rodičovský status, etnicita, rasa a další složky identity, a považují genderově senzitivní přístupy za nezbytnou podmínkou pro efektivní práci s rodinami. Dále vycházím z toho, že genderově senzitivně se lze učit a naučit (Baum, 2017). Důležité je přitom vyhnout se binárnímu myšlení, které může otce pojímat buď výhradně jako riziko, nebo výhradně jako zdroj. Nejvhodnějším se jeví holistický přístup, protože dokáže rozpoznat kombinaci rizikových a ochranných faktorů, které může představovat kterýkoli z rodičů (Philip et al., 2018). „Zapojení otce“ je složitý a vícerozměrný konstrukt. Dosud existuje jen velmi málo výzkumů, které by naznačovaly, které faktory jsou nejdůležitější pro zapojení otců (Piotrowska et al., 2017). Opírám se zde o koncepční model CAPE, který definuje zapojení v několika fázích od přihlášení do služby, přes účast na setkáních a aktivní participaci až po implementaci nově naučených strategií a technik. Rodičovské týmy mohou zahrnovat různé pečovatele. CAPE model se zaměřuje hlavně na rodičovské týmy matka–otec a jejich zapojení do služeb pro rodiny (Piotrowska et al., 2017).

Dále vycházím z přístupů zaměřených na práci s celou rodinou (*whole family approaches*), jež tvrdí, že intervence nelze úspěšně provádět s žádným členem rodiny izolovaně od ostatních (Morris

² CAPE (*Connecting* – zahrnuje podepsání smlouvy, *Attending* – značí účast na setkáních, *Participating* – znamená aktivní participaci, *Enacting* – zahrnuje implementaci rodičovských strategií).

et al., 2008). Jedná se o intervence, které zahrnují sociální práci zaměřenou na rodiny (*family-centred, family-focussed, family-based*). Praxe sociální práce zaměřená na rodinu zahrnuje následující atributy (Allen, Petr, 1996): jednotkou pozornosti je rodina, služby jsou poskytovány v souladu s rozhodnutím rodiny, staví na silných stránkách rodiny (zahrnuje empowerment), vztah mezi rodinou a profesionály je partnerský (rovnost, vzájemnost a týmová práce), zahrnuje holistický pohled na rodinu z hlediska „okolností, bariér a zdrojů“ a dostupnosti služeb pro všechny členy rodiny, jedná se o individuálně poskytované služby, které odpovídají potřebám rodiny.

METODA

Na základě formulace cíle a stanovených teoretických východisek byla k naplnění cíle zvolena metoda kvalitativní obsahové analýzy odborných textů. Pro získání relevantní literatury o zapojování otců v sociální práci s rodinami byly v období od května do srpna 2019 využity databáze ProQuest Central a EBSCO Discovery Service. Hledanými výrazy byly „father involvement“, „father engagement“, „engaging fathers and social work“. Další články a publikace byly získány metodou sněhové koule (*snowball sampling*).

Vyhledané zdroje byly zvoleny pro analýzu podle relevance k cíli a tématu odborné stati. Relevance textu byla posouzena na základě klíčových slov a četby abstraktu. Články odpovídaly kritériím výběru, pokud zkoumaly zapojení otců do intervencí nebo služeb a programů pro rodiny s dětmi. Vzhledem k tomu, že jde o poměrně nové téma, časový limit pro výběr stanoven nebyl. Články nebyly zařazeny do analýzy, pokud se týkaly zapojení otce v rámci styku s dítětem nebo rodinných vztahů (tj. nikoli souvislosti s intervencí, službou nebo programem) a pokud nebyly publikovány v recenzovaných časopisech. Pro analýzu byly také zváženy knižní publikace a zveřejněné výzkumné zprávy o zapojení otců. Celkem bylo analyzováno více než 50 článků v recenzovaných časopisech, desítky knižních titulů a dvě výzkumné zprávy. Texty pocházely především z Austrálie, Kanady, USA a Velké Británie, v omezené míře pak také z dalších, zejména evropských zemí.

Na základě analýzy odborných textů byly v nich tematizované faktory bránící zapojení otců strukturovány zejména podle subjektů, prostřednictvím nichž jsou konstruovány. Faktory usnadňující zapojení otců takto strukturovány nebyly, protože byly tematizovány spíše okrajově a text by pak působil příliš roztráštěně.

VÝSLEDKY

Abychom mohli zjistit, jaké faktory podporují a jaké brání zapojení otců v rámci intervencí v sociální práci s rodinou, považují nejprve za důležité zmínit, jak jsou muži-otcové v sociální práci konstruováni.

Vnímání otců a jejich zkušeností se sociální prací jsou obecně považovány za okrajové téma. Studie týkající se mužů v sociální práci se spíše zaměřují na záležitosti, jako je odebrání dítěte (Höjer, 2011), domácí násilí (McLanahan, Beck, 2010), rozvod (Erera, Baum 2009), imigrace (Roer-Strier et al., 2005) nebo nezaměstnanost (Leung, Chan, 2014). Teprve nedávno se literatura sociální práce začala více zaměřovat na obtíže, se kterými se otcové setkávají ve službách pro rodiny, a na jejich zapojení v rámci intervencí (Baum, 2017).

„Kultura otcovství“ (*culture of fatherhood*) se proměňuje a tyto proměny mají důsledky pro praxi sociální práce (Shapiro, Krysik, 2010). Ve studii Pleck a Masciadrelli (2004) otcové vypovídali o tom, že se chtějí více angažovat v péči o své děti než jejich otcové. Ve výzkumu Coakley (2013) vnímali otcové svou roli v rodině jako výchovnou, disciplinární, pečovatelskou a vyživovací. Barclay a Lupton (1999) poukazují na to, že současná západní společnost vyžaduje, aby otcové byli současně živitelem, autoritou, pomocníkem v domácnosti a pečovatelem. Požadavky těchto rolí a napětí, které mohou vyvolat, představují výzvu pro vztahy mužů s jejich partnerkami, výkon

jejich práce a pojetí sebe sama jako kompetentních rodičů. Sabla (2012) upozorňuje na to, že společenské změny mnohem více přispívají k proměnám očekávání vůči otcům, než by došlo ke skutečným změnám rolí.

Ve studii Ewart-Boyle et al. (2015) přibližně tři čtvrtiny sociálních pracovníků (73 % n = 6) věřilo, že se otcovství v posledních několika desetiletích změnilo. Uznávali, že otcové obecně hrají stále větší roli, ale v jejich komunitách to nebylo považováno za významné. Pracovnice a pracovníci uznali, že někteří otcové se podílejí na výchově a rodičovství, nejednalo se však o normu, ale o ojedinělé případy. Několik sociálních pracovníc a pracovníků také identifikovalo výzvy a nejasnosti v rozmanitosti otcovských rolí a krizi maskulinity, které se odráží ve ztrátě tradiční role živitele. Grundělová (2018) zmiňuje, že někteří sociální pracovníci a pracovnice konstruují otce jako „závislé na dávkách“, což ukazuje na ztrátu jejich role živitele. V kontextu romské rodiny Kajanová (2016) píše o konstrukci „nefunkčních“ mužů, kteří ztratili roli živitele, a tím i zásadní význam pro soužití rodiny. Romská žena zajišťuje celý chod rodiny, což podle Kajanové vede k její emancipaci od závislosti na jejím partnerovi. Tuto emancipaci však chápe jako pasivní, protože v praktické rovině na ni působí velké množství tlaků ze strany blízkého i vzdáleného sociálního okolí.

Odborné zdroje dále informují o tom, že sociální služby historicky ignorovaly otce a označovaly je jako příliš problematické (Franck, 2001), nekvalifikované rodiče (Lagnese, Green, 1976), a častěji než matky byli kriminalizováni (O'Donnell et al., 2005). Konstrukce otců v sociální práci se pohybuje na kontinuu mezi neviditelnou osobou až po demonizovanou osobu, jež je potenciálním zdrojem nebezpečí (Clapton, 2009). Často jsou muži sociálními pracovníci popisováni jako ti, kteří se nepodílejí na péči o děti, nepomáhají s prací kolem domu, utrácení všechny peníze a jsou vnímáni jako ti, kteří jsou „vždy mimo domov“ (Scourfield, 2001). Chudí, nezaměstnaní muži jsou podle Brown et al. (2009) nahlíženi jako selhávající otcové.

Mykkänen et al. (2017) identifikovali čtyři narativy otců: hrdina, oběť, outsider a šťastlivec. Příběh hrdiny zdůraznil rostoucí zapojení otce prostřednictvím podpory sociální práce a akcentuje význam této podpory při překonávání překážek v jeho životě. Příběh oběti představuje otce, který prožil tragédii a setkal se s hořkým zklamáním, buď při podpoře, nebo při ztrátě péče o dítě. Příběh outsidera popisuje příběh otce, který ve svém životě nevnímal žádné velké problémy, proto cítil, že je „cílem kontroly“. Narace o šťastlivci byla charakteristická pozitivním přístupem a důvěrou v budoucnost, navzdory problémům s dětmi nebo v partnerství.

Scourfield (2001) popisuje šest různých projevů maskulinity v sociální práci s rodinou: muži jako hrozba, jako nepotřební, jako irelevantní, jako nepřítomní, muži jako jiní než ženy a muži lepší než ženy. Diskurz maskulinity muže jako „hrozby“ rozvádí ve dvou podobách, jako sexuálně zneužívající muže a násilné muže. Sexuální zneužívání má podle něj v posledních letech zásadní vliv na kulturu sociální práce. Scourfield (2001) zmiňuje tzv. „predátorický pedofilní diskurz“ v sociálních službách a dodává, že potenciál pro odkrývání sexuálního zneužívání se u sociálních pracovníc a pracovníků předpokládá. „Objev“ sexuálního zneužívání podle něj ovlivnil organizační konstrukce maskulinit obecně. Pachatelé jsou přitom konstruováni jako homogenní skupina. Jak uvádějí Featherstone a Lancaster (1997), současné teoretické a praktické přístupy k mužům, kteří sexuálně zneužívají, jsou založeny na univerzalistických a racionalistických předpokladech. V případě násilí otce vůči matce Scourfield (2001) uvádí, že tato situace je typicky označována jako situace pravděpodobného fyzického nebo emočního zneužívání dětí. Přestože je domácí násilí na ženách považováno za škodlivé jak pro ženy, tak pro děti, je také vnímáno jako poměrně rutinní a často není cílem zásahu (Scourfield, 2001; Janebová, 2012; Grundělová, 2018). Statistická data přitom nepotvrzují konstrukci o nebezpečných otcích. Americká studie zjistila, že matky byly pachatelkami zneužívání a zanedbávání dětí v 57,8 % případů a otcové ve 42,2 % (Child Maltreatment, 2004, in Huebner et al., 2008).

Grief a Bailey (1990) ve své komplexní analýze pěti hlavních oborových časopisů dospěli k závěru, že pokud sociální pracovníci a pracovnice rozumějí otcům, jejich porozumění nebylo získáno

z četby oborových časopisů, protože za období 27 let našli pouze 21 článků zaměřených na otce, což obnáší méně než jeden článek zaměřený na otce ročně. Shapiro a Krysik (2010) analyzovali 5 významných oborových časopisů a jeden mezioborový časopis zaměřený na rodiny. Pouze ve 24 % (n = 62) z 262 článků byli otcové uvedeni jako proměnná. Ve zbytku to byly pouze matky nebo byli zkoumáni genericky „pečovatelé“ či „rodiče“. Tento nedostatek výzkumu otců je pro sociální práci problematický, protože právě tento výzkum má informovat o podobě praxe a nastavení politik. Shapiro a Krysik (2010) se domnívají, že je to z etického hlediska obzvláště znepokojivé, protože by to mohlo narušit schopnost odbornic a odborníků v sociální práci adekvátně porozumět potřebám otců a dětí v rodinách, se kterými pracují, a řešit je. Ewart-Boyle et al. (2015) poukazují na to, že pokud se literatura o sociální práci zaměřuje spíše na otce, kteří zneužívají ženy a děti, sociální pracovníci a pracovnice mohou mít nízká nebo negativní očekávání od otcovské role.

Faktory bránící zapojení otců

V následující subkapitole uvádím stručný přehled relevantních výzkumů, které se zabývají zapojováním otců v sociální práci, a níže se již budu věnovat vybraným konkrétním bariérám jejich zapojení.

Otcové zažívají řadu překážek bránících zapojení v systému péče o rodiny s dětmi. Roberts et al. (2014) uvádějí, že existuje značné množství výzkumů o bariérách zapojení otců, které často odhalují negativní názory ostatních na přínosy a potenciál otců, přičemž tyto studie obvykle sestávají z dat získaných od matek, sociálních pracovníků a pracovnic nebo jiných zdrojů – ale ne od otců. Řada studií se omezuje na výzkum názorů sociálních pracovníků a pracovníků na otce (viz O'Donnell, 1999; O'Donnell et al., 2005) nebo zkoumají záznamy o jednotlivých případech ze spisů ve snaze shromáždit přesný obrázek zapojení otců (viz Coakley, 2008; 2012; Brown et al., 2009).

Coakley (2013) zkoumala faktory, které usnadňují a brání zapojení otců v sociální práci s rodinami prostřednictvím kvalitativní studie. Ptala se přímo otců na jejich vnímání sociálních služeb pro rodiny s dětmi. Došla k závěru, že většina jejich informantů si přála zůstat v kontaktu se svými dětmi, zároveň cítili, že potřebují překonat negativitu sociálních pracovníků, nekalé praktiky organizací a vlastní ekonomické problémy, aby mohli naplnit své cíle a zůstat v životě svých dětí. Celkem identifikovala deset témat, která otcové vnímali jako faktory, jež brání jejich zapojení. Jednalo se o ekonomické problémy, problémy s bydlením a chybějící zaměstnání; politiky, praktiky a systémy zvýhodňující matky; jejich vlastní negativita a nepřátelské chování k pracovníkům; negativita a neprofesionalita pracovníků; příliš časté návštěvy a neohlášené návštěvy sociálních pracovníků; stereotypizace ohledně Afroameričanů; nedostatek porozumění pracovníků a kritika disciplinárního stylu otců vůči dětem; ignorace nebo neuznání otců a hodnoty jejich přítomnosti; negativita a nesouhlas matek dětí; kriminální historie otců.

Coakley et al. (2014) na základě rešerší relevantní literatury identifikovali celkem čtyři kategorie bariér zapojení otců v systému péče o děti: sociální faktory, osobní faktory, rodinné faktory a organizační faktory. Mezi sociální faktory řadí např. chudobu, rasu a etnickou příslušnost, národnost a odlišnou kulturu. Mezi osobní faktory na straně otců řadí např. zneužívání návykových látek a alkoholu, duševní onemocnění, chybějící rodičovské kompetence a trestnou činnost. Další osobní faktory tvoří překážky na straně sociálních pracovníků a pracovníků, kteří často považují otcovy rodičovské dovednosti za nedostatečné. K rodinným faktorům patří gatekeeping matek a narušení vztahu mezi rodiči, neshody rodičů ohledně zásad nebo postupů při výchově dětí, neshody ohledně finanční podpory ze strany otce, nedostatek podpory od příbuzných, hlavně prarodičů během krizí nebo problémové chování dětí apod. Organizační faktory jsou charakteristické přehlížením otců, kteří vstupují do systému péče o děti.

Ewart-Boyle et al. (2015) provedli výzkum v šesti rodinných centrech. Jejich studie zahrnovala 46 polostrukturovaných rozhovorů se sociálními pracovníky, otci i matkami. Identifikovali řadu faktorů, které sloužily k inhibici nebo podpoře zapojení otců. Jejich zjištění ukazují, že jak postoje, tak praktiky sociálních pracovníků ovlivňují zapojení otců.

Sicouri et al. (2018) realizovali devět fokusních skupin s různorodými skupinami otců. Zjišťovali překážky jejich účasti v rámci intervencí a jejich preference. Identifikovali několik okruhů, které brání zapojení otců. Patří sem: intervence zaměřené na matku, genderové role ve vztahu k rodičovství a hledání pomoci, role matky jako „strážkyně“ (*gatekeeper*), nedostatek informací otců o službě, otcové také vnímali, že intervence nejsou relevantní s ohledem na jejich potřeby nebo o ně neměli zájem.

Tully et al. (2018) realizovali online dotazníkové šetření mezi sociálními pracovníci a pracovníky, kteří pracují s rodinami ($n = 210$). Identifikovali 21 překážek, které podle pracovníků a pracovníků brání otcům v jejich zapojení. Nejčastěji uváděnými překážkami byly pracovní závazky otců (81,0 %); obecně nedostatek času (55,2 %); nepohodlí otců, které zažívají, když žádají o rodičovskou pomoc nebo ji dostávají (53,8 %). Kromě toho 21,9 % odborníků uvedlo, že nejčastějšími překážkami jsou problémy týkající se partnerského násilí nebo násilí v rodině (17,4 %), kulturní nebo jazykové bariéry a nedostatek vhodných inkluzivních služeb (10,9 %).

Bariéry zapojení otců jsou mnohonásobné a složité. Jednotlivé bariéry se mohou různě prolínat. Nikdy nepůsobí separovaně, mohou se kumulovat. Následující text se podrobněji věnuje vybraným bariérám. Výchet není úplný, představuje pouze některé z nejčastěji tematizovaných bariér.

Bariéry na straně sociálních pracovníků a pracovníků

Jako jedny z nejčastěji zmiňovaných bariér zapojení otců v sociální práci byly v analyzovaných textech uváděny postoje sociálních pracovníků a pracovníků nebo jejich chybějící kompetence. To se pak může odrážet na konstruování otců jako „neviditelných“ (D’Cruz, 2002), „nepřítomných“ (Strega et al., 2008), „zastíněných“ (Ewart-Boyle et al., 2015), „příznaků“ (Brown et al., 2009), „nebezpečných“ (Maxwell et al., 2012), „nepoužitelných“ (Scourfield, 2001) nebo „příčiny problému“ (Zanoni et al., 2013), „okrajových“ nebo „sekundárních“ (Ghate et al., 2000) apod.

Marginalizace otců

Studie, které zkoumaly celkové zapojení otců do intervencí, zjistily, že jsou méně zapojeni do případů než matky. Sociální pracovníci zaměřili svou pozornost na matku jako na primárního rodiče a neidentifikovali nepřítomnost otce jako problém (O’Donnell, 1999; English, 2009). Pozornost se k otcům obrací v momentě, kdy je potřeba řešit jejich roli živitele. Vzhledem k tomu, že často bývají mimo domov, aby zajistili obživu, jsou sociálními pracovníci a pracovníky vnímáni jako „nepřítomní“ (Clapton, 2009). Absence otců při řešení situace rodiny je tímto omluvena. Zdá se, že koncentrace na muže jako živitele rodiny se neshoduje s apelem na muže jako rodiče.

Zatímco rétorika sociálních pracovníků směřuje k tomu, že pracují s „celou“ rodinou, při konceptualizaci rodiny se předpokládá nadřazenost matky (Perälä-Littunen, 2007; Grundělová, 2018) a role matek jako „strážkyň“ (Allen, Hawkins, 1999). To může přinejlepším učinit otce marginalizovanými, neviditelnými nebo absentujícími, ponechává je jako nevyužitý zdroj při posilování rodin, tj. minimalizaci rizikových faktorů a zvyšování ochranných faktorů pro podporu resilience rodiny. Také Clapton (2009) se domnívá, že přehlížením otců jako rodičů je opomíjen potenciální zdroj. Studie Ewart-Boyle et al. (2015) zjistila, že marginalizace otců může být udržována nerezidenčním pobytem, protože se sociální pracovníci domnívají, že otcové nerezidenti méně přispívají k péči o děti. Podle Dominelli et al. (2010) tato marginalizace zároveň nese poselství, které zbavuje otce rodinných povinností.

Marginalizace otců je prokázána již nějakou dobu, ale v praxi se toho zatím mnoho nezměnilo. Jedná se o hluboce zakořeněné předpoklady o menší důležitosti otců oproti matkám, zvané jako „deficitní model otcovství“ (Dienhart, 1998). Výzkum podle Lechowicz et al. (2019) naznačuje, že model deficitu je hrozbou pro zapojení otců do intervencí. Panter-Brick et al. (2014) zjistili, že politické rámce, podle kterých jsou intervence prováděny, často předpokládají tento deficit, kdy jsou otcové považováni za nekompetentní, pokud jde o dovednosti a znalosti týkající se zdraví a vývoje dětí. Postoje a chování pracovníků vůči otcům mohou udržovat model deficitu a ovlivňovat

míru zapojení otců (Pfitzner et al., 2015). Nygren et al. (2019) píší, že někteří sociální pracovníci přehlížejí otce jako hlavního pečovatele o děti, ale zároveň vyjadřují povědomí o důležitosti zapojení otce do intervencí. To může znamenat, že i když si uvědomují význam zapojení otců, nevědí, jak to mohou v praxi učinit.

Démonizace otců

Údaje z fokusních skupin (NFPN, 2001, in English, 2009) naznačují, že otcové, pokud jsou vůbec uváženi, jsou obecně sociálními pracovníky a pracovníci vnímáni negativně. Maxwell et al. (2012) uvádějí, že pracovníci někdy označují otce za nebezpečné, aniž by se s nimi setkali. Brown et al. (2009) se domnívají, že strach sociálních pracovníků z mužů je strachem z neznáma. Podle autorky Baum (2017) má pocit ohrožení vnější i vnitřní příčiny. Některé obavy mohou vycházet z vyššího podílu mužů v rodinách s dětmi, kteří mají problémy se zneužíváním návykových látek nebo záznam o trestné činnosti v souvislosti s násilím (Zanoni et al., 2013). Pracovnice pak mohou zobecnit své zkušenosti a stát se nepřátelskými a nedůvěryhodnými vůči všem mužským klientům (Baum, 2017). Také Ewart-Boyle et al. (2015) ve své studii potvrdili vnímání otců jako nebezpečných. Přibližně jedna třetina (36 %) sociálních pracovníků uvedla, že má potíže s prací s klienty. To se projevilo zejména tam, kde byl otec konstruován jako „násilník“ a byl na základě toho vnímán jako rizikový. Také další literatura uvádí diskuse o „riskantních“ otcích. Zjištění potvrzují vyloučení otců, kteří se dopouštějí hrubého zacházení (Brandon et al., 2009). Bylo zjištěno dichotomické zobrazení dobrého a špatného otcovství s větším důrazem na nebezpečnost a negativní atributy otců (Brown et al., 2009; Maxwell et al., 2012).

Clapton (2009) se domnívá, že problém tkví v tom, že v klíčových literaturách, politických a vzdělávacích textech lze nalézt implicitní i explicitní negativní zprávy o otcích. Na základě toho tvrdí, že i když zde existuje snaha o změnu na úrovni nabádání praktikujících, aby zvýšili své povědomí nebo vyvinuli inovativní způsoby práce s otci, je to nedostatečné a nefunkční, protože orgány a procesy, které mají instrumentální úlohu při utváření postojů, kultur a praktik v sociální práci, jako jsou výzkumníci a tvůrci politik, nadále vytvářejí texty, vzdělávací materiály a případové studie, které démonizují otce.

Přílišná koncentrace na matky nebo děti

Pro sociální pracovníky není zcela obvyklé koncentrovat se na rodinu jako celek s cílem dosažení změny celého rodinného systému (Gründelová, Stanková, 2019). Clapton (2009) uvádí, že v současné době je k dispozici dostatek důkazů o tom, že sociální pracovníci cílí na matky, pokud jde o hodnocení péče o děti, intervence a rozhodování. Také Ewart-Boyle et al. (2015) potvrzují zaměření sociálních pracovníků a pracovníků na ženy a děti jako primární příjemce služeb. Dávají to do souvislosti s feminizovaností profese. Bylo podle nich nekriticky přijato, že většina dospělých uživatelů služeb jsou matky, což může mít vliv na způsob poskytování služeb, tj. zaměření na matky podle nich nepodporuje zapojení otců. Sinai-Glazer a Peled (2017) zase uvádějí, že služby péče o rodinu mají tendenci být zaměřeny hlavně na děti a disciplinují matky.

Chybějící kompetence

Podle Featherstone et al. (2007) zahrnuje práce s muži specifické schopnosti a znalosti. Ve studii Ewart-Boyle et al. (2015) uvedli sociální pracovníci a pracovníci, že pocítují nedostatek teorie, politiky a pokynů, které by výslovně zohledňovaly gender a rodičovství. Konstrukce pojmu „rodič“ byla vnímána jako problematická, protože se nepřímě rovnala mateřství. Pojem otcovství byl popsán amorfně a sociální pracovníci komentovali nedostatek teoretického rámce, který by jim pomáhal při práci s otci. Mezi jejich informanty panovala obecná shoda, že ačkoli je škola připravila, aby pracovali s lidmi obecně, nevybavila je konkrétně pro práci s otci. Huebner et al. (2008) uvádějí, že v dotazníkovém šetření přinejmenším 50 (z 1203) sociálních pracovníků a pracovníků uvedlo potřebu školení v tom, jak zapojit otce do intervence nebo řešit konkrétní problémy otce. Tully

et al. (2018) zjistili, že pouze 27,1 % jejich respondentů (n = 210) absolvovalo zvláštní vzdělávací program zaměřený na zapojení otců, což naznačuje, že tyto programy nemusí být široce dostupné a běžně takové vzdělávání není součástí vysokoškolských nebo postgraduálních kurzů. Další odborníci také upozorňují na omezené možnosti profesního rozvoje a školení v oblasti zapojení otců (Gordon et al., 2012; Fletcher et al., 2014; Lechowicz, 2019). Tully et al. (2018) došli k závěru, že účast na školení byla spojena s vyšší úrovní kompetencí a na základě výsledku akcentují význam pochopení současně úrovně kompetencí praktikujících a význam evaluace současných vzdělávacích programů na téma zapojení otců. Podle Lechowicz (2019) vyplývá z průzkumů i z hodnocení vzdělávacích programů, že odborné vzdělávání v oblasti strategií zapojování otců je spojeno se zvýšenou sebedůvěrou a dovednostmi praktikujících, s lepšími znalostmi a změnou postojů ohledně zapojení otců, přičemž některé studie také spojují vzdělávání s reálně zvýšenou mírou zapojování otců (Scourfield et al., 2012; Tully et al., 2018).

Bariéry na straně matek

Kontakt otců se službami sociální práce může být dále ovlivněn názory a postojem matek, které mohou ovlivnit ochotu otců i motivaci sociálních pracovníků k aktivnímu zapojení otců (Ghate et al., 2000; Clapton, 2009; Ewart-Boyle et al., 2015; Tully et al., 2018; Sicouri et al., 2018).

Matky jsou v péči o děti považovány za „strážkyně“ (*gatekeepers*). Tento pojem byl původně používán k popisu toho, zda matky podporují, či odrazují otce od účasti na péči o děti v domácnosti (Cowan et al., 2009). Současná literatura ho spíše používá k popisu rozsahu, v jakém matky facilitují účast otců v rámci intervencí sociální práce.

Matky hrají klíčovou roli při facilitaci vztahu otec-dítě (Roberts et al., 2014). Matky např. kontrolují celkový způsob výchovy dětí, včetně rozsahu jejich kontaktu s otci. Vztah otce s matkou je největším determinantem úspěšného zapojení otce. Některé matky nejsou ochotny pracovníkům vůbec odhalit totožnost otce (Huebner et al., 2008). Podle Claptona (2009) musí matky věřit, že dítě bude mít prospěch z účasti otce. Matky přitom musí přistoupit na zapojení otců způsobem, který neohrožuje jejich vlastní roli. Podle Brandon et al. (2017) přispívá k mechanismům gatekeepingu kombinace organizačních a postojoyých faktorů. Clapton (2009) se domnívá, že mediace a vyjednávání na podporu zapojení otce musí být stálým a trvalým rysem praxe.

Ewart-Boyle et al. (2015) píšou, že většina sociálních pracovníků (77 %) v jejich výzkumu potvrdila, že potřeby a názory matek mohou omezit zapojení otců tím, že převezmou primární odpovědnost za kontakt se sociální službou nebo označí otce za neschopné nebo omezené ve své úloze. Jednání na základě předpokladů a dojmů vyvolaných matkou může vést k nesprávným odhadům nebo negativním stereotypům sociálních pracovníků a pracovníků. To odráží skutečnost, že sociální pracovníci a pracovníci někdy přijímají názor matek, aniž by cokoliv konzultovali s otcem. Podle Tully et al. (2018) téměř jeden ze tří praktikujících potvrdil bariéru gatekeepingu, kdy matky navštěvovaly služby samy a nepodněcovaly k účasti otce. Otcové ve výzkumu Sicouri et al. (2018) uváděli, že pokud by je jejich partnerka povzbudila, aby se zúčastnili, je pravděpodobnější, že tak učiní.

Bariéry na straně otců

Výzkumy uvádí, že muži se často zdráhají hledat emocionální nebo psychologickou podporu, zejména kvůli maskulinním normám zdůrazňujícím význam soběstačnosti, síly a nezranitelnosti (Vogel et al., 2011). Sicouri et al. (2018) poukazují na to, že u otců, kteří dodržují maskulinní genderové role, je méně pravděpodobné, že se budou účastnit intervencí.

Huebner et al. (2008) uvádějí, že jejich informanti byli přesvědčeni, že služby péče o děti pomohly jejich dětem, ale oni sami byli méně spokojeni s účinností služeb. Celkově by se většina otců raději vyhnula kontaktu se službami. Také Phares et al. (2006) zjistili, že hodnocení intervence jako zbytečné může být na překážku zapojení otců, dále jako bariéry uvádějí časová omezení otců nebo jejich styl zvládnání a řešení problémů. Gordon et al. (2012) tvrdí, že nedostatečná účast otců

v procesu sociální práce s rodinou může vyplývat z jejich osobních problémů. Brandon et al. (2017) uvedli, že více než polovina z 35 mužů-informantů hlásila závažnou nemoc, postižení nebo jiné zdravotní potíže. Řada z nich žila s chronickými fyzickými zdravotními problémy a mnoho dalších uvádělo různé problémy duševního zdraví včetně deprese, úzkosti, chronického stresu, zneužívání návykových látek, případů sebepoškození a záchvatů paniky.

Podle Coakley (2013) otcové vypověděli, že jejich ekonomická situace byla vážnou překážkou jejich zapojení. Podle Brandon et al. (2017) většina jejich informantů žila ekonomicky nejisté životy se snižujícím se přístupem k dávkám, nejistou prací a zvyšujícím se zadlužením.

Dále otcové uvedli, že jejich vlastní negativní chování vůči sociálním pracovníkům bránilo jejich zapojení (Coakley, 2013). Odpor vůči zapojení mohou cítit obzvláště v případech, kdy se domnívají, že je ohrožena jejich otcovská autorita (Milner, 1993), mohou se obávat, že budou kritizováni jejich rodičovské kompetence (Levine, 1993). Významnou roli zde sehrávají maskulinní kódy – např. že opravdový muž nepřizná problém, a pokud nějaký má, tak si ho vyřeší sám bez pomoci. Otcové pak odmítají žádat o pomoc a odmítají přijímat pomoc, kterou vnímají jako kontrolu (Janebová, 2006b).

Organizační bariéry

Organizační faktory zahrnují zejména politiky a postupy týkající se začleňování otců. Studie Ewart-Boyle et al. (2015) zjistila, že postoje sociálních pracovníků nelze izolovat od širšího kulturního kontextu. Svou roli zde hraje bezesporu fakt, že sociální práce je feminizovanou profesí, která pracuje hlavně s ženami. Větší koncentrace žen ve službě má vliv na podobu poskytovaných služeb. Ghate et al. (2000) uvádí, že feminizované služby nespĺňovaly potřeby otců, a ti se pak mohou službám vyhýbat.

Philip et al. (2018) zjišťovali, jak vztahy mezi sociálními pracovníky a otci mohou ztěžovat organizační nebo kulturní faktory. Identifikovali střet časových perspektiv mezi muži a praktiky, přičemž každý z nich uváděl, že prožívá čas jinak. Muži popsali krátké a náhlé období působení sociálních pracovníků, po čemž následovalo to, co vnímali jako dlouhou dobu nicnedělání, což často vedlo muže k pochybnostem o důvěryhodnosti nebo kapacitě sociálních pracovníků a ztratili víru v celý proces. Autoři dále popsali jednu ze strategií organizací, kdy byli rodiče zváni na případovou konferenci samostatně. Může se zdát, že tato strategie v zásadě představuje inkluzivní přístup k otcům, ale v praxi může být vnímána odlišně. Ve všech třech případech, které autoři identifikovali, byl čas pro otce určen až po schůzce s matkou dítěte. Jeden z informantů cítil, že byl strategicky vyloučen a pozván na konferenci na základě falešného předpokladu; ne kvůli diskusi, ale aby slyšel „verdikt“.

Systémové bariéry

Většina výše uvedených bariér nějakým způsobem souvisí se systémovými bariérami, jejichž podobu často určují genderové diskurzy. Gřundělová a Stanková (2019) upozornily v českém kontextu na genderovou separovanost sociálních služeb, jako jsou např. azylové domy, ve kterých zpravidla není vytvářena kapacita pro krizové ubytování celých rodin, což může zkomplikovat sociální práci s celou rodinou.

Práci s celou rodinou narušuje dále diskurz sociální práce, který upřednostňuje „case work“ (Janebová, 2014). Janebová a Černá (2008) poukazují na to, že sociální pracovníci neznají širší strukturální kontext, jenž zapříčiňuje sociální problémy, a tyto problémy převádějí na čisté individuální roviny, přičemž nejsou dostatečně citliví vůči diskriminaci a opresi klientů, zároveň nereflektují vlastní stereotypy a předsudky, aplikují tradiční teoretické koncepty na jedinečné situace klientů, čímž mohou přispívat k jejich marginalizaci. Pokud nebude výslovně uznán a řešen sociální, politický a ekonomický kontext, v němž rodiny žijí, budou se tyto modely stále zaměřovat na individuální, a nikoliv strukturální nedostatky (Philip et al., 2018).

Chudoba, rasa, etnická příslušnost, národnost a kultura jsou jen některé z faktorů, které podle Coakley et al. (2014) mohou zabránit otcům v plné účasti na řešení situace rodiny. Gordon et

al. (2012) dodávají, že rasismus a diskriminace jsou základem emocionálních a psychologických problémů mnoha otců, což může nepříznivě ovlivnit jejich schopnost fungovat kompetentně jako rodiče.

Faktory usnadňující zapojení otců

O faktorech usnadňujících zapojení otců informuje odborná literatura podstatně méně než o bariérách jejich zapojení. Coakley (2013) identifikovala celkem osm témat, které otcové vnímali jako faktory, které usnadnily jejich zapojení. Zapojení otců může podpořit služba, která pomáhá otcům, aby byli schopni pomoci svým dětem; pracovníci, kteří se snaží otcům porozumět; otcové, kteří jsou sebevědomými rodiči; pracovníci, kteří jsou čestní, upřímní a říkají otcům přesně to, co se od nich očekává a jak to mohou udělat; dostupnost pracovníků pro zodpovězení otázek otců; stanovení realistických a vhodných cílů v rámci plánu; podpora otců od jejich vlastních matek.

Tully et al. (2018) zjistili tři významné prediktory odborné způsobilosti praktikujících ve vztahu k míře účasti otce. Jedná se o délku praxe, organizační podporu a odbornou způsobilost. Sociální pracovníci a pracovníci mohou facilitovat zapojení otců, např. tím, že hrají významnou roli při rozvíjení sebevědomí otců jako rodičů. Prostřednictvím neverbální a verbální komunikace a jednání mohou povzbuzovat a zmocnit jednotlivce a zvyšovat jeho self-efficacy (Coakley et al., 2018).

Glynn a Dale (2015) provedli průzkum se sociálními pracovníci (n = 50) a zjistili tři nejdůležitější faktory zapojení otců identifikované praktikujícími: vlastnosti sociálního pracovníka, obsah intervence a filosofie organizace. Již v dřívějších studiích bylo potvrzeno, že politika organizace je spojena s větším zapojením celé rodiny. Závazek zapojení celé rodiny a podpora flexibilní pracovní doby jsou jedny z nejčastějších facilitačních strategií pro zapojení otců (Lazar et al., 1991).

Další používanou strategií praktikujících k zapojení otců bylo podle Tully et al. (2018) „vysvětlování matkám důležitosti zapojení otců“, tato strategie byla používána častěji než „osobní pozvání otců k účasti“, což potvrzuje, že matky mohou být často první kontaktní osobou a „strážkyní“ při zapojování otců. Tully et al. (2018) dále zjistili, že nejčastěji uváděnými strategiemi na úrovni služeb byly: získávání informací od otců i matek (67,4 %) a zdůraznění důležitosti účasti otce (64,6 %). Pouze 40,9 % odborníků však uvedlo, že jejich organizace nabízela intervence mimo pracovní dobu. Z personálních důvodů by poskytování služeb mimo pracovní dobu nemuselo být proveditelné pro všechny organizace. Větší flexibilita při poskytování služeb je však na místě. Autoři uvedli, že jako další možnost, jak překonat takové překážky, je využít nové technologie, např. internetové programy poskytují další způsob intervence rodinám, které se nemohou účastnit face-to-face. Pravděpodobnost, že se otcové budou podílet na internetových intervencích, byla potvrzena (viz Tully et al., 2017).

Také Lechowicz et al. (2019) volají po podpoře inkluzivní praxe na organizační úrovni. To podle nich zahrnuje strategie, jako je zdůraznění důležitosti účasti otce, nabídka sezení mimo pracovní dobu, prezentace služby jako určené jak pro matky, tak pro otce, získávání informací o dětech od otců i matek a vedení evidence účasti otců, protože jen málo organizací v současné době systematicky shromažďuje údaje o míře účasti otce, což je důležité pro sledování úrovně jejich zapojení v průběhu času (Dadds et al., 2018).

Možnost mít nepřetržitý přístup k podpůrné osobě, která by pomohla s možnými krizemi, byla podle Sheppard et al. (2004) shledána u otců důležitou. Muži se podle autorů cítí pohodlně, když jim poskytují rady a emocionální podporu vrstevníci nebo mentoři. Cítí se tak otevření diskusí o citlivých tématech. Ve výzkumu Coakley (2013) muži uvedli, že příslušnost k podpůrné skupině je užitečná a pomohla by jim učit se od ostatních, kteří mají podobné zkušenosti jako oni. Domnívali se, že taková skupina by poskytla místo, kde by mohli důvěrně hovořit o otázkách, které se jich týkají, a mohla by jim poskytnout osvědčené způsoby, jak zvládnout svou vlastní situaci (Coakley, 2013). Podpůrná skupina by jim pomohla obhajovat jejich rodičovská práva, pochopit otázky podpory dětí a řádně navigovat soudním systémem a sociálními služebnami, aby získali potřebné informace a podporu pro své děti (Sheppard et al., 2004). Naproti tomu výzkum

Lechowicz (2019) naznačuje, že otcové mohou být ochotnější zapojit se do rodičovských programů se svými partnerkami spíše než do programů pouze pro otce (také Fletcher et al., 2014). Zapojení rodičovského týmu umožňuje získat informace od obou rodičů. V některých případech, jako je např. konflikt mezi rodiči, může být také vhodné pracovat s rodiči na samostatných sezeních.

Lechowicz et al. (2019) poskytuje šest obecných doporučení pro politiku a praxi sociální práce: zapojení rodičovského týmu, vyhýbání se modelu deficitu otce, zvyšování povědomí otce o rodičovských intervencích, zajištění služeb určených pro otce, zvýšení organizační podpory inkluzivní praxe a zajištění školení v oblasti zapojování otců.

Je důležité porozumět úplnému kontextu materiálního a vztahového života otců pro rozvoj inkluzivní praxe (Philip et al., 2018). Kvalita vztahu matka–otec ovlivňuje rodičovské chování obou rodičů (Roberts et al., 2014). Výzkumy ukazují (Rosenberg, Wilcox, 2006; Fagan, Palkovitz, 2011), že když rodiče pracují společně na výchově svých dětí, zvyšuje se kvalita a kvantita zapojení otců, což pozitivně ovlivňuje vývojové výsledky dětí.

DISKUSE

Výše uvedené naznačuje, že faktory na straně profesionálů a organizační faktory jsou pravděpodobně rozhodující pro míru zapojení otců v rámci rodičovských intervencí (Tully et al., 2018). Organizační kultura spolu s hodnotami, postoji a kompetencemi sociálních pracovníků a pracovníků je přitom odborníky vnímána jako jeden z nejlépe modifikovatelných aspektů praxe (Glynn, Dale, 2015). Lechowicz (2019) doporučuje, aby organizace a praktikující v první řadě shromažďovali informace o rodině a kontaktní údaje od obou rodičů, aby získali komplexnější informace o rodině a zapojili základní rodičovský tým. Tiano a McNeil (2008) zdůraznili potřebu multimetodových strategií posouzení, včetně zapojení otců do procesu posouzení. Rozdíly ve vnímání otců a praktikujících mohou produkovat dezinformace, na které by se mohly zaměřit budoucí vzdělávací programy. Dominelli et al. (2010) naopak poukazuje na to, že by se pomáhající měli aktivně snažit překonat dichotomizovaný přístup ke klientům a klientkám a zajistit jim přístup k širší sociální síti, podpoře a zdrojům.

Tully et al. (2018) zase poukazuje na absenci empirického výzkumu gatekeepingu matek, protože míra, v jaké postoje a chování matek ovlivňují účast otce, není známa. Praktikující mohou rozvíjet dovednosti v nepřímém zapojení otců prostřednictvím matek, jakož i v jejich přímém zapojení.

Za nejhůře řešitelné jsou považovány systémové bariéry zapojení otců (Grundělová, Stanková, 2019). Coakley (2013) uvádí, že pokud je nespolupráce způsobena finančními potížemi nebo společenskými faktory, které jsou mimo kontrolu klientů, organizace by měly uplatňovat ekologický přístup tím, že budou využívat inovativních, kreativních postupů, které otce propojí například s komunitními službami zaměstnanosti.

Podle Berg (1994) se sociální služby vyvíjejí směrem k silným stránkám rodiny, účasti rodiny na rozhodování a intervencím založeným na rodinných systémech se širším oceněním důležitosti otců. Přijetí přístupu založeného na silných stránkách jako na vztahy orientovaného (relationship-oriented) způsobu řešení situací celé rodiny (Turnell, Edwards, 1997) poukazuje na rekonstruktivní potenciál vztahu mezi praktikujícími a otcí.

Brown et al. (2009) zase akcentují potřebu usilovat o pomoc sociálním pracovníkům při identifikaci a překonání jejich obav z jednání s muži. Ewart-Boyle et al. (2015) doporučují přezkoumat vzdělávací materiály a vzdělávací programy sociální práce, aby se zjistilo, jak je prezentována genderová rovnost a rodičovství a jak to ovlivňuje praxi. Školení o zapojení otců by tak mělo být součástí profesního rozvoje, aby se zvýšila inkluzivní praxe. Tully et al. (2018) uvedli, že respondenti, kteří absolvovali školení, byli spokojeni – přibližně tři čtvrtiny uvedly, že školení bylo velmi užitečné (29,1 %) nebo užitečné (45,5 %). Jako preferovaný formát školení bylo vybráno face-to-face školení (27,1 %), 17,7 % preferovalo internetové školení, zatímco přibližně polovina (49,8 %) uvedla stejnou pravděpodobnost účasti v obou formátech.

Aby se však vytvořily vzdělávací programy a pokyny pro odborníky založené na důkazech (evidence-based), je naléhavě zapotřebí dalšího výzkumu míry zapojení otců a překážek bránících jejich zapojení a současných kompetencí sociálních pracovníků a pracovníků. Dále je nutný další výzkum, aby se prověřila účinnost školení. Shapiro a Krysik (2010) doporučují výzkumným pracovnícům a pracovníkům, aby do svých výzkumných návrhů v co největší míře zapojili otce i matky. Domnívají se, že k usnadnění dalšího šíření výzkumu, který zahrnuje otce, je zapotřebí získat data od matek i otců zejména v rámci kvalitativních longitudinálních studií. Budoucí výzkum by se mohl také zaměřit na otce, kteří vycházejí z maskulinních přesvědčení ohledně rodičovství. Mělo by se zejména prozkoumat používání konkrétních strategií k implementaci těchto přesvědčení. Podle Lechowitza (2019) bude praxe zahrnující otce pravděpodobně úspěšná, pokud se odborná příprava zaměří na následující odborné dovednosti: znalost důležitosti otců pro výsledky dětí; pozitivní postoje a přesvědčení o otcích; sebereflexi, která praktikům pomůže rozpoznat souvislost mezi jejich vlastními postoji a jednáním; dovednosti pozitivního zapojení otců; a dovednosti pro podporu inkluzivní praxe v rámci týmu nebo organizace. Dále je zapotřebí porovnat míry zapojení otců v rámci různých přístupů, jako jsou iniciativy typu pár vs. otec nebo podpůrné skupiny vs. otec.

Coakley (2013) se domnívá, že možné řešení těchto složitých problémů je trojí. Za prvé je nezbytné, aby organizace sociálních služeb prováděly intenzivní školení sociálních pracovníků, aby pomohly identifikovat jejich předsudky a zlepšit jejich postoje k práci s otci. Dále je třeba zajistit, aby oba rodiče měli pocit, že jsou vyslechnuti a že se řeší jejich potřeby. A konečně, organizace by měly zvážit přizpůsobení svých strategií tak, aby zapojily otce, ať už rezidenty či nerezidenty.

Zatím není znám osvědčený způsob, jakým lze otce v sociální práci s rodinou úspěšně zapojit. Autoři se stále v mnohém rozcházejí. Nejčastěji se shodnou na potřebě dalšího výzkumu a vzdělávání sociálních pracovníků a pracovníků v této oblasti.

ZÁVĚR

I když se politika podporující zapojování otců v jednotlivých zemích liší, data o marginalizaci otců ve službách pro rodiny byla zaznamenána u všech analyzovaných zemí. Odborné zdroje však naznačují, že se inkluzivní snahy zatím příliš nepromítají do praxe sociální práce. Prohloubení našeho chápání praxe zahrnující otce je sdílenou odpovědností a odborníci a služby, stejně jako vědci, hrají důležitou roli při budování povědomí a znalostí o účinných strategiích pro zapojení otců. Budoucí výzkum by se proto měl zaměřit na možná vysvětlení této mezery v rámci politiky a praxe, aby se usnadnil rozvoj genderově citlivé praxe sociální práce. Je nezbytné si uvědomit, že univerzální přístup pravděpodobně nebude vyhovovat potřebám všech otců. Odborníci by si měli být vědomi toho, že každá struktura rodiny je odlišná a může nějakou dobu trvat, než zjistí, kdo je součástí hlavního rodičovského týmu.

POUŽITÉ ZDROJE

ALLEN, R. I., PETR, C. G. 1996. Toward Developing Standards and Measurements for Familycentred Practice in Family Support Programs. In: SINGER, G. H. S. et al. (Eds.). *Redefining Family Support*. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co., 57–84.

BARŠA, P. 2006. Konstruktivismus a politika identity. *Antropowebzin*, 1(2), 21–35.

BAUM, N. 2017. Gender-Sensitive Intervention to Improve Work with Fathers in Child Welfare Services. *Child and Family Social Work*, 22(1), 419–427.

BERG, I. K. 1994. Family-Based Services: A Solution-Focused Approach. New York: W. W. Norton.

- BLANDEN, J. 2006. *'Bucking the Trend': What Enables Those Who Are Disadvantaged in Childhood to Succeed Later in Life?* Norwich: Department for Work and Pensions.
- BRANDON, M., BAILEY, S., BELDERSON, P. et al. 2009. *Understanding Serious Case Reviews and Their Impact: A Biennial Analysis of Serious Case Reviews 2005–2007*. London: DCFS, Research report.
- BRANDON, M., PHILIP, G., CLIFTON, J. 2017. *Counting Fathers. Understanding Men's Experiences of the Child Protection System*. Norwich: University of East Anglia and CRCF.
- BROWN, L., CALLAHAN, M., STREGA, S. et al. 2009. Manufacturing Ghost Fathers: The Paradox of Father Presence and Absence in Child Welfare. *Child & Family Social Work*, 14: 25–34. DOI: 10.1111/j.1365–2206.2008.00578.x
- CLAPTON, G. 2009. How and Why Social Work Fails Fathers: Redressing an Imbalance, Social Work's Role and Responsibility. *Practice: Social Work in Action*, 21(1), 17–34. DOI: 10.1080/09503150902745989
- COAKLEY, T. M. 2013. An Appraisal of Fathers' Perspectives on Fatherhood and Barriers to Their Child Welfare Involvement. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 23(5), 627–639. DOI: 10.1080/10911359.2013.775935
- COAKLEY, T. M. 2008. Examining African American Fathers' Involvement in Permanency Planning: An Effort to Reduce Racial Disproportionality in the Child Welfare System. *Children and Youth Services Review*, 30, 407–417.
- COAKLEY, T. M., SHEARS, J. K., RANDOLPH, S. D. 2014. Understanding Key Barriers to Fathers' Involvement in Their Children's Lives. *Child & Youth Services*, 35(4), 343–364. DOI: 10.1080/0145935X.2014.972550
- COAKLEY, T. M., WASHINGTON, T., GRUBER, K. 2018. Assessing Child Welfare Agency Practices and Attitudes that Affect Father Engagement. *Journal of Social Service Research*, 44(3), 365–374. DOI: 10.1080/01488376.2018.1476286
- COWAN, P. A., COWAN, C. P., PRUETT, M. K. et al. 2009. Promoting Fathers' Engagement with Children: Preventive Interventions for Low-Income Families. *Journal of Marriage and Family*, 71(3), 663–679.
- D'CRUZ, H. 2002. Constructing the Identities of "Responsible Mothers, Invisible Men" in Child Protection Practice. *Sociological Research Online*, 7(1), 1–20.
- DADDS, M. R., COLLINS, D. A. J., DOYLE, F. L. et al. 2018. A Benchmarking Study of Father Involvement in Australian Child Mental Health Services. *PLoS One*, 13(8), e0203113. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0203113>
- DAVIDSON-ARAD, B., PELED, E., LEICHTENTRITT, R. D. 2008. Representation of Fathers and Mothers in Court Petitions for Dependent Minor Status for Children at Risk. *Children and Youth Services Review*, 30, 893–902.
- DAVIES, L., KRANE, J. 2006. Collaborate with Caution: Protecting Children, Helping Mothers. *Critical Social Policy*, 26, 412–425.
- DAY, R. D., LAMB, M. E. 2004. *Conceptualizing and Measuring Father Involvement*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Assoc.
- DIENHART, A. 1998. *Reshaping Fatherhood: The Social Construction of Shared Parenting*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- DOMINELLI, L., STREGA, S., WALMSLEY, C. et al. 2010. "Here's My Story": Fathers of "Looked After" Children Recount Their Experiences in the Canadian Child Welfare System. *British Journal of Social Work*, 41, 351–367.
- DUBOWITZ, H., BLACK, M. M., COX, C. E. et al. 2001. Father Involvement and Children's Functioning at Age 6 Years: A Multi-Site Study. *Child Maltreatment*, 6, 300–309.
- ENGLISH, D. J., BRUMMEL, S., MARTENS, P. 2009. Fatherhood in the Child Welfare System: Evaluation of a Pilot Project to Improve Father Involvement. *Journal of Public Child Welfare*, 3(3), 213–234. DOI: 10.1080/15548730903129764

- ERERA, P., BAUM, N. 2009. Chat-Room Voices of Divorced Non-Residential Fathers. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 36, 63–83.
- EWART-BOYLE, S., MANKTELOW, R., McCOLGAN, M. 2015. Social Work and the Shadow Father: Lessons for Engaging Fathers in Northern Ireland. *Child and Family Social Work*, 20(4), 470–479. DOI: <https://doi.org/10.1111/cfs.12096>
- FAGAN, J., PALKOVITZ, R. 2011. Co-parenting and Relationship Quality Effects on Father Engagement: Variations by Residence, Romance. *Journal of Marriage and Family*, 73(3), 637–653.
- FEATHERSTONE, B. 2006. Why Gender Matters in Child Welfare and Protection. *Critical Social Policy*, 26(2), 294–315.
- FEATHERSTONE, B., LANCASTER, L. 1997. Contemplating the Unthinkable: Men Who Sexually Abuse Children. *Critical Social Policy*, 17(53), 51–71.
- FEATHERSTONE, B., RIVETT, M., SCOURFIELD, J. 2007. *Working with Men in Health and Social Care*. London: SAGE Publications.
- FLETCHER, R., MAY, C., StGEORGE, J. et al. 2014. *Engaging Fathers: Evidence Review*. Canberra: Australian Research Alliance for Children and Youth (ARACY).
- FLOURI, E. 2005. *Fathering and Child Outcomes*. Chichester: John Wiley & Sons.
- FRANCK, E. 2001. Outreach to Birthfathers of Children in Out of Home Care. *Child Welfare*, 80, 381–400.
- GERGEN, K. J. 1999. *An Invitation to Social Construction*. London: SAGE Publications.
- GHATE, D., SHAW, C., HAZEL, N. 2000. *Fathers and Family Centres: Engaging Fathers in Preventative Services*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- GLYNN, L., DALE, M. 2015. Engaging Dads: Enhancing Support for Fathers Through Parenting Programmes. *Aotearoa New Zealand Social Work*, 27(1–2), 59–72.
- GORDON, D. M., OLIVEROS, A., HAWES, S. W. et al. 2012. Engaging Fathers in Child Protection Services: A Review of Factors and Strategies Across Ecological Systems. *Children and Youth Services Review*, 34(8), 1399–1417. DOI: 10.1016/j.childyouth.2012.03.021
- GRUNDĚLOVÁ, B. 2018. Kritická reflexe konstrukce mateřství a otcovství v sociální práci s rodinou. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(3), 40–53.
- GRUNDĚLOVÁ, B. 2015. Sledování rodinného a pracovního života klientek a klientů sociální práce genderovou perspektivou sociálních pracovníků a pracovníků. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(5), 106–120.
- GRUNDĚLOVÁ, B., STANKOVÁ, Z. 2019. The Shadow Fathers in Social Work with Families: Barriers to Whole-Family Working. *The British Journal of Social Work*, 49(7), 1913–1931. DOI: 10.1093/bjsw/bcy110
- HARRIS, K. M., MARMER, J. K. 1996. Poverty, Paternal Involvement, and Adolescent Well-Being. *Journal of Family Issues*, 17(5), 614–640.
- HÖJER, I. 2011. Parents with Children in Foster Care – How Do They Perceive Their Contact with Social Workers? *Practice*, 23, 111–123.
- HUEBNER, R. A., WERNER, M., HARTWIG, S. et al. 2008. Engaging Fathers. Needs and Satisfaction in Child Protective Services. *Administration in Social Work*, 32(2), 87–103. DOI: 10.1300/J147v32n02_06
- JANEBOVÁ, R. 2014. *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- JANEBOVÁ, R. 2012. „Muž, který svou ženu nebije, tak ji nemiluje“, aneb etická dilemata sociální práce v sociálně vyloučených lokalitách [online]. Feminismus.cz. [1. 8. 2019]. Dostupné z: <http://www.feminismus.cz/cz/clanky/muz-ktery-svou-zenu-nebije-tak-ji-nemiluje-aneb-etickadilemata-socialni-prace-v-socialne-vyloucenych-lokalitach>
- JANEBOVÁ, R. 2006a. *Sociální problémy z aspektu gender*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- JANEBOVÁ, R. 2006b. Když je klientem muž... In: SMUTEK, M., KAPPL, M. *Proměny klienta služeb sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 317–336.

- JANEBOVÁ, R., ČERNÁ, L. 2008. Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 9(2), 37–45.
- KAJANOVÁ, A. 2016. *(Ne)rovnosti v romských rodinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- LAGNESE, A., GREEN, S. 1976. Discharge Planning in Foster Care Cases Where the Father Is the Significant Parent. *Child Welfare*, 55(9), 612–617.
- LAMB, M. E. 2010. *The Role of the Father in Child Development*. 5th edition. Hoboken, NJ: Wiley.
- LAMB, M. E., LEWIS, Ch. 2013. Father-Child Relationships. In: CABRERA, N. J., TAMIS-LeMONDA, C. S. *Handbook of Father Involvement: Multidisciplinary Perspectives*. 2nd edition. London: Routledge.
- LaROSSA, R. 1988. Fatherhood and Social Change. *Family Relations*, 36, 451–458.
- LAZAR, A., SAGI, A., FRASER, M. W. 1991. Involving Fathers in Social Services. *Children and Youth Services Review*, 13(4), 287–300.
- LECHOWITZ, M. E. et al. 2019. Enhancing Father Engagement in Parenting Programs: Translating Research into Practice Recommendations. *Australian Psychologist*, 54(2), 83–89.
- LEUNG, L. C., CHAN, K. W. 2014. Understanding the Masculinity Crisis: Implications for Men's Services in Hong Kong. *British Journal of Social Work*, 44, 214–233.
- LEVINE, J. 1993. Involving Fathers in Head Start: A Framework for Public Policy and Program Development. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 74(2), 4–19.
- LUPTON, D., BARCLAY, L. 1997. *Constructing Fatherhood: Discourses and Experiences*. London: Sage Publications Ltd.
- LYÓCSA, I. 2011. Príčiny a dopady konštruktov rodičovstva (materstva a otcovstva) u pracovníčok a pracovníkov sociálnoprávnej ochrany detí: príklad Veľkej Británie, Kanady a Izraela. *Sociálné práce / Sociálna práca*, 11(2), 96–104.
- MARSHALL, D. B., ENGLISH, D. J. 2001. The Effect of Fathers or Father Figures on Child Behavioral Problems in Families Referred to Child Protective Services. *Child Maltreatment*, 6, 290–299.
- MAXWELL, N., SCOURFIELD, J., FEATHERSTONE, B. et al. 2012. Engaging Fathers in Child Welfare Services: A Narrative Review of Recent Research Evidence. *Child & Family Social Work*, 17, 160–169.
- McLANAHAN, S., BECK, A. N. 2010. Parental Relationships in Fragile Families. *The Future of Children*, 2(20), 1–22.
- MILNER, J. 1993. A Disappearing Act: The Differing Career Paths of Fathers and Mothers in Child Protection Investigations. *Critical Social Policy*, 38(13), 48–61.
- MORRIS, K. et al. 2008. *Think Family: A Literature Review of Whole Family Approaches*. London: Cabinet Office.
- MYKKÄNEN, J., EEROLA, P., FORSBERG, H. et al. 2017. Fathers' Narratives on Support and Agency: A Case Study of Fathers in a Finnish Child Welfare NGO. *Nordic Social Work Research*, 7(3), 236–248. DOI:10.1080/2156857X.2017.1356350
- NYGREN, K., WALSH, J., ELLINGSEN, I. T. et al. 2019. What about the Fathers? The Presence and Absence of the Father in Social Work Practice in England, Ireland, Norway, and Sweden – A Comparative Study. *Child and Family Social Work*, 24(1), 148–155. DOI: 10.1111/cfs.12592
- O'DONNELL, J. M. 1999. Involvement of African American Fathers in Kinship Foster Care Services. *Social Work*, 44(5), 428–441.
- O'DONNELL, J. M., JOHNSON, W. E., D'AUNNO, L. E. et al. 2005. Fathers in Child Welfare: Caseworker's Perspectives. *Child Welfare*, 84, 387–414.
- PANTER-BRICK, C., BURGESS, A., EGGEMAN, M. et al. 2014. Practitioner Review: Engaging Fathers – Recommendations for a Game Change in Parenting Interventions Based on a Systematic Review of the Global Evidence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(11), 1187–1212. DOI: 10.1111/jcpp.12280

- PERÄLÄ-LITTUNEN, S. 2007. Gender Equality or Primacy of the Mother? Ambivalent Descriptions of Good Parents. *Journal of Marriage and Family*, 69(2), 341–351.
- PFITZNER, N., HUMPHREYS, C., HEGARTY, K. 2015. Research Review: Engaging Men: A Multi-Level Model to Support Father Engagement. *Child & Family Social Work*, 22(1), 537 až 547. DOI: 10.1111/cfs.12250
- PHARES, V., FIELDS, F., BINITIE, I. 2006. Getting Fathers Involved In Child-Related Therapy. *Cognitive and Behavioral Practice*, 13, 42–52.
- PHILIP, G., CLIFTON, J., BRANDON, M. 2018. The Trouble with Fathers: The Impact of Time and Gendered Thinking on Working Relationships Between Fathers and Social Workers in Child Protection Practice in England. *Journal of Family Issues*. DOI: 10.1177/0192513X18792682
- PIOTROWSKA, P. J., TULLY, L. A., LENROOT, R. et al. 2017. Mothers, Fathers, and Parental Systems: A Conceptual Model of Parental Engagement in Programmes for Child Mental Health-Connect, Attend, Participate, Enact (CAPE). *Clinical Child and Family Psychology Review*, 20(2), 146–161. DOI: 10.1007/s10567-016-0219-9
- PLECK, J. H., MASCIADRELLI, B. P. 2004. Parental Involvement by U.S. Residential Fathers: Levels, Sources, and Consequences. In: LAMB, M. E. (Ed.). *The Role of the Father in Child Development*. 4th edition. New York: Wiley, 222–271.
- ROBERTS, M. E., STEWART, B. M., TINGLEY, D. 2014. Structural Topic Models for Open-Ended Survey Responses. *American Journal of Political Science*, 58(4), 1064–1082.
- ROER-STRIER, D., STRIER, R., ESTE, D. et al. 2005. Fatherhood and Immigration: Challenging the Deficit Theory. *Child & Family Social Work*, 10, 315–329.
- ROSENBERG, J., WILCOX, W. B. 2006. *The Importance of Fathers in the Healthy Development of Children*. Washington DC: U.S. Department of Health and Human Services, Office of Child Abuse and Neglect.
- SABLA, P. 2012. Vaterschaft und Erziehungshilfen: Väter zwischen sozialen Rollenerwartungen und erlebten Erziehungsschwierigkeiten. In: BÖLLERT, K., PETER, C. (Eds.). *Mutter + Vater = Eltern? Sozialer Wandel, Elternrollen und Soziale Arbeit*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- SCOURFIELD, J. 2001. Constructing Men in Child Protection Work. *Men and Masculinities*, 4(1), 70–89.
- SCOURFIELD, J., TOLMAN, R., MAXWELL, N. et al. 2012. Results of a Training Course for Social Workers on Engaging Fathers in Child Protection. *Children and Youth Services Review*, 34(8), 1425–1432. DOI: 10.1016/j.childyouth.2012.03.022
- SHAPIRO, A. F., KRYSIK, J. 2010. Finding Fathers in Social Work Research and Practice. *Journal of Social Work Values and Ethics*, 7(1).
- SHELDON, S. 2007. *A Socio-Legal Analysis of Fatherhood*. Swindon: Economic and Social Research Council. Research Report.
- SHEPPARD, V. B., SIMS-BOYKIN, S. D., ZAMBRANA, R. E. et al. 2004. Low-income African American Fathers' Perceptions and Experiences in a Fatherhood Support Program. *Journal of Applied Sociology*, 21(1), 30–50.
- SICOURI, G., TULLY, L., COLLINS, D. et al. 2018. Toward Father-friendly Parenting Interventions: A Qualitative Study. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 39(2), 218–231.
- SILVERSTEIN, L. B. 2002. Fathers and Families. In: McHALE, J. P., GROLNICK, W. S. (Eds.). *Retrospect and Prospect in the Psychological Study of Families*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 35–64.
- SINAI-GLAZER, H., PELED, E. 2017. The Perceptions of Motherhood among Family Social Workers in Social Services Departments in Israel. *British Journal of Social Work*, 47, 1482–1499.
- STREGA, S., FLEET, C., BROWN, L. et al. 2008. Connecting Father Absence and Mother Blame in Child Welfare Policies and Practice. *Children and Youth Services Review*, 30, 705–716.

- THIESSEN, B. 2012. The Family Models Held by Social Workers and Family Policy Programmes: Critical Remarks on Gender and Class Perspectives. *ERIS Web Journal*, 12(1), 51–61.
- TIANO, J. D., McNEIL, C. B. 2005. The Inclusion of Fathers in Behavioral Parent Training: A Critical Evaluation. *Child and Family Behavior Therapy*, 27(4), 1–28.
- TULLY, L. A., COLLINS, D. A. J., PIOTROWSKA, P. J. et al. 2018. Examining Practitioner Competencies, Organizational Support and Barriers to Engaging Fathers in Parenting Interventions. *Child Psychiatry & Human Development*, 49(1), 109–122. DOI: 10.1007/s10578-017-0733-0
- TURNELL, A., EDWARDS, S. 1997. Aspiring to Partnership: The Signs of Safety Approach to Child Protection. *Child Abuse Review*, 6, 179–190.
- VOGEL, D. L., HEIMERDINGER-EDWARDS, S. R., HAMMER, J. H. et al. 2011. “Boys Don’t Cry”: Examination of the Links Between Endorsement of Masculine Norms, Self-Stigma, and Help-Seeking Attitudes for Men from Diverse Backgrounds. *Journal of Counselling Psychology*, 58(3), 368–382. DOI: 10.1037/a0023688
- ZANONI, L., WARBURTON, W., BUSSEY, K. et al. 2013. Fathers as ‘Core Business’ in Child Welfare Practice and Research: An Interdisciplinary Review. *Children and Youth Services Review*, 35, 1055–1070.

Pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích

Concepts on Supporting Family Potential in Times of Difficulty

Michaela Vaško

Mgr. Michaela Vaško¹ vystudovala sociální pedagogiku na Fakultě humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, v současné době studuje doktorský studijní program Sociální politika a sociální práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Pracuje jako vedoucí odboru sociálních věcí a problematikou sociální práce s rodinami se zabývá již deset let. Praxi s rodinami má jak v oblasti sociálně-právní ochrany dětí, tak i v sociální službě SAS. Autorka také působí osmým rokem na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně, kde se podílí na výuce sociální práce a supervize u studentů oboru Zdravotně sociální pracovník.

Abstrakt

CÍL: Předkládaný text odpovídá na otázku: „Jaká pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích jsou uvedena v relevantní literatuře?“ **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Humanistické přístupy v sociální práci předpokládají, že lidé mají schopnost růstu a změny a v tomto kontextu disponují také rodiny schopnostmi, dovednostmi a silnými stránkami. Potenciál rodin může být chápán jako nerozvinutá schopnost nebo dovednost, protože možnost vývoje a růstu je biologicky dána všem rodinám v nesnázích a může vést k růstu větší samostatnosti a nezávislosti. Poukazuje na to, co existuje v rodině, ale co není aktivně využíváno. Potenciál může být také příležitostí něco udělat a možností k určitým změnám. **METODY:** K dosažení cíle výzkumu byla využita kvalitativní výzkumná strategie, induktivní metoda – metoda porozumění. Konkrétně se jedná o hledání a porozumění textům, které se zabývají podporou rodin v nesnázích. Jednotlivé výpovědi příslušných autorů byly rozděleny prostřednictvím dedukce. **VÝSLEDKY:** Zjistili jsme, že potenciál rodin můžeme podporovat z pohledu pojetí práce v přirozeném prostředí rodiny; z pohledu modelu silných stránek; či pojetím z pohledu různých forem rodinné terapie. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Závěry práce je možné využít v praxi sociální práce s rodinami, konkrétně v poskytování sociálně-aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi.

Klíčová slova

podpora, pojetí, potenciál, rodina v nesnázích, sociální práce s rodinou, sociálně-aktivizační služba pro rodiny s dětmi

Abstract

OBJECTIVES: This text discusses concepts of supporting the potential of family in times of difficulty as presented in recent literature. **THEORETICAL BASE:** Humanistic approaches in social work assume that people have the capacity for growth and change; as such families also have the capacity, skills and strengths. The potential of families can be viewed from several perspectives, such as undeveloped (latent) ability or skill, thus the possibility of development and growth is biologically given to all families in distress and may lead to the growth of greater excellence

¹ Kontakt: Mgr. Michaela Vaško, Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno; vasko.michaela.soc@gmail.com

and independence. That points to something which exists in the family, but is not being used. Furthermore, the potential may be the opportunity to do something and can be the probability for some changes. **METHODS:** The inductive understanding method (qualitative) was used, which means searching and understanding texts that deal with the support of families in difficulty. The authors' texts were sorted deductively. **OUTCOMES:** The potential of families can be supported from three basic perspectives: working in the natural family environment; the strength model or different forms of family therapy. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The conclusions of this work can be used in the practice of social work with families.

Keywords

potential, family in difficulty, supporting, conception, social-activation service for families with children

ÚVOD

Rodina může být příjemcem podpory v nejšířším slova smyslu. Rodiny, které se z jakéhokoliv důvodu ocitnou na pokraji sociálního vyloučení, jsou socioekonomicky znevýhodněné či nízkopříjmové, je potřeba podporovat a také v nich intervenovat. To v návaznosti na Musila a Šrajera (2008) znamená, že sociální pracovníci rodině mohou pomoci zvládnout obtížná očekávání tím, že se pokusí vyvolat změnu faktorů (vlastností rodiny a jejích členů, a dále charakteristik sociálního prostředí rodiny), jež způsobují, že určité životní situace mohou být pro rodinu obtížně zvládnutelné. Tyto změny mohou spočívat v tlumení negativního působení faktorů na jedné straně či posilování pozitivních faktorů na straně druhé. Sociální pracovníci mohou některých těchto změn dosahovat pomocí vhodných metod práce s klientem sami, společně se členy rodiny nebo zprostředkováním kontaktu s jinými službami.

Sociální práce s rodinou má v českých podmínkách dlouholetou tradici. Její výkon je zajištěn nejen ze strany orgánu sociálně-právní ochrany dětí, ale i poskytováním sociálních služeb. Stává se, že se sociální pracovníci s rodinou snaží řešit problémy za klienty. Pravděpodobně předpokládají, že klientské rodiny nedisponují potřebnými předpoklady pro řešení vlastních problémů. Domníváme se však, že tento předpoklad platí jen u některých rodin klientů. U jiných, pokud ne u všech, lze předpokládat, že disponují nerozvinutým nebo akceschopným potenciálem, který z nějakého důvodu nevyužívají. Pokud sociální pracovníci tento předpoklad neberou v úvahu, potenciál rodin není s jejich pomocí rozvíjen a využíván. Stává se pak, že klienti jsou někdy nabádáni k činnostem, ke kterým nemají předpoklady, a naopak oblasti, ve kterých jsou dobří, zůstávají stranou pozornosti. Neúspěšná a někdy nikam nevedoucí práce s klientskými rodinami může následně způsobit demotivaci sociálních pracovníků, případně u nich vede ke vzniku syndromu vyhoření, nebo k odchodu ze zaměstnání.

Domníváme se také, že jedním z předpokladů zmírnění problémů u klientů, u nichž není potenciál využíván, je zahrnutí potenciálu mezi předpokládaná hlediska posuzování situace klientských rodin. Tomu může pomoci, pokud se sociální pracovníci seznámí s tím, jak potenciál rodin a práci s ním chápou autoři literatury o sociální práci s rodinou.

V empirické části textu se proto pokusíme odpovědět na otázku: „Jaká pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích jsou uvedena v současné relevantní literatuře?“ V teoretické části se budeme zabývat teoretickými východisky spojenými s problematikou podpory rodin v nesnázích.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Následující čtyři podkapitoly budou pojednávat o pojmech, které souvisí s výzkumnou otázkou. Vymezíme pojmy „představa“ a „pojetí“, „podpora rodin v nesnázích“ a „pojetí podpory potenciálu rodin“.

Představy o pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích

Představa je podle Hartla a Hartlové (2000:463) definována jako „obsah vědomí, vybavený či přepracovaný minulý zážitek a vjem“. V anglickém originále existují ekvivalenty představy v pojmech *image*, *idea*, *concept* či *imagery*. Představy jsou materiálem pro vytváření pojmů, pro myšlení, city i volní jednání. Např. představy abstraktní jsou založeny na induktivním pochodu a jsou jimi nalézány společné prvky mnoha situací.

Velmi často bývá pojem představa spojován s *imaginací a fantazií*. Představy jsou spíše komplexními obrazy (jednotlivého objektu i celých událostí) a jsou v proudu psychické činnosti vyvolány také vnějšími okolnostmi. *Fantazie* bývá chápána jako originální kombinace představ. „Fantazijní představy jsou podle Rohracherera pamětní jevy, z nichž ze zkušenosti pocházející materiál je shrnován do kombinací, které již ze zkušenosti nepocháží“ (in Nakonečný, 2006:62). Dále budeme vycházet z předpokladu, že představy jsou materiálem pro vytváření pojmů a pro myšlení a tomuto má blízko synonymum „pojetí“.

Pojetí

K výrazu pojetí má blízko pojem *koncepce*, *koncept*, *představa* (jak bylo uvedeno výše) nebo *pojem*. V textu se budeme přiklánět k tomu, že k pojmu „pojetí“ má blízko výraz „koncept“, rámcově řečeno „předloha“. S výrazem koncept se dle Slovníku cizích slov (2003) pojí dva významy.

1. „Návrh“ či „náčrt“ textu.
2. „Pojetí“, tj. předběžný obraz hlavních rysů určitého zamýšleného jevu, tedy **přehled charakteristických rysů určitého jevu**. Pojetí v tomto smyslu je součástí nějaké teorie (The Free Dictionary).

Dalším užívaným významem pojmu „pojetí“ je **specifický pohled na určitý jev**. Může jít o způsob přemýšlení, interpretaci nebo hlavní myšlenku, která je vyvozená z nějakého specifického případu (The Free Dictionary).

Představa, že „pojetí“ je přehledem charakteristických rysů určitého jevu a specifickým pohledem na určitý jev, spolu souvisí. Pokud o určitém jevu přemýšlíme určitým způsobem, vycházíme z určité myšlenky, a současně proto danému jevu přisuzujeme určitou sadu charakteristik. Lze předpokládat, že z hlediska daného způsobu uvažování budou tuto sadu charakteristik vykazovat všechny dílčí varianty daného jevu a že charakteristiky mohou být společnými prvky mnoha situací. Na „pojetí“ budeme nahlížet jako na *specifický způsob uvažování o určitém jevu* a toto chápání pojmu bude východiskem zkoumání různých „pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích“ a využijeme k tomu sadu charakteristik „pojetí“ inspirovanou Needlemanem.

Rodina v nesnázích

Obecně je **rodina** definována jako malá skupina osob, které jsou navzájem spojeny manželskými nebo příbuzenskými vztahy a společným způsobem života (Hrušáková, 2006). „Rodina je produktem společnosti, adaptuje se na společenské změny, ale současně spoluvytváří, stimuluje, komplikuje, či brzdí její rozvoj. Všechny zásadní problémy dnešní rodiny se promítají do společenských souvislostí a zároveň celospolečenské problémy se přímo či nepřímo dotýkají rodiny“ (Hrušáková, 2006:8). Terminologicky je v odborné literatuře možné najít různá označení rodin, kterým je poskytována podpora ze strany sociálních pracovníků. Může se jednat např. o rodinu *problémovou*, *dysfunkční*, *multi* nebo *mnohoproblémovou*, *rodinu v ohrožení*, *rodinu v riziku* atp. Protože se jedná v rodině o výskyt nějakého problému, něčeho, co rodině činí problém v běžném a správném fungování, budeme pracovně v rámci tohoto textu používat označení těchto rodin jako „*rodiny v nesnázích*“. Knausová (2011) tyto rodiny označuje jako rodiny v ohrožení, ale terminologicky i obsahově v podstatě zahrnuje všechny vybrané oblasti řešení „nesnáží²“: Zpravidla hovoříme o rodině

² Synonymem slova „nesnáze“ je zádrhel, problém, potíž. Pracovně může jít o označení rodin, které mají problém, potíže (ABZ slovník českých synonym).

s nezletilým dítětem, nebo dětmi, která čelí nepříznivé životní a sociální situaci, jako je hmotná nouze, nezaměstnanost jednoho, častěji obou rodičů, špatné bytové a hygienické podmínky, zadlužení, vnitřní i vnější konflikty v rodině, osamělost rodiče atd. Ohroženým se dítě zpravidla stává zejména v případech nebezpečí, že by tato situace mohla vyústit v uložení výchovného opatření, nebo již bylo toto opatření uloženo a je zde hrozba jeho umístění mimo rodinu (Knausová, 2011). Dítě v takové rodině bývá ohrožené, protože v porovnání s dětmi z fungujících rodin, ve kterých obvykle bývá zajištěn úplný a zdárný vývoj, je v této rodině vystaveno riziku a nesnáším.

Podpora rodin v nesnázích

Na pojetí pojmu „podpora“ můžeme nahlížet z různých úhlů (The Free Dictionary; Hartl, Hartlová, 2000). Dále uvedeme tři stěžejní.

1. Podpora jako **poskytnutí něčeho**, např. aktu emocionální pomoci v těžkých časech, akt či stav nějakého podporování, opory, pomoci. Podporou mohou být lidé, věci, podpora může být poskytována také finančně.
2. Podpora jako **napomáhání ke změně** nebo činnosti, která udržuje věci „nahore“ a poskytuje něčemu svůj základ (**akt nesoucí jistotu váhu či sílu**).
3. „**Sociální podpora**“ – vzájemná výměna informačních, emočních a materiálních zdrojů mezi jedinci na základě jejich osobních vazeb.

Výraz „**podpora rodiny**“ (*family support*) může být chápán jako stimulace, která může vyvolat změnu jednání, vztahů nebo podmínek života (členů) rodiny, a přispět tak k uspokojení jejich potřeb nebo k překonání jejich problémů. Takto chápanou „podporu rodin“ budeme považovat za „podporu potenciálu rodiny“, pokud je stimulace zaměřena na aktivizaci existujících, ale nedostatečně rozvinutých nebo vytváření nových možností, zdrojů, schopností či dovedností rodiny nebo jejich členů (Goleman, 1997; Hartl, Hartlová, 2000; Linhart et al., 2002; Goldstein, 1934, 1939, in Nakonečný, 2006).

Pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích: konceptualizace dle Needlemana

Při hledání odpovědi na otázku této kapitoly „*Jaká pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích jsou uvedena v současné relevantní literatuře?*“ budeme vycházet z předpokladu, že jednotlivá pojetí podpory potenciálu rodiny vykazují analogickou sadu charakteristik, při jejímž vymezení jsme vyšli z pojmu **konceptualizace případu dle Needlemana**.

Autor se zabývá případovou konceptualizací, kterou se pokouší o postupné a ohleduplné porozumění klientům a jejich problémům včetně řešení těchto problémů a jejich terapie. Tato případová konceptualizace má sociálnímu pracovníkovi pomáhat přemýšlet v kontextu problému klienta a pomoci odhadnout, jak se klient zachová a jak bude na intervence reagovat. Tento „odhad“ může pracovníkovi usnadnit práci s klientem.

Podle Needlemana (1999) je možné za společné rysy různých pojetí tohoto typu podpory považovat: **předpoklady** autorů relevantní literatury **o problémech rodin; o příčinách těchto problémů; o rodinách; z čeho mají vycházet plány řešení problémů rodin; nakonec o překážkách a podpůrných faktorech řešení problémů rodin**.

Domníváme se, že pět typů předpokladů uvedených Needlemanem je možné shrnout do dvou základních charakteristik pojetí podpory potenciálu rodin. Prvním jsou **předpoklady** autorů daného pojetí **o charakteristikách rodin, kterým je poskytována podpora**. V rámci zkoumání tohoto typu předpokladů je možné věnovat pozornost předpokladům autorů o problémech rodin a jejich příčinách, o potenciálu rodin a o dalších různorodých charakteristikách rodin, které nelze do důsledku anticipovat. Za druhou klíčovou charakteristiku pojetí podpory potenciálu rodin budeme považovat předpoklady autorů daného pojetí **o způsobu podpory rodin**. V rámci zkoumání tohoto typu předpokladů je možné věnovat pozornost předpokladům autorů o východiscích plánů řešení problémů rodin a stimulaci potenciálu rodin.

Lze předpokládat, že někteří autoři nebudou vycházet z perspektivy „řešení“ problému, a jejich předpoklady o podpoře potenciálu se proto mohou týkat něčeho jiného než problémů a faktorů jejich řešení. S touto eventualitou budeme při interpretaci argumentace vybraných autorů počítat.

METODIKA VÝZKUMU

Protože je cílem práce zjistit, jaká pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích jsou uvedena v relevantní literatuře, budeme dále vycházet ze dvou dimenzí pojetí Needlemana o podpoře potenciálu rodin v nesnázích. Podle těchto pojetí budou vyhledávána v textech pojetí podpory potenciálu.

Metodika zkoumání pojetí podpory potenciálu rodin

K zodpovězení otázky byla využita *kvalitativní výzkumná strategie a metoda porozumění* (chápaní metoda). Tento metodický přístup byl zvolen proto, že v dílech jednotlivých autorů byla snaha o soulad s výše uvedeným vymezením pojmu „pojetí“ identifikovat jejich „předpoklady“, přesněji, jednak jejich předpoklady o rodinách, kterým je nebo má být poskytována podpora, a dále jejich předpoklady o způsobu podpory těchto rodin.

Základní výzkumná otázka

„Jaká pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích jsou uvedena v relevantní literatuře?“

Dílčí výzkumné otázky

1. DVO: *Jaké předpoklady uplatňují autoři jednotlivých pojetí o rodinách, kterým je nebo má být³ poskytována podpora?* Pozornost je přitom věnována jednak předpokladům o problémech rodin a o příčinách vzniku jejich problémů, a dále předpokladům autorů jednotlivých pojetí o potenciálu rodin v nesnázích.
2. DVO: *Jaké předpoklady o způsobu podpory rodin uplatňují autoři jednotlivých pojetí?* V rámci formulace odpovědi na tuto otázku je pozornost zaměřena na předpoklady autorů o stimulaci potenciálu rodin.

Odpovědi na položené otázky jsou formulovány typologicky.

Kritéria výběru autorů a jejich děl

1. Zaměření textů na témata, která souvisí s pojmem „podpora potenciálu rodin“;
2. odborný způsob pojednání těchto témat,
3. stáří textů nebylo ohraničeno časově, vzhledem k tomu, že se domníváme, že časové hledisko nemá vliv na téma textu, naopak i starší práce mohou doplnit spektrum pojetí podpory potenciálu rodin.

Z těchto hledisek byly vybírány odborné texty, které se zabývaly následujícími variantami uvedeného tématu:

- a) Využívání potenciálu klientských rodin při řešení problémových situací nebo při snaze řešit tyto situace a problémy;
- b) využití metod zaměřených na silné stránky klientů a teorií, ze kterých tento přístup vychází;
- c) využití vybraných prvků rodinné terapie; speciální metody a techniky používané při práci s rodinami v nesnázích; konkrétní sociální služby, v jejichž poslání a popisu činnosti je možné předpokládat podporu potenciálu rodin.

³ Předpokládáme, že se může jednat jak o stávající „klientské“ rodiny, které nyní využívají sociálních služeb a je jim poskytována podpora ze strany sociálních pracovníků, tak i o „budoucí“ klientské rodiny, které pomoc potřebují a které jsou k zařazení do cílové skupiny vhodné, ale v současné době nejsou aktivními uživateli.

Tímto způsobem byly vybrány texty čtyřiceti zahraničních autorů původních děl (např. Cowger, 1994), dále interpretátorů, resp. komentátorů těchto děl (např. Early, GlenMaye, 2000) nebo expertů, kteří argumenty autorů původních děl dále zpracovali (např. Fenton, 2008). Vybraní autoři se nezabývali jen sociální prací s rodinami, nepovažovali se tedy jen za sociální pracovníky. Jednalo se také o autory psychologické, poradenské, terapeuticky zaměřené a další literatury.

Byly vyhledávány texty, které se zabývají podporou potenciálu rodin v nesnázích, snažili jsme se porozumět uvedeným dvěma typům předpokladů jejich autorů. V textech byly vyhledávány explicitně i implicitně vyjádřené předpoklady autorů o rodinách a způsobech jejich podpory.

Východiskem identifikace typů pojetí předpokladů o rodinách a způsobech jejich podpory bylo studium a komparace textů jednotlivých autorů relevantní literatury. Za „**relevantní literaturu**“ byly považovány jakkoliv staré texty zaměřené tematicky na podporu potenciálu rodin publikované zejména v odborných časopisech a autorských nebo editovaných monografiích, které jsou v současné době dostupné z různých zdrojů, databází atp. Autorka textu předpokládala, že s explicitním vyjádřením pojmu „rodiny v nesnázích“ se nesetká, a proto byly vyhledávány a studovány texty, ve kterých byly uvedeny významové ekvivalenty tohoto vyjádření. Takto bylo postupováno u všech vybraných textů autorů.

Jako analytický nástroj byla využita deduktivně-induktivní analýza. Dle Miles, Huberman a Saldaña (2014) se jedná o obecnou dialektickou analýzu dat, ve které výzkumník začíná s operacionalizovanými pojmy a pomocí nich hledá jevy, které odpovídají těmto vymezením a tímto postupem je testován empirický materiál. Následně výzkumník objevuje další charakteristiky sledovaného jevu a zjišťuje vztahy mezi nimi. Začíná tedy s teoretickými koncepty a také s nimi končí a jsou obohaceny o nové poznatky.

Vyhledané předpoklady byly výzkumníkem značeny do tabulek a vyjádření byla následně komparována mezi sebou, aby mohla být identifikována podobná (analogická) a odlišná pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích.

VÝSLEDKY

Předpoklady o rodinách, kterým je nebo má být poskytována podpora

Rodina jako specifický typ malé sociální skupiny

První skupina autorů se přiklání k sociologickému pojetí rodiny jako specifického typu malé sociální skupiny (Giddens, 1999; Možný, 2006; Nakonečný, 2006). Např. Waldegrave (2005) popisuje rodinu jako jakoukoliv primární intimní skupinu založenou na příbuzenském, pokrevním nebo jiném svazku. Szapocznik, Schwartz, Muir a Brown (2012) definici rozšiřují: „Rodiny, kterým je poskytována pomoc, tvoří společně s dětmi oba rodiče, jeden rodič nebo i vícegenerační soužití.“ Rodina má v tomto smyslu mnoho významných společenských funkcí, protože je v ní uskutečňována také socializace dítěte. Rodina má určitou sociální strukturu a pozice, statusy i role a vykazuje jistou vnitřní dynamiku a atmosféru jako každá malá skupina (Nakonečný, 2006).

Předpokládáme tedy, že za rodiny nejsou považovány jen úplné manželské rodiny s oběma rodiči, ale také matky samoživitelky, otcové, již vychovávají samotné dítě, rodiče, kteří nejsou sezdáni, rodiče s novým partnerem, nebo dokonce prarodiče a jiní příbuzní, kteří trvale nebo dočasně pečují o dítě.

Problémovost jako definiční znak rodiny s podporou

Autoři dalšího pojetí rodin se zaměřují na **problémovost rodin**. Dunovský (1986, in Lovasová, 2005) rozlišuje na základě dotazníku funkčnosti rodiny funkční, problémové, dysfunkční a afunkční. Prostředí *funkční rodiny* je pro dítě velmi příhodné a je v ní zajištěn jeho dobrý a řádný vývoj. V *problémové rodině* se vyskytují závažné poruchy jedné nebo více funkcí, není v nich ovšem ohrožen vývoj dítěte nebo rodinného systému, rodina je ještě schopná řešit problémy vlastními

silami, případně s drobnou podporou. Tyto rodiny jsou schopny zabezpečit základní životní potřeby vlastními silami.

Stejně jako Dunovský, tak i někteří další autoři označují rodiny jako *dysfunkční* (Rak, Patterson, 1996; Bilynsky, Vernaglia, 1999; Waldegrave, 2005), či *problémové až dysfunkční* (Maurice, 1955). Protože jsou tato označení rodin zaměřena spíše na problém, mohou tato samotná označení vrhat na rodiny negativní pohled a může i v nich samotných vyvolávat pocity sociální poruchy nebo nízkého statusu ve společnosti. Dunovský (in Lovasová, 2005) popisuje dysfunkční rodiny jako rodiny pro život dítěte ohrožující, a to z toho důvodu, protože se v nich vyskytují závažné poruchy několika, popř. všech funkcí rodiny. Tyto rodiny mají narušenou schopnost uspokojovat materiální, psychologické a sociální potřeby svých členů (Gabura, 2012). V případě rodiny *afunkční* je podle Dunovského (in Lovasová, 2005) nutné odebrání dítěte z rodinného prostředí, protože se v ní vyskytují tak závažné poruchy, díky kterým rodina přestává plnit svůj základní úkol.

Další autoři zaměřují pozornost na kumulaci problémů a rodiny označují jako *mnohaproblémové* (Matos, Sousa, 2004; Waldegrave, 2005). Mazer (1972, in Matos, Sousa, 2004) píše o konceptu mnohaproblémových rodin již od 50. let 20. století. Toto označení necharakterizuje nějaké symptomy rodin, ale spíše je specifické chaotickým způsobem interakcí a přítomností řady problémů týkajících se neurčitého počtu členů, které se liší jak v množství jejich problémů, tak i v jejich závažnosti napříč široké škály (zanedbávání, alkoholismus, prostituce, delikvence, zneužívání návykových látek, deprese, psychózy a další). Nejčastěji se jedná o hierarchickou strukturu rodin, redukci pravidel na minimum, opakované narušení a obnovení vztahů, převážně negativní znaky verbální a neverbální komunikace (Kaplan, 1986, in Matos, Sousa, 2004; Linears, 1997). Mezi pohledy, které věnují primární pozornost problémovosti rodin, lze zařadit ty, jež na rodiny nahlíží jako na *zranitelné (vulnerable)* (Sousa, Rodrigues, 2012), nebo jako na *rodiny v ohrožení (at risk families)* (Parr, 2000; Howard, Brooks-Gunn, 2009).

Rodiny z hlediska vlivu rodinného systému na jejich fungování

V každé rodině se vyvíjí specifické způsoby zvládnání úkolů a řešení problémů. Autoři tohoto pojetí vychází ze **systemického přístupu**, podle kterého je každá přirozená skupina udržovaná pohromadě interakčními pravidly, která se v ní zformovala na principu pokusu a omylu.

Úzkou spojitost má i **systemový přístup**. Podle Malého a Vítka (2000, in Matoušek, 2013) se jedná o způsob myšlení a jednání, v rámci kterého jsou zkoumané jevy chápány celistvě v jejich vnitřních i vnějších souvislostech. Za systém je považována suma prvků, jevů a vzájemných vazeb mezi nimi, které jako celek vykazují určité vlastnosti, chování (Malý, Vitek, 2000, in Smutek, 2006). „Předpokládá se, že lidé nejednají nikdy zcela autonomně, ale vždy jsou jako členové určitých přirozených či formálních systémů ovlivněni svou pozicí v nich a pravidly, která řídí jejich interakci“ (Nocross, Prochaska, 1999, in Matoušek, 2013:269).

„**Strukturální změny** v systému rodiny mohou mít vliv jednak na vysokou rozvodovost, vysoký počet mladých rodičů i rodin tvořených jedním rodičem“ (Wasik, Bryant, 2001). Podle Early a GlenMaye (2000) musí každá rodina čelit náročným úkolům a tato setkávání se s problémy v nich mohou vyvolat úzkost. V každé rodině nalezneme tradice nebo rituály, které jsou kombinací schopností jejich členů. Z těchto hledisek lze předpokládat, že rodinný systém je provázaný jeho členy, kteří se vzájemně ovlivňují nejen v pozitivním smyslu, ale i negativním. Nichols a Schwartz (2004) vidí ve struktuře rodiny mimo sbírku individualit a vzájemných vlivů ještě navíc i „nepředvídatelnost v tom, jak se její členové ovlivňují, protože hranice a koalice jsou v rodinách velmi abstraktní“.

Rodina jako systém vazeb, které působí i po odchodu z ní

Autoři této orientace se zaměřují na vliv a implikaci, které může rodina na dítě mít, i když v ní dítě nežije. Budeme se tedy zabývat typy vlivu fungování rodiny na jeho život a vývoj mimo rodinu, tedy po opuštění rodiny.

Wasik a Bryant (2001) vidí v rodičích důsledné a pečující lidi, kteří mají v životech (nejen) malých dětí velký význam: „Ve většině případů důležité vazby a péče o jejich děti začínají v raném dětství a pokračují napříč celým dětstvím, dospíváním a zejména i po něm.“ Podle Valoise (2009) se „dětí rozvíjí v rámci komplexního systému vztahů, které jsou ovlivněny okolním prostředím. Jedná se o celkovou podporu, v rámci přirozenosti rodiny. Je to přirozeně se vyskytující vztah, který může rodinu dlouhodobě podporovat“. Zejména prostředí může narušit vývoj dítěte a rodiče v něm nemusí být schopni o dítě adekvátně pečovat. I když se dítě narodí zdravé, vlivem chudoby, rodinných sporů nebo vlivem týrání a násilí se může stát, že se dostane do velkého ohrožení.

Rodina jako zdroj zkušenosti

Také pátý typ si všímá dlouhodobého (celoživotního) vlivu rodiny na dítě, ale pojetí rodiny, a tím i původu tohoto vlivu, je odlišné. Předpokládá, že **aktuální chování lidí je zakódováno v jejich rodinné zkušenosti z dětství, a že rodina je z tohoto hlediska zdrojem kulturních vzorů, které dítě uplatňuje i po jeho osamostatnění, a případně ho reprodukuje ve svém rodinném chování.** Podle tohoto pojetí je rodina zdrojem vzorů, tzv. dědictví, které se přenáší na další generaci (Landy, 1997; Zygler, 2001; Kauffmann, 2007). Např. Rak a Patterson (1996) předpokládají, že „dětí z dysfunkčních rodin nejenže mají malou šanci dosáhnout standardního potenciálu jako dospělí, ale také je pravděpodobné, že se stanou i ony dysfunkčními a nebudou schopny se samy o sebe postarat nebo vážit si vztahů s ostatními“.

Autoři vychází z předpokladu, že rodiče mají ohromný vliv na učení a vývoj dětí, a to proto, že většina rodičů je stále přítomna po celou dobu života dítěte v jeho dětství. Děti z nefungujících rodin mohou mít zkušenosti s mnoha traumatickými zážitky, které plynou z jejich zneužívání, týrání a zmatku prožitého v dětském věku.

Předpoklady o problémech rodin

Pojetí problémů rodin z hlediska (ne)fungování rodiny na straně členů rodiny

Autoři tohoto pojetí se ve svých textech zaměřují na *projevy a interakce členů rodiny*, které nejsou adekvátní ve vztahu k péči o děti, v rámci fungování rodiny a celého systému. Rodiny mají problémy s uspokojováním základních potřeb svých členů a zejména potřeb dítěte a funkcí rodiny; fungování rodiny je také ovlivněno mnoha sociálními událostmi a je limitované a v podstatě ovlivněné propojením mnoha spolupůsobících faktorů na straně rodiny a prostředí.

K autorům tohoto pojetí patří např. Cautley (1980), Matoušek a Pazlarová (2010) či Gabura (2012). K problémům rodin patří např. nedostatek financí na pokrytí základních fyziologických potřeb, problémy s bydlením, neschopnost pracovat s finančním rozpočtem, neschopnost určit si priority ve výdajích, neplacení nájemného, mnoho nesplacitelných půjček, hrozící exekuce, neangážovanost při hledání zaměstnání, závislost jednoho nebo více členů rodiny na alkoholu nebo drogách, problémy v péči o děti a v naplnění rodičovských rolí, týrání nebo zneužívání některých členů rodiny a další.

Pojetí problémů rodin z hlediska jejich zranitelnosti a ohrožení

Toto pojetí bylo vytvořeno na základě hlediska interakce rodiny jako celku a jejího sociálního prostředí. Na rodiny v tomto pojetí nahlížíme jako na *zranitelné a ohrožené*. Míra ohrožení jednotlivých členů i rodiny jako celku je na rozdíl od předchozího pojetí spojena s mírou ohrožení z vnějšího prostředí, není zde kladen důraz na vlastnosti a schopnosti rodičů a dalších členů.

Nejčastějším důvodem ohrožení bývá chudoba a problémy s ní související (Wasik, Bryant, 2001). S chudobou mohou dále souviset problémy na straně rodičů i dětí: předčasně narozené děti, týrané a zneužívané děti, alkoholová a drogová závislost dětí či rodičů; školní neúspěšnost a děti propadající, výskyt nemocí nebo potřeba pomoci rodičům s péčí o děti a další.

Zigler (2001, in Wasik, Bryant, 2001) zmiňují, že „děti a jejich rodiče jsou v riziku a ohrožení z důvodů *sociálních* (chudoba, společenské kontakty, nezaměstnanost, bydlení i úroveň bydlení), *výchovných* (péče o děti, školní prospěch, způsob výchovy) a *zdravotních problémů* (zdravotní stav a případný výskyt nemocí u dětí, rodičů, celkový přístup ke zdravému životnímu stylu rodiny)“.

V daném pojetí jsou důsledky chudoby silně spojeny s prvním pojetím problémů rodiny, tedy s vnitřním fungováním rodin (Rak, Patterson, 1996). Je nutné předpokládat, že všechny faktory mohou spolu souviset.

Pojetí problémů rodin v komunikaci a vztahové problémy

Třetí pojetí problémů rodin souvisí s komunikací mezi jejími členy a se vzájemnými vztahovými problémy. Je tedy zaměřeno na interakce členů rodiny ve vztahu k jejímu sociálnímu prostředí a jedná se o problémy vztahové a komunikační. Tyto problémy ovlivňují nejen způsoby fungování rodiny, ale rovněž i způsoby práce s rodinami. K autorům patří např. Parr (2000), Nichols, Schwartz (2004), Wadsworth, Owens (2007), Lowenstein, Sprunk (2010), Lawler, Shaver, Goodman (2011). V uvedených rodinách je špatná atmosféra, která ovlivňuje její fungování. Waldegrave (2005) předpokládá u rodin mimo špatnou komunikaci také problémy s následujícími charakteristikami: ztráta emoční vřelosti, napětí ve vztazích, neschopnost rozhodovat se a obtíže v řešení problémů. Autoři tohoto pojetí soustřeďují pozornost na úroveň vztahů, které mohou být narušeny a ovlivněny nedorozuměními mezi jejími členy, konflikty a právě způsob komunikace může být silně ovlivněn tím, jaké vztahy v rodinném prostředí jsou. Vztahové a komunikační problémy nemusí být primárně jen v rodinách, které trpí dysfunkcí a jsou nefunkční, ale např. v rodinách, kde si partneři již nemají co říci, mezi kterými jsou časté konflikty a nedorozumění.

Problémy rodin spojené s výchovnými problémy dětí

Čtvrtý typ problémů je podle autorů zaměřen na výchovné problémy ze strany dětí, o kterých můžeme tvrdit, že jsou způsobeny *důsledkem transgeneračního přenosu*. Problémy v těchto rodinách *souvisí s dětmi, jejich chováním, výchovnými problémy* a dalším (Cautley, 1980; Bilynsky, Vernaglia, 1999; McKeown, 2000; Nichols, Schwartz, 2004; Dishion, Connell, Weaver et al., 2008; Szapocznik, Schwartz, Muir, Brown, 2012) – např. užívání drog, alkoholu, sexuální rizikové chování, delikventní chování, členství dětí v partách, problémy ve škole, s prospěchem, záškoláctvím, problémové chování ve třídě, omezené mezilidské dovednosti, útoky z domova, ve třídě jsou tyto děti často izolovány, ztrácí zájem o obvyklé koníčky, jsou více unavené, trpí depresemi, vyhýbají se lidem, píšou o smrti, násilí nebo rodinných problémech. Můžeme tedy předpokládat vliv transgeneračního přenosu na chování a život dětí a na vznik problémů s nimi spojených. Aktuální chování dětí může být zakódováno v jejich získané rodinné zkušenosti z dětství, kdy právě rodina je zdrojem kulturních vzorců. Autoři tohoto pojetí považují za důležité směřovat intervence a práci s rodinami i na předcházení vzniku těchto problémů, eliminaci důsledků a na podporu rodin s dětmi při vzniku problémů.

Předpoklady o potenciálu rodin

Na základě charakteristik potenciálu⁴, která byla studována v dostupné literatuře, byla tato pojetí o potenciálu rodiny typologicky rozdělena na tři základní, ke kterým se budeme přiklánět.

Potenciál jako zdroj síly k jednání

Podle Gardnera, Bura a Wiedowera (2006) spočívá podstata daného pojetí v tom, že „všechny rodiny mají psychologickou kapacitu změnit se“, tedy hovoříme o potenciálu jako o *schopnosti*

⁴ Souhrn možností, schopností, celková možnost něco udělat a vykonat. Může jít také o zásoby, lidi, zdroje a prostředky, které mohou být zmobilizovány a použity k dosažení určitého cíle nebo k plnění nějakého úkolu (Klimeš, 1981). Synonymem jsou pojmy možnosti, schopnosti a kapacita (Pala, Všianský, 2000).

změny. Autoři tohoto pojetí vychází z předpokladu, že každá rodina má mnoho možností, schopností a disponuje určitými vlastnostmi, které jí dávají *schopnosti a sílu*, díky které se může měnit a posouvat směrem dopředu, a že potenciál, a tedy i *zdroj síly* je možné rozvíjet a hledat v jakémkoliv období života jedince, tedy i ve všech životních fázích člověka a rodiny. Jejich kapacita a schopnosti jsou velmi často nevyužité (Early, GlenMaye, 2000; Wasik, Bryant, 2001; Fenton, 2008; Lietz, 2011). *Adaptace na změnu* je možná podle Early, GlenMaye (2000) a Manala, Meezana (2000) i díky tomu, že rodiny jsou schopné adaptovat se na prostředí stresu nebo v období úzkosti. Potenciál můžeme hledat v jakýchkoliv situacích, včetně těch krizových.

Ve spojitosti s potenciálem můžeme najít pojem **silné stránky** (např. Saleebey, 1996; Waldegrave, 2005; Kauffman, 2007), které představují možnosti rodin, mohou být vnímány jako jakási naděje a způsob jejich respektování (Lietz, 2011). Rodiny jsou expertem na jejich vlastní život, a tedy na jejich silné stránky, zdroje a kapacity (Early, GlenMaye, 2000). Všechny rodiny tedy mohou být těmito silnými stránkami, hned vedle těch slabých, vybaveny a čerpat z nich. Mohou být rovněž určitou nadějí na změnu, a to nejen pro rodiny a její členy, ale také pro sociální pracovníky, kteří s rodinami a jejich silnými stránkami pracují.

Rak, Patterson (1996), Bilynsky, Vernaglia (1999), Early, GlenMay (2000), Manalo, Meezan (2000) a Waldegrave (2005) předpokládají, že potenciál a silné stránky rodin jsou obvykle nacházeny a identifikovány v jejich **odolnosti na základě druhu stresu**. Odolnost je pojata také jako schopnost přežít (*resiliency, resistance, survival*). Resilience je síla nebo schopnost navrátit se k původní podobě nebo pozici po nějakém negativním zážitku.

Potenciál jako sociální kapitál

Autoři tohoto pojetí vychází z představy, že potenciál je sociálním kapitálem, definovaným jako souhrn sociálních kontaktů, kterých může jedinec využít ke svému prospěchu hmotnému nebo nehmotnému (Jandourek, 2001). Je to také „suma aktuálních i potenciálních zdrojů, které může určitá osoba využívat díky tomu, že se zná s druhými lidmi“ (Velký sociologický slovník, 1996:475). Těmito zdroji může být pro rodinu např. člen rodiny, rodina, sousedé, známí a další lidé, kteří jsou v kontaktu s rodinou.

Je možné předpokládat, že prostředí rodiny je spojeno vztahy, interakcemi, zázemím a oporou, kterou si její členové vzájemně předávají a kterou disponují. Proto je možné při práci s rodinou s tímto počítat a opírat se o rodinu jako o nosný pilíř, který může v různé intenzitě její fungování podpořit. Souvisí to také s tím, že všichni rodiče se mohou naučit pozitivně a efektivně reagovat a pečovat o své děti a mít dostatečný přístup k informacím, jak toho dosáhnout, za předpokladu, že jsou podporováni a vybaveni potřebnými znalostmi a dovednostmi (Lowenstein, Sprunk, 2010). Lze tedy předpokládat, že autoři vidí potenciál v prostředí rodiny, vztahů v rodině a rovněž v určitém poutu, které se v rodině přirozeně nachází. Sociálním kapitálem pro rodiny, které potřebují podporu, mohou být *sociální pracovníci*.

Potenciál jako zkušenost rodin

Autoři pojetí se svými charakteristikami potenciálu blíží k pojetí potenciálu jako zdroje síly a v určitých oblastech se doplňují. Každý člověk má řadu zkušeností, charakteristik a rolí, které z něj dělají osobnost (Manalo, Meezan, 2000), totéž můžeme předpokládat i o rodinách. Kulturní a osobní příběhy (minulost, úspěchy, selhání, zkušenost), vyprávění a tradice mohou sloužit jako zdroj pro oživení a obnovení energie a možností a také poskytnout inspiraci a smysl a nástroj pro oživení jedince a rodiny (Lifton, 1993, in Saleebey, 1996). Na potenciál jako zdroj síly mají vliv zkušenosti, proto by vše výše zmíněné mělo být součástí práce s rodinou a sociální pracovníci by s těmito zdroji měli pracovat. Hledat u rodin, co zažily, co je posílilo, změnilo, nebo „nakoplo“ směrem dopředu, z čeho čerpají. V tomto pojetí potenciálu je *zkušenost chápána jako to, co rodina zažila v minulosti, takže jak její úspěchy, tak i neúspěchy*.

Další pojetí potenciálu jako zkušenosti zmiňují autoři Bilynsky, Vernaglia (1999), Early, GlenMay (2000), Manalo, Meezan (2000) a Waldegrave (2005). Předpokládají, že potenciál je obvykle nacházen a identifikován v odolnosti rodin na základě druhu stresu. Tuto odolnost, jak již bylo zmíněno výše, můžeme považovat za schopnost přežít, což jsme zmiňovali v rámci charakteristiky síly rodin.

Předpoklady o způsobu podpory rodin

Na základě analýzy autorů vyšla následující klasifikace způsobů podpory rodin do těchto třech oblastí, které ovšem nejsou od sebe izolovány, ale na sebe navazují a mohou se v praxi doplňovat.

Pojetí podpory rodin zaměřené na pomoc v přirozeném prostředí

Autoři tohoto pojetí píšou o podpoře rodin v přirozeném prostředí rodin mimo jiné formou nejrůznějších sociálních služeb a programů a také na základě specifických předpokladů, na které dále v tabulce upozorníme.

Tabulka 1: Přehled podpory rodin v jejich přirozeném prostředí

Označení způsobu podpory	Charakteristika	Autoři
Podpora rodiny	<ul style="list-style-type: none"> • ekvivalent: <i>Family Support</i> • škála opatření pro podporu dobrých životních podmínek dětí ze znevýhodněných oblastí v jejich rodinách a komunitách (prostřednictvím služeb a programů, státních orgánů) • podpora předškolního vzdělávání dětí, vývojové a podpůrné aktivity • cíl: podpora v přirozených podmínkách; zlepšení podmínek rodiny 	McKeown (2000)
Včasná intervence	<ul style="list-style-type: none"> • ekvivalenty: <i>Early Intervention, Homevisitors</i> • systematické a záměrné intervence v rodině; multidisciplinární spolupráce odborníků z oblasti vývojové a klinické psychologie, psychiatrie, pediatrie, sociální práce a dalších oborů • podpora rodiny prostřednictvím služby pro děti do 6 let a mladší, kt. jsou v ohrožení nebo mají vývojové opoždění, sociálně-emocionální problémy, také v prenatálním období • přímá práce s dětmi za aktivní účasti rodičů 	Zigler (2001) Mahoney, Wiggers (2007)
Terénní sociální práce v prostředí rodiny	<ul style="list-style-type: none"> • ekvivalenty: <i>Homevisiting, Homebuilders' Model Hometraining</i> • individualizace rodiny, prevence a silné stránky rodiny • podpora potenciálu rodin • práce na individuálním principu, jedinečnost rodiny, kontinuální práce • cíl: udržení rodiny pohromadě a redukce rizik pokračování v týrání a zneužívání; zlepšování rodinného fungování • důraz kladen na systém rodiny a její hodnoty • sociální pracovník má zde roli preventisty a asistenta, kt. rodinu doprovází 	Wasik, Bryant (2001) Howard, Brooks-Gunn (2009) Kauffman (2007) McKeown (2000)
Služby zaměřené na zachování rodiny	<ul style="list-style-type: none"> • vychází z: <i>teorie krizové intervence, rodinné systémové teorie, teorie sociálního učení a ekologické systémové teorie</i> • <i>Family Preservation Services</i> • strukturální nebo strategické rodinné teorie nebo kognitivní a behaviorální teorie • pracují na základě perspektivy silných stránek rodin s cílem maximalizovat potenciál každé rodiny, nebo umožnit návrat dětí do rodiny • cíl: prevence odebrání dětí 	Wadsworth, Owens (2007) Craig-Van Grack (1997) Wash, Pine, Maluccio, (1995)

Ekologický přístup	<ul style="list-style-type: none"> řešení komplexních vztahů mezi rodinou a vnějším prostředím bohatá systémová síť prostředí spolupůsobilci při vývoji člověka i rodiny 	Jacobe (1987, in Sobotková, 2012)
Sanace rodiny	<ul style="list-style-type: none"> soubor opatření SPOD, sociálních služeb i dalších opatření a programů poskytovaných rodičům dítěte a dítěti, které má ohrožený biologický, sociální a psychologický vývoj cíl: zachování nebo obnovení funkcí rodiny v přirozeném prostředí, udržení dítěte v podmínkách funkční rodiny SAS 	Bechyňová, Konvičková (2011) Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách
Krátkodobé intervence	<ul style="list-style-type: none"> ekvivalenty: <i>A Program of Short-Term Treatment for Dysfunctional Families; Family-Centred Programs; Home-Based Therapy</i> efektivní podpora zdraví u malých dětí, prevence problémového chování u dětí a adolescentů krátkodobé intenzivní intervence pracovníci mohou být rodinám k dispozici 24 hodin denně intervence nemusí být dlouhodobé, stačí se zaměřit na určité vývojové období věku dítěte nebo určité období života rodiny, kt. je potřebné podpořit při jejím fungování cíl: prevence odebrání dětí z rodin 	Dishion, Connell, Weaver et al. (2008) Cautley (1980) Madsen (1999)
Přístup zaměřený na podporu rodiny	<ul style="list-style-type: none"> ekvivalent: <i>Family-Centered Approach</i>; krátkodobé, intenzivnější intervence v rodinách cíl: podpora rodinných vztahů, využití prvků z historie a minulosti členů rodin podporován potenciál jako zkušenost 	Lietz (2011)
Zaměření práce na osobnost rodičů	<ul style="list-style-type: none"> ekvivalenty: <i>Behavioral Parent Training, Family Skills Training, Family Therapy</i> cíl: změna chování u rodičů ve vztahu k dětem i k sobě navzájem nebo v rámci podpory jejich rodičovských kompetencí; fungování rodiny je zaměřeno spíše na formu rodinné terapie a její prvky 	Kumpfer, Alvarado (1998)

Model silných stránek jako pojetí podpory potenciálu rodin

Saleebey (1996), Manalo, Meezan (2000), Fenton (2008) a McCammon (2012) zdůrazňují, že je stěžejní **upozornit na to, co v rodině funguje, tedy na její schopnosti, silné stránky a potenciál, spíše než na problémy nebo patologie**. Stejně jako ostatní humanistické přístupy, *perspektiva silných stránek* definuje základní předpoklad síly přístupů. Programy (sociální služby) na podporu rodin jsou považovány za prostředek, jak omezit vystavování dětí rizikům, a také na posílení ochranných faktorů jedince a rodiny (Manalo, Meezan, 2000). Přístup silných stránek v rámci podpory potenciálu rodin je možné aplikovat při sociální práci s rodinou. Není autory přitom specifikováno, zda se jedná o využití tohoto modelu výhradně jen v přirozeném prostředí rodiny. Při identifikaci silných stránek a zdrojů rodiny je vhodné využít *kolaborativních intervencí*, které se snaží na základě odborných znalostí, dovedností a zdrojů rodin a na schopnostech odborníků (sociální pracovníci, učitelé, psychologové a další) stavět při identifikaci a podpoře silných stránek (Sousa, Rodrigues, 2012).

Formy rodinné terapie

Toto pojetí se od předchozích dvou odlišuje zejména v tom, že bylo nacházeno u autorů především v publikacích a člancích, které psaly o podpoře rodiny prostřednictvím terapie, a nebylo zcela jasně specifikováno, zda se jedná o podporu rodin v přirozeném prostředí, nebo ambulantně při návštěvě sociálního pracovníka nebo rodinného poradce. Nebo byly v textech uvedeny obě možné varianty a nevychází primárně od autorů z oblasti sociální práce.

Forem rodinných terapií je více a každá je jistým způsobem specifická. Můžeme se zaměřit na vztahové problémy v rámci členů rodiny, takové formy terapie nemusí využívat v zásadě vždy jen dysfunkční rodina, dále se může jednat o problémy mezi rodiči, problémy s chováním dětí a další. Formy terapií mohou být aplikovány také do praxe sociálních služeb.

Tabulka 2: Přehled pojetí různých forem rodinné terapie

Označení terapie	Charakteristika	Autoři
Rodinné terapie	<ul style="list-style-type: none"> • ekvivalent: <i>Family Therapy Interventions</i> • aplikace v rodinách, ve kt. se u dětí v pubertě i v dospívání objevují projevy problémového chování • prostřednictvím různých služeb a programů, ambulantně i v terénu: • <i>Functional Family Therapy</i> – rodinné intervence pro dysfunkční mládež a jejich rodiny • <i>Structural Family Therapy</i> – cíl: změna rodinné struktury, aby byla rodina schopna problémy samostatně řešit; vhodná účast a zapojení dětí při sezeních, intervencích • <i>Multisystemic Therapy</i> 	Kumpfer, Alvarado (1998) Sexton, Alexander (1999) Nichols, Schwartz (2004) Lowenstein, Sprunk (2010)
Strategická rodinná terapie	<ul style="list-style-type: none"> • strategický přístup – zaměření na změnu • <i>Brief Strategic Family Therapy</i> – cíl: potenciál rodin je podporován na základě změny vzorců chování v rodinných interakcích za krátkodobé podpory pomáhajícího pracovníka 	Gardner, Bur, Wiedower (2006) Szapocznik, Schwartz, Muir, Brown (2012)
Terapie teď	<ul style="list-style-type: none"> • ekvivalent: <i>Just Therapy</i> • zaměřena na řešení socioekonomických, kulturních a genderových kontextů (např. bydlení) • použití co nejdříve 	Waldegrave (2005)
Dynamická systémová teorie	<ul style="list-style-type: none"> • využití: v rámci vývoje dětí, pomáhá porozumět tomu, jak se děti vyvíjí fyzicky, kognitivně a emocionálně v průběhu času a také při interakci párů, nebo rodičů a dětí 	Gardner, Bur, Wiedower (2006)

Předpoklady o stimulaci potenciálu rodin

Způsob identifikace a nalezení potenciálu

Než dojdeme do fáze, kdy začneme potenciál stimulovat, je nutné ho vůbec nalézt, identifikovat a pojmenovat. Autoři Cowger (1994), Rak a Patterson (1996), Saleebey (1996), Bilynsky, Vernaglia (1999), Early, GlenMaye (2000) a Waldegrave (2005) se zaměřují na to, že nejprve pracujeme s potenciálem tak, že se ho pokoušíme nalézt jako určitý zdroj síly k jednání. Tito autoři uplatňují princip identifikace potenciálu a zdrojů, potřeb a možností konkrétní rodiny a jejích členů a je velmi důležité rozpoznat, kde se zdroje, potřeby a možnosti rodin nachází, identifikovat tyto zdroje a dokázat je v rodin ocenit. V rámci identifikace potenciálu rodin postupně zjišťujeme, jaké jsou v rodině vztahy, komunikace mezi členy a tím jsme schopni porozumět zdrojům uvnitř rodiny. Identifikace potenciálu může být podpořena prostřednictvím *techniky hraní rolí, technikami zaměřenými na řešení problémů, doprovázením, modelováním zásad, modelem vzájemné podpory, využitím kreativních obrazů a biblioterapií.*

Stimulace potenciálu v domácím prostředí

Při vytvoření tohoto typu pojetí jsme vycházeli ze tří základních druhů potenciálu, které jsou v tomto smyslu stimulovány (potenciál jako síla, sociální kapitál a zkušenost). Pro lepší přehlednost uvádíme v tabulce.

Tabulka 3: Přehled způsobů stimulace potenciálu v přirozeném prostředí

Způsob podpory / stimulace potenciálu	Charakteristika	Autoři
Stimulace potenciálu využitím zkušeností	<ul style="list-style-type: none"> využití znalostí, dovedností a postojů rodiny pomoc členům rodiny hledat úspěchy v předchozích situacích rodiny předpoklad: rodiče efektivně a pozitivně reagují na své děti, pokud jsou nejprve naplněny a uspokojeny jejich vlastní potřeby Podpora rodin konkr. praktickými aktivitami – aktivizace: pracovníci např. nosí do rodin materiály, učí je aktivitám, plánují je a rozvíjí v rodičích jejich potenciál a potřebu vyzkoušet si prakticky tyto aktivity <i>metody didaktické, koučování, hraní rolí či metoda rodinné terapie</i> 	Wasik, Bryant (2001) Cautley (1980)
Stimulace potenciálu jako zdroj síly	<ul style="list-style-type: none"> rozvoj sociální podpory a obnovení víry, naděje ve schopnosti kapacity řešit problémy návštěvy rodiny alespoň jednou do týdne, po dobu až jednoho roku, práce s celými rodinami <i>trénování v domácím prostředí; videotrénink; asistence, praktická pomoc; rodinná terapie v domácím prostředí</i> Stimulace potenciálu prostřednictvím řešení problémů – pomoc rodinám rozvinout efektivní řízení chování a dovedností ve zvládání a řešení problémů. Pomoc rodině při řešení problémů a tím i rozvoj dovednosti Resilience – důraz role pracovníka, způsob jeho práce a podpora resilience, reflexe, vybudování přátelského vztahu, neformálnost, poskytování materiální podpory a pochvaly 	McKeown (2000) Szapocznik, Schwartz, Muir, Brown (2012) Sousa, Rodrigues (2012)
Stimulace potenciálu udržení naděje a smyslu v rámci dosažení cílů a vizi	<ul style="list-style-type: none"> povzbuzování klientů zaměření na budoucnost uznání klientovy nápaditosti a vytrvalosti při zvládání těžkých situací (umění sociálního pracovníka) 	Early, GlenMay (2000)
Podpora pozitivního chování rodičů a podpůrné strategie	<ul style="list-style-type: none"> vyžívání silných stránek rodin posilování pozitivního chování rodičů podpůrnými strategiemi v časném dětství, zejména pozitivním rodičovstvím, navázáním vřelého a důvěřivého vztahu, ochotného zapojení a pozitivního zpevnění 	Dishion, Connell, Weaver et al. (2008)
Povzbuzování rodiny, ocenění	<ul style="list-style-type: none"> hodnoty rodiny, zvyky a tradice, preference, motivace a sny a zdroje podpory, více aktivit zaměřených na: koníčky, věci, ve kterých jsou dobří, které rádi dělají a kt. dělají ze zábavy 	McCammon (2012)
Přání rodiny, práce společně s rodinou a podpora zapojení členů rodiny	<ul style="list-style-type: none"> redukce rizika v rodině a identifikace potřeb dětí potenciál staví na vlastních silných stránkách, vidět a formulovat vizi budoucnosti bez výskytu problémů model očekávání vhodného chování stavíme na stávajících zdrojích 	Kauffman (2007) Jenson, Fraser (2011)
Posouzení potenciálu a potřeb rodin	<ul style="list-style-type: none"> rozvoj pozitivních vztahů, podpora rodiny při řešení problémů a poskytnutí podpory, školení a asistenci při pomoci rodinám napojit se na síť vlastních zdrojů pomoci poskytování podpory, školení, asistování při každodenních aktivitách rodiny atp. 	Howard, Brooks-Gunn (2009)

Stimulace potenciálu prostřednictvím prvků terapie

Stimulace potenciálu může probíhat podporou rodinného prostředí a zapojením všech jejích členů (Wash, Pine, Maluccio, 1995; Gardner, Bur, Wiedower, 2006; Kauffman, 2007; Fenton, 2008; Sousa, Rodrigues, 2009). Terapeuti kladou důraz na pozitivní vlastnosti rodiny a na jakýkoliv náznak pokroku rodiny. Terapeut aktivně pracuje na podpoře systémů klienta zadáním buď

jednoduchých, nebo paradoxních direktiv při sezení a předepisováním podobných úkolů stejně jako domácích úkolů mimo terapii. Tyto direktivy nebo úkoly jsou určeny k pomoci klientům modifikovat jejich existující vzorce interakcí, které jsou spojeny s problémem. Dále jsou v tabulce uvedeny některé terapie a způsoby stimulace potenciálu rodin.

Tabulka 4: Přehled způsobů stimulace potenciálu prostřednictvím prvků terapie

Označení terapie	Charakteristika	Autoři
Rodinná terapie	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Functional Family Therapy</i> – prvky terapie: zapojení a motivace členů, zaměření na změnu chování v rodinných interakcích a generalizování • akceptování a respekt ke každému jedinci • potenciál lze stimulovat za předpokladu zapojení celé rodiny a motivace členů rodiny 	Sexton, Alexander (1999) Szapocznik, Schwartz, Muir, Brown (2012)
Terapie uměním a hrou	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Art and Play Based Therapy</i> – podpora potenciálu smíchem, časem stráveným společně s rodiči, kreativitou, prací v týmu, učením se vzájemně o sobě, vyjadřováním pocitů a myšlenek, různé vztahové zkušenosti a zážitky • cíl: techniky mohou pomoci ke zlepšení komunikace v rodině, porozumění a emocionálních souvislostí a mohou asistovat odborníkům v jejich důležité práci. Stimulace růstu jednotlivých členů rodiny • <i>The Family Strength Genogram</i> 	Lowenstein, Sprunk (2010)
Strukturální rodinná terapie	<ul style="list-style-type: none"> • <i>behaviorální techniky, návrhy i prvky manipulace</i> • spojení rodinného systému k pomoci svým členům změnit jejich strukturu • cíl: usnadnit řešení příznaků, podpora růstu jedinců a vzájemné zachování podpory rodiny 	Nichols, Schwartz (2004)
Narativní terapie	<ul style="list-style-type: none"> • stimulace potenciálu při pomoci rodině čerpat z vlastních nevyužívaných zdrojů i využívaných vlastních zdrojů k řešení problémů • cíl: pomoci rodinám oddělit se od starých omezujících životních příběhů, rozvíjet odlišný vztah k těmto příběhům a začít přijímat nové preferované příběhy 	Madsen (1999)

DISKUSE

Předkládaný text se zaměřoval v prvé řadě na předpoklady, které uplatňují autoři jednotlivých pojetí o rodinách, kterým je nebo má být poskytována podpora. Pracovně byly tyto rodiny označeny jako „rodiny v nesnázích“. Každá rodina v nesnázích je určitým jedinečným unikem, a proto by měl vždy sociální pracovník chápat každou rodinu jako něčím výjimečnou a odlišnou a přistupovat i k práci s ní individuálně. Chápání **rodin s podporou**, kterým může být poskytována podpora ze strany sociálních pracovníků v rámci podpory potenciálu, můžeme vidět 1. ze sociologického hlediska, jako *specifický typ malé sociální skupiny*, dále 2. na základě *problémů, které se v rodině vyskytují*, 3. z hlediska systémového přístupu, *vlivu rodinného systému na fungování rodiny*, 4. z pohledu na rodinu jako na *systém vztahů, které mají na členy vliv i po odchodu z ní*, a na 5. *rodinu jako zdroj zkušenosti*.

Problémy těchto rodin v nesnázích mohou souviset jednak s *(ne)fungováním rodiny na straně jejích členů*; z *hlediska jejich zranitelnosti a obroženosti*; z *problémů rodiny v komunikaci a vztazích a problémů spojených s výchovnými problémy na straně dětí*.

Autoři pojetí o **potenciálu rodin** byli na základě studia textů rozděleni do třech oblastí, jak nahlíží na potenciál: 1. *zdroj síly k jednání* (ať už se jedná o jednotlivé členy, tak i o rodinu jako takovou),

2. *sociální kapitál*, který je daný rámcem rodiny a jejího širšího okolí, zdrojů apod., 3. *zkušenost*, na základě které může rodina dále fungovat, případně ze které může čerpat celá rodina nebo její členové.

Pokud budeme jako sociální pracovníci zaměřovat své činnosti při práci s rodinou **na podporu potenciálu rodin v nesnážích**, je stěžejní *způsob identifikace a nalezení potenciálu rodin*. Identifikace potenciálu je zaměřena zejména na vhodné postupy, které sociální pracovník využívá v praxi, a způsob, jakým je používá. Sociální pracovník by neměl zapomínat na tuto prvotní fázi, aby správně potenciál jako zdroj síly identifikoval a pojmenoval, využíván bývá model silných stránek. Až poté se může snažit o rozvoj potenciálu a posílení. Autoři kladou důraz na sledování rodiny při jejím běžném fungování, při komunikování mezi členy v rámci jejich vazeb a vztahů. Na základě důkladného porozumění můžeme s těmito zdroji v rodině pracovat. *Stimulace potenciálu* poté probíhá jednak *v domácím prostředí* v rámci terénní práce, nebo v rámci *ambulantní práce*, nejčastěji *formou různých prvků terapie*. Prvky terapie je možno aplikovat i v rámci terénní práce v rodinách. V českých podmínkách existuje na základě zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, služba, která je poskytována a intervnuje zejména v přirozeném prostředí rodin a ve které prvky popisu tohoto pojetí podpory nachází prvky podpory potenciálu (sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi).

Služba je také využívána jako možný nástroj k sanaci rodin. Identifikovaná pojetí je možné zařadit do praxe sociální práce s rodinami nejen této sociální služby, ale i do praxe OSPOD.

Východiskem tohoto textu může být předpoklad, že SAS⁵ nevyužívá ve své praxi principy podpory potenciálu klientských rodin, mnohdy jsou klienti „přepečovávaní“, a služba tak vhodné postupy sociální práce nevyužívá. Důsledkem může být nejasné vymezení cílů a postupů SAS a neefektivní práce v rodinách.

Spolupráce rodin s poskytovateli SAS a jejich pracovníky se pak stává neúčelnou a ne zcela funkční. Zvyšuje se tak riziko vyloučení klientských rodin v souvislosti s nezaměstnaností rodičů, nízkými příjmy a zadlužeností, projevy domácího násilí, zanedbávání péče o děti a jejich výchovy, zanedbávání povinné školní docházky, výchovnými problémy dětí a dalších jevů, které jsou z hlediska zákona a pracovníků sociálně-právní ochrany charakterizovány jako problematické. SAS je obvykle chápána jako nástroj prevence „odebírání“ dětí z rodin, čímž koresponduje s českými (Listina základních práv a svobod, zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, občanský zákoník – Rodinné právo) i mezinárodními dokumenty a úmluvami (např. Úmluva o právech dítěte) a přispívá k jejich naplnění. Pokud však pomoc SAS není účinná a spolupráce jejich poskytovatelů selhává, SAS jako nástroj prevence „odebírání“ dětí z rodin selhává, stejně jako prohlubování problémů klientských rodin.

Domníváme se, že naznačené problémy s kvalitou SAS je možné řešit za předpokladu, že **SAS bude chápána jako způsob podpory využívání potenciálu klientských rodin**.

Sociální pracovníci pracující s rodinami (SAS, OSPOD) by měli být schopni pracovat s potenciálem rodin, měli by mít srozumitelnou a zdůvodněnou představu o tom, na co se zaměřovat a jak rodinu podporovat, aby jim tato účinná pomoc přinesla schopnost při předcházení krizovým situacím a při předcházení kolizím s očekáváním OSPOD a komunity. Z těchto důvodů by problematika využívání způsobu podpory potenciálu klientských rodin mohla být tématem kurzů celoživotního vzdělávání sociálních pracovníků s rodinami. Dané téma úzce souvisí s procesem vyhodnocování situace rodiny a dítěte a s individuálním plánováním, ve kterém se schopnosti sociálních pracovníků identifikovat a stimulovat potenciál rodin promítají.

⁵ Možnost pomoci sociálně ohroženým rodinám s nezletilými dětmi při řešení jejich životní situace i problémů prostřednictvím „sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi“ („SAS“) je kodifikována § 65 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

ZÁVĚR

Předkládaný text si kladl za cíl odpovědět na otázku „Jaká pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích jsou uvedena v relevantní literatuře?“. Prostřednictvím studia zejména zahraničních autorů byly vytvořeny typologie v konkrétních vymezených oblastech, které tvořily dílčí výzkumné otázky metodologické části textu. Výzkumem této studie byly identifikovány typologie pojetí podpory potenciálu rodin v nesnázích. Tato pojetí byla rozdělena na tři základní oblasti, a to na 1. pojetí, zaměřená na **práci rodinami v jejich přirozeném prostředí**, které se jeví být nejefektivnějším způsobem práce s cílovou skupinou. Využíváno je zejména známého prostředí rodiny a jejích členů, autenticity, uvolněnosti, rovněž je možno v rámci terénní práce pozorovat chování rodiny, prostředí, v jakém se nachází, je možné zaměřit se na změny a posuny v prostředí (úklid, zajištění péče o děti, podmínky, ...). V neposlední řadě je výhodou aplikace metod a technik práce přímo v domácím prostředí rodin za přítomnosti (většiny) jejích členů. Práce s rodinou v přirozeném prostředí se realizuje zejména prostřednictvím SAS a OSPOD, v zahraničí je realizováno mnoho programů a různých služeb, které jsou typologicky zaměřené podle věku dětí, rozděleny dle cílových skupin i problémů rodin s dětmi. 2. Pojetí bylo identifikováno jako **model silných stránek při práci s rodinou**, které vychází z pozitivní podpory klientských rodin se zaměřením na to, co funguje, a to nejen v rámci terénní práce, ale i ambulantní práce, důraz je rovněž kladen na zapojení dalších odborníků do spolupráce. Model silných stránek je rovněž aplikovatelný při práci s rodinami v praxi SAS, OSPOD, azylových domů, poraden, doprovázejících organizací a dalších. 3. Pojetí **podpory rodin různými formami rodinné terapie**. Autoři tohoto pojetí uplatňovali různé prvky terapie při práci s rodinou a podpory jejich potenciálu. I přesto, že se většinou nejednalo původem o díla sociálních pracovníků, je do praxe sociální práce řada terapeutických přístupů aplikovatelná a může být jednak inspirací pro oblast dalšího vzdělávání sociálních pracovníků (kurzy, dlouhodobé výcviky), případně může být povědomí o těchto možných variantách terapií návrhem pro další způsob práce s rodinou – zapojení dalších odborníků v případech nedostačující kvalifikace sociálního pracovníka.

Musil a Šrajter (2008:145) se v souvislosti s otázkami pro praxi sociální práce s rodinou věnovali této problematice a uvádějí: „Rodiny a jejich situace mohou být sice podobné, nelze však počítat s tím, že by mohly být zcela stejné. S každou novou klientskou rodinou stojí sociální pracovník znovu a znovu před otázkou: *„Jak to udělat, abych právě této rodině poskytl právě to, co jí skutečně pomůže?“* Při poskytování podpory rodinám jsou většinou výsledky práce vidět velmi pomalu, proto je sociální pracovník mnohdy vystavován otázkám, zda je jeho práce smysluplná, zda se nejedná o plýtvání silami a časem a jak dlouho ještě v práci s rodinou pokračovat.

Primárním cílem činnosti těchto sociálních pracovníků je společně s rodinami hledat důvody a zejména řešení jejich nepříznivé sociální situace. „Přejí si zachovat nebo obnovit funkce rodiny v jejím přirozeném prostředí, zastavit zhoršování sociální situace rodiny a především pokusit se udržet dítě v rodině.“ Při práci je kladen důraz zejména na práci s rodiči, nikoliv primárně s dětmi. Jejich cílem bývá nejčastěji změna nesprávných postojů, získání schopností k samostatnému řešení osobních, rodinných a ostatních problémů. Celý proces práce s rodinou je o trpělivosti, časové náročnosti a systematické a individuální práci (Knausová, 2011:70–71).

POUŽITÉ ZDROJE

- ABZ slovník českých synonym. c2008–2019. *Nesnáz* [online]. [10. 4. 2019]. Dostupné z: <http://www.slovník-synonym.cz/web.php/slovo/nesnaz>
- BECHYŇOVÁ, V., KONVIČKOVÁ, M. 2011. *Sanace rodiny: Sociální práce s dysfunkčními rodinami*. Praha: Portál.
- BILYNSKY, N. S., VERNAGLIA, E. R. 1999. Identifying and Working with Dysfunctional Families. *Professional School Counseling*, 2(4), 305–313.

- CAUTLEY, P. W. 1980. Treating Dysfunctional Families at Home. *Social Work*, 25(5), 380–386.
- COWGER, Ch. D. 1994. Assessing Client Strengths: Clinical Assessment for Client Empowerment. *Social Work*, 39(3), 262–268.
- CRAIG-VAN GRACK, A. 1997. A Taxonomy and Recording Instrument for Process Measurement of Family Preservation Services. *Child Welfare*, 76(2), 349–371.
- DISHION, T. J., CONNELL, A., WEAVER, Ch. et al. 2008. The Family Check-Up with High-Risk Indigent Families: Preventing Problem Behavior by Increasing Parents' Positive Behavior Support in Early Childhood. *Child Development*, 79(5), 1395–1414.
- EARLY, T. J., GLENMAYE, L. F. 2000. Valuing Families: Social Work Practice with Families from a Strengths Perspective. *Social Work*, 45(2), 118–130.
- FENTON, A. 2008. From Strength to Strength: An Educational Research Journey Using a Strengths Approach. *International Journal of Pedagogies and Learning*, 4(5), 90–103.
- GABURA, J. 2013. *Teória a proces sociálneho poradenstva*. Bratislava: Iris.
- GARDNER, B. C., BUR, B. K., WIEDOWER, S. E. 2006. Reconceptualizing Strategic Family Therapy: Insights from a Dynamic Systems Perspective. *Contemporary Family Therapy*, 28(3), 339–352.
- GIDDENS, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. 2000. *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- HOWARD, K. S., BROOKS-GUNN, J. 2009. The Role of Home-Visiting Programs in Preventing Child Abuse and Neglect. *The Future of Children*, 19(2).
- HRUŠÁKOVÁ, M., 2006. Obecná charakteristika rodinného práva. In: HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z. *České rodinné právo*. Brno: Masarykova univerzita.
- JANDOUREK, J. 2001. *Sociologický slovník*. Praha: Portál.
- JENSON, J. M., FRASER, M. W. 2011. *Social Policy for Children and Families: a Risk and Resilience Perspective*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- KAUFFMAN, F. G. 2007. Intensive Family Preservation Services: The Perceptions of Client Families. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 24(6), 553–563.
- KLIMEŠ, L. 1981. *Slovník cizích slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KNAUSOVÁ, I. 2011. Teorie a praxe sanace rodiny v českém prostředí – kvalitativní sonda do terénní práce s ohroženou rodinou v současnosti. *Sociální práce / Sociální práce*, 11(1), 68–63.
- KUMPFER, K. L., ALVARADO, R. 1998. Effective Family Strengthening Interventions. *Juvenile Justice Bulletin*. U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention [online]. [10. 4. 2019]. Dostupné z: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED431055.pdf>
- LAWLER, M. J., SHAVER, P. R., GOODMAN, G. S. 2011. Toward Relationship-Based Child Welfare Services. *Children and Youth Services Review*, 473–480.
- LIETZ, C. A. 2011. Theoretical Adherence to Family Centered Practice: Are Strengths-Based Principles Illustrated in Families' Descriptions of Child Welfare Services? *Children and Youth Services Review*, 33, 888–893.
- LOVASOVÁ, L. 2005. Rodinné vzťahy. *Sborník studií. Děti a jejich problémy*. Praha: Sdružení linka bezpečí.
- LOWENSTEIN, L., SPRUNK, T. P. 2010. *Creative Family Therapy Techniques: Play and Art-Based Activities to Assess and Treat Families* [online]. [10. 4. 2019]. Dostupné z: <http://lianalowenstein.com/articleFamilyTherapy.pdf>
- MADSEN, W. C. 1999. Inviting New Stories: Narrative Ideas in Family-Centered Services. *Journal of Systematic Therapies*, 18(3), 1–22.
- MAHONEY, G., WIGGERS, B. 2007. The Role of Parents in Early Intervention: Implications for Social Work. *Children & Schools*, 29(1), 7–15.
- MANALO, V., MEEZAN, W. 2000. Toward Building a Typology for the Evaluation of Services in Family Support Programs. *Child Welfare, League of America*, 79(4), 405–429.
- MATOS, A. R., SOUSA, L. M. 2004. How Multiproblem Families Try to Find Support in Social Services. *Journal of Social Work Practice*, 18(1), 65–80.

- MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. 2010. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál.
- MAURICE, W. H. C., 1955. Rehabilitation of Problem Families. *American Journal of Public Health*, 45(8), 990–997.
- McCAMMON, S. L. 2012. Systems of Care as Asset-Building Communities: Implementing Strengths-Based Planning and Positive Youth Development. *American Journal of Community Psychology*, 49, 556–565.
- McKEOWN, K. 2000. *A Guide to What Works in Family Support Services for Vulnerable Families* [online]. Dublin. [10. 4. 2019]. Dostupné z: https://pdfs.semanticscholar.org/3c22/0b9a390eca101c8f4e9b2d2449b9894046c9.pdf?_ga=2.173135398.46756024.1565897801-1371575714.1565897801
- MILES, M. B., HUBERMAN, A. M., SALDAÑA, J. 2014. *Qualitative Data Analysis. A Methods Sourcebook*. Los Angeles: Sage.
- MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. 2009. *Metodické doporučení MPSV č. 9/2009 k sociální práci s ohroženou rodinou* [online]. Praha: MPSV. [10. 4. 2010]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7273/Methodicke_doporuceni_MPSV_c-9.pdf
- MOŽNÝ, I. 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Slon.
- NAKONEČNÝ, M. 2006. *Obecná psychologie: Syllabus přednášek*. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- NEEDLEMAN, L. D. 1999. *Cognitive Case Conceptualization: A Guidebook for Practitioners*. New York: Routledge.
- NICHOLS, M. P., SCHWARTZ, R. C. 2004. *Family Therapy: Concepts and Methods*. Boston: Pearson.
- PALA, K., VŠIANSKÝ, J. 2000. *Slovník českých synonym*. Praha: NLN – Nakladatelství lidové noviny.
- PARR, P. E. 2000. The Family FIRO Model: Exploring Relationship Needs of “At-Risk” Families. *American Journal of Family Therapy*, 28(3), 255–264.
- RAK, C. F., PATTERSON, L. E. 1996. Promoting Resilience in At-Risk Children. *Journal of Counseling and Development*, 74(3–4), 368–373.
- SALEEBEY, D. 1996. The Strengths Perspective in Social Work Practice: Extensions and Cautions. *Social Work*, 41(3), 296–305.
- SEXTON, T. L., ALEXANDER, J. F. 2000. *Juvenile Justice Bulletin: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention*.
- Slovník cizích slov pro nové století*. 2003. Český Těšín: Dialog.
- SMUTEK, M. 2006. *Model řešení problémů v sociální práci – systémový pohled. Vybrané kapitoly z teorií a metod sociální práce – 1. sv.* Hradec Králové: Gaudeamus.
- SOBOTKOVÁ, I. 2012. *Psychologie rodiny*. 3. vyd. Praha: Portál.
- SOUSA, L., RODRIGUES, S. 2009. Linking Formal and Informal Support in Multiproblem Low-Income Families: The Role of the Family Manager. *Journal of Community Psychology*, 37(5), 649–662.
- SOUSA, L., RODRIGUES, S. 2012. The Collaborative Professional: Towards Empowering Vulnerable Families. *Journal of Social Work Practice: Psychotherapeutic Approaches in Health, Welfare and the Community*, 26(4), 411–425.
- SZAPOCZNIK, J., SCHWARTZ, S. J., MUIR, J. A., BROWN, C. H. 2012. Brief Strategic Family Therapy: An Intervention to Reduce Adolescent Risk Behavior. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, 1(2), 134–135.
- ŠRAJER, J., MUSIL, L. (Eds.). 2008. *Etické kontexty sociální práce s rodinou*. České Budějovice, Brno: Albert.
- TEMPLETON, L. 2009. Use of a Structured Brief Intervention in a Group Setting for Family Members Living with Substance Misuse. *Journal of Substance Use*, 14(3–4), 211–220.

- THE FREE DICTIONARY. 2003–2019. *Concept* [online]. Thefreedictionary.com. [10. 4. 2019]. Dostupné z: <https://www.thefreedictionary.com/concept>
- THE FREE DICTIONARY. 2003–2019. *Support* [online]. Thefreedictionary.com. [10. 4. 2019]. Dostupné z: <https://www.thefreedictionary.com/support>
- VALOIS, T. 2009. Working with Families: A Child and Youth Care Case Example. *Relational Child and Youth Care Practice*, 22(2).
- WADSWORTH, L. L., OWENS, B. P. 2007. The Effects of Social Support on Work–Family Enhancement and Work–Family Conflict in the Public Sector. *Public Administration Review*, 67(1), 75–87.
- WALDEGRAVE, Ch. 2005. “Just Therapy” with Families on Low Incomes. *Child Welfare League of America*, 84(3–4), 265–276.
- WASH, R., PINE, B. A., MALUCCIO, A. N. 1995. The Meaning of Family Preservation: Shared Mission, Diverse Methods. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 76(10), 625–626.
- WASIK, B. H., BRYANT, D. M. 2001. *Home Visiting: Procedures for Helping Families*. London: Sage Publications.
- WIKIPEDIE. 2019. *Modalita* [online]. [10. 4. 2019]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Modalita>
- Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.*
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.*

Možnosti a bariéry v sociální práci s osobami bez přístřeší

Options and Barriers in Social Work with Homeless People

Terezie Carbová, Alena Kajanová

Mgr. Terezie Carbová¹ absolvovala magisterské studium Rehabilitační psychosociální péče o postižené děti, dospělé a seniory na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakultě. V současnosti pracuje jako terénní sociální pracovnice v Poradně Eva pro ženy a dívky v nouzi a terénním programu Poradny Eva spadající pod Diecézní charitu České Budějovice.

Doc. PhDr. Alena Kajanová, Ph.D.,² působí jako docentka na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakultě. Zabývá se především marginalizovanými skupinami, sociální exkluzí a kognitivní psychologií.

Abstrakt

CÍLE: Cílem příspěvku je analyzovat profesní možnosti a bariéry v sociální práci s osobami bez přístřeší s duševním onemocněním. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Existuje vysoký podíl osob bez přístřeší s duševním onemocněním. Sociální pracovníci s touto cílovou skupinou mnohdy díky tomu naráží na bariéry své práce. **METODY:** Byla použita technika biograficko-narativního rozhovoru. Analýza dat byla realizována pomocí zakotvené teorie. Výzkumný soubor představovalo šest sociálních pracovnic s osobami bez přístřeší. **VÝSLEDKY:** Na počátku své profesní kariéry mají sociální pracovnice obavy z práce s osobami bez přístřeší s příznaky duševního onemocnění, cítí se nepřipravené, zaskočené. Se získáváním praxe dochází k transformaci identity klienta, který je vnímán jako nemocný a skrze nemoc jsou omlouvány jeho chyby. Možnosti návratu do společnosti sociální pracovnice nevidí příliš pozitivně. Nepoměr mezi bariérami a oporami v jejich práci omezuje pracovnice v naplňování fungující vize založené na spolupráci multidisciplinárního týmu. Bariéry mají především systémový charakter. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Práce analyzuje profesní možnosti a bariéry v sociální práci s osobami bez přístřeší s duševním onemocněním. Nabízí možnost nastavit opatření, která napomohou řešení bariér sociální práce s osobami bez přístřeší s duševním onemocněním a upravit profesní možnosti pro danou cílovou skupinu.

Klíčová slova

osoba bez přístřeší, duševní onemocnění, sociální práce, systémové bariéry, multidisciplinární tým

¹ Kontakt: Mgr. Terezie Carbová, Poradna Eva pro ženy a dívky v nouzi, Diecézní charita České Budějovice, Kanovnická 18, 370 01 České Budějovice; terezie.carbova@dchcb.charita.cz

² Kontakt: Doc. PhDr. Alena KAJANOVÁ, Ph.D., Ústav sociálních a speciálněpedagogických věd, Zdravotně sociální fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích J. Boreckého 1167/27, 370 11 České Budějovice; kajanova@zsf.jcu.cz

Abstract

OBJECTIVES: The goal of the article is to analyze the professional options and barriers in social work with homeless people with mental illnesses. **THEORETICAL BASE:** There is a high proportion of homeless people with mental health problems; thus, social workers with this target group often face barriers. **METHODS:** We chose the technique of biography interview and the data were analyzed with an anchored theory. The research set consisted of six social workers with homeless people. **OUTCOMES:** When starting their professional career, social workers fear working with homeless people with symptoms of mental illness; they feel unprepared and caught off guard. After gaining some experience, they perceive a transformation in the client's identity: the client is seen as an ill person whose faults are excused because of the illness. Their possibility of reintegrating in society is viewed by the social worker to be unlikely. The disproportion between the barriers and supports in their work limits the social workers in fulfilling a functioning vision based on the cooperation of a multidisciplinary team. The barriers are predominantly systemic. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The work suggests possibilities for setting up arrangements to help to solve the barriers in social work with homeless people with mental illness and modifying the professional options for the given target group.

Keywords

homeless person, mental illness, social work, systemic barriers, multidisciplinary team

ÚVOD

Jednou z mnoha příčin bezdomovectví je duševní onemocnění, které se v této skupině vyskytuje mnohem častěji ve srovnání s běžnou populací. Sociální služby pro osoby bez přístřeší často využívají i ti, kterým žádné psychiatrické onemocnění nebylo diagnostikováno, ačkoli trpí aktivními příznaky. Situaci komplikuje nepřehledná legislativa, která nepočítá se zapojením sociálních pracovníků bezprostředně do rehabilitační fáze léčby duševně nemocných lidí. Problémem je také nemožnost sociálních pracovníků přesvědčit duševně nemocného člověka, že by měl nastoupit léčbu, eventuálně s ním řešit problém zdravotního pojištění či invalidního důchodu. Osoby bez přístřeší často svůj zdravotní stav podceňují a současným zdravotním systémem jako neplatiči zdravotního pojištění často propadají (Carbová, 2018). Cílem příspěvku je analyzovat profesní možnosti a bariéry v sociální práci s osobami bez přístřeší s duševním onemocněním.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Na území České republiky žije 119 tisíc osob ohrožených ztrátou bydlení a počet osob bez přístřeší je odhadován na 68,5 tisíce (MPSV, 2016). Evropská federace národních organizací pracujících s bezdomovci (FEANTSA) patří mezi nejvýznamnější instituce pracující v této oblasti (Dvořáčková et al., 2016). Tato organizace definuje bezdomovectví jako absenci vlastního, trvalého a přiměřeného obydlí. Osoby bez přístřeší jsou ti lidé, kteří nejsou schopni získat vlastní, trvalé a přiměřené obydlí nebo si nejsou schopni takové obydlí udržet kvůli nedostatku finančních prostředků nebo jiným sociálním bariérám.

Příčiny bezdomovectví jsou multidimenzionální, individuální, v čase proměnlivé a na začátku leckdy jen obtížně identifikovatelné. Dle výzkumu MPSV (2016) se nejčastěji jedná o zadlužení (90,0 %), závislost na alkoholu (79,2 %) a nezaměstnanost (78,7 %). Štěchová (2009) uvádí naopak jako nejčastější příčinu ztrátu rodinného zázemí, zdravotní postižení, psychické onemocnění a návrat z vězení. Dle Bartáka (2004) lze jen těžko rozlišit, zda duševní onemocnění je příčinou, či následkem ztráty domova. Duševní onemocnění a látkové i nelátkové závislosti jsou s bezdomovectvím silně spojeny (Hans, Devylder, 2014), psychiatrická nemocnost v populaci bezdomovců je výrazně

vyšší než u běžné populace (Pascual, 2008). Dragomirecká, Kubisová (2004) uvádí, že závažnými duševními potížemi trpí 23,6 % mužů a 41 % žen bez přístřeší, mírné potíže má dalších 34,2 % mužů a 28 % žen. Šupková a kol. (2007) uvádí, že se jedná konkrétně o:

- Závislosti (23 %),
- depresivní stavy (19 %),
- poruchy spánku (17 %),
- reakce na stres a poruchy přizpůsobení (16 %),
- nemoci schizofrenního okruhu (8 %),
- poruchy osobnosti (4 %),
- úzkostné poruchy (2 %),
- ostatní (11 %).

Situace je typická pro bezdomoveckou populaci celosvětově, kde se uvádí prevalence duševních poruch v rozmezí 71 % až 89 % (Yim et al., 2015).

Sociální práce s osobami s duševním onemocněním má mnoho podob, rozmanitou dobu trvání i různé cíle od krátké krizové intervence, která má vést ke stavu duševní rovnováhy u klienta, až po dlouhodobou spolupráci v rámci case managementu (Mahrová, Venglářová, 2008). Systém péče o osoby s duševním onemocněním je v České republice nedostatečný a nepružný. Většina sociálních služeb je soustředěna v psychiatrických nemocnicích, kde z celkového počtu přibližně deset tisíc dvě stě psychiatrických lůžek připadá kolem devíti tisíc na psychiatrické nemocnice. Petr a Marková (2014) poukazuje na časté situace, kdy se profesionálové často ocitají na pomezí zdravotnictví, sociálních a právních věd. Sporné situace mohou nastat například při nedobrovolné hospitalizaci, v případě zásahů do osobních svobod člověka při posuzování způsobilosti k právním úkonům nebo způsobilosti řídit motorová vozidla. Švarc (2015) dodává, že problematická je nejen rozsáhlost a komplikovanost zákonů v této oblasti, ale také jejich častá duplicita a někdy i protichůdnost.

Osoba s duševním onemocněním může být hospitalizována, pouze pokud je ohrožena svým jednáním, nebo ohrožuje své zdraví, anebo ohrožuje okolí. Toto omezení přesně vymezuje zákon číslo 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování, v § 38 upravuje podmínky hospitalizace pacienta a poskytování zdravotních služeb bez souhlasu a použití omezovacích prostředků v následujících třech případech:

- Jestliže pravomocným rozhodnutím soudu byla uložena léčba, nařízena izolace, nebo bylo nařízeno vyšetřování zdravotního stavu.
- Jestliže pacient ohrožuje bezprostředně a závažným způsobem sebe nebo své okolí a zároveň jeví známky duševní poruchy, nebo touto poruchou trpí, nebo je pod vlivem návykové látky, pokud hrozbu pro pacienta nebo jeho okolí nelze odvrátit.
- Jestliže pacientův zdravotní stav vyžaduje poskytnutí neodkladné péče a zároveň neumožňuje, aby vyslovil souhlas.

I při takto přesně legislativně vymezených situacích může dojít k porušování lidských práv. Tlak na hospitalizaci bez souhlasu takového pacienta vytváří nejčastěji nejbližší lidé pacienta, členové rodiny. K těm má však člověk bez přístřeší daleko, jeho bezdomovectví může být i důsledkem jeho nemoci. Dále zákon 372/2011 Sb. hovoří také o poskytnutí péče bez souhlasu pacienta v případech, kdy zdravotní stav neumožňuje souhlas vyslovit, nebo v případě léčby duševního onemocnění, pokud by došlo v důsledku neléčení k vážnému poškození pacienta. Raboch a Pavlovský (2012) k tomuto uvádějí, že v případě nedobrovolné hospitalizace však musí lékař do 24 hodin od přijetí pacientů oznámit tuto skutečnost soudu a ten musí do tří měsíců vydat usnesení o přípustnosti převzetí pacienta do ústavu bez jeho souhlasu.

Další legislativně problematickou oblastí v sociální péči je sdílení informací o zdravotním stavu. Kompetence sociálního pracovníka jsou v této situaci nejasné. Následnou péči o osoby s duševním onemocněním ztěžuje i uzákonění mlčenlivosti. Zákon č. 372/2011 Sb. upravuje zachování mlčenlivosti v souladu se zdravotními službami, kdy poskytovatel je povinen zachovat mlčenlivost o všech skutečnostech, které se dozvěděl v souvislosti s poskytováním zdravotních služeb.

Zákon č. 372/2011 Sb., § 45 odstavec g, však uvádí, že jiným poskytovatelům zdravotních služeb nebo poskytovatelům sociálních služeb je povinen lékař předat potřebné informace o zdravotním stavu pacienta, které jsou nezbytné k zajišťování návaznosti dalších zdravotních a sociálních služeb poskytovaných pacientovi. V praxi díky tomuto zákonu se sociální pracovník často nedostane k informaci o případném duševním onemocnění klienta, protože jeho pomoc nesouvisí s následnou péčí o nemocného.

Z titulu své práce nemají poskytovatelé zdravotní péče právo informovat sociální pracovníky o zdravotním stavu pacientů. V problematice sociální práce s osobami bez přístřeší s příznaky duševního onemocnění se proto jeví jako zásadní otázka, o co se ve své práci v praxi opírají sociální pracovníci pracující s touto skupinou klientů, a to zejména za předpokladu, který taktéž vyplývá z předcházejících rozborů současné situace, že lidé bez přístřeší často svůj zdravotní stav podceňují a současným zdravotním systémem jako neplatiči zdravotního pojištění často propadají, to znamená, že je problémem i řádná diagnóza jejich duševní nemoci (Carbová, 2018).

METODOLOGIE

Pro naplnění cíle byla zvolena kvalitativní metoda dotazování prostřednictvím techniky biograficko-narativního interview, jehož předmětem je příběh založený na podobnosti se životem komunikačního partnera. Příběh je více než popis, obsahuje často také výklady o příčinách, důsledcích apod. (Blatný, 2006). Položily jsme si několik otázek týkajících se vize sociální práce s cílovou skupinou psychiatricky nemocných osob bez přístřeší, vlastních profesních možností s touto cílovou skupinou a bariér a opor, které pracovnice v této oblasti vnímají.

Výzkumný soubor představovalo šest komunikačních partnerek, které vykonávají sociální práci v následujících službách: azylový dům, noclehárna, denní centrum a terénní sociální služba. Průměrná délka praxe byla pět let, informantky dosahovaly vysokoškolského vzdělání, v jednom případě vyššího odborného. Výběr sociálních služeb i informantek vycházel z principu co největší variability souboru a vztahoval se k metodě účelového vzorkování. Jména i organizace komunikačních partnerek byly z etických důvodů anonymizovány. Všechny komunikační partnerky byly před započítáním výzkumu seznámeny s jeho cílem a využitím. Výběr výzkumného souboru byl dán účelovým vzorkováním a jeho velikost obsahovým vysycením. Data byla nahrávána na diktafon a doslovně transkribována. Analýza dat byla realizována pomocí metody zakotvené teorie, tedy třístupňovým kódováním v programu Atlas.ti. Celkem bylo získáno 85 kódů.

VÝSLEDKY

Začátky

Proces profesní práce sociální pracovnice s osobami bez přístřeší začíná s jejími prvními pracovními zkušenostmi, které mají často negativní charakter. Vztah k této specifické cílové skupině nemusí nutně vycházet z původního zájmu, ale může přicházet jako pracovní nabídka: *Hledala jsem, zkusila jsem, dostala jsem práci.*

Může však být i výrazem postojů empatie a povolnosti k práci pro lidi, jimž se nikdo jiný nevěnuje: *Já jsem měla pocit, že těm lidem vlastně nikdo jinej nepomáhá, že jsou to lidi, na který se hledí úplně jako na tu největší spodinu, která existuje a málokdo jim chce pomoci.*

Začátek sociální práce s danou cílovou skupinou je typicky poznamenáván nedostatkem vědomostí, zkušeností, což ústí do pocitu zaskočenosti a bezmoci: *Bylo to takové, že jsem nevěděla, jak k nim přistupovat. Neměla jsem ty zkušenosti, nebyla jsem si jistá, zda s nima jedním dobře, zda je svým jednáním ještě víc v tom nepodporuju a tak.*

To představuje nápor na emocionalitu sociální pracovnice, která prožívá strach, obavy, bezradnost, pocit nepříjemnosti, časem cítí psychickou únavu z opakujících se frustrací. V extrémním případě cítí ohrožení syndromem vyhoření.

Z prvního kontaktu s klienty s příznaky duševního onemocnění měly sociální pracovníce vesměs negativní, „bariérové“ pocity, které vycházely především z konfrontace s agresivním klientem. Nezkušené pracovníce nedokážou odhadnout nebezpečnost jednání klientů s příznaky duševního onemocnění. Jako situace „na hraně“ popisují pracovníce takové, kdy zůstanou s klientem v místnosti sami. Na druhé straně se opírají o pozitivní emoce ve vztahu k práci, znalost klientů a empatii. Pocity nebezpečí postupem času vymizí, lze je lépe rozpoznat. Ve dvou identitách, které se skrývají v označení „lidé bez přístřeší s projevy duševního onemocnění“, postupem doby sociální pracovníce vnímá tyto lidi ne jako osoby bez přístřeší, ale jako duševně nemocné. Tím ospravedlňuje i jejich prohřešky. Je zdůrazňován respekt vůči svobodě klienta a role sociální pracovníce jako průvodce.

Vize fungující sociální práce

Na základě praxe si sociální pracovníce vytváří vizi fungující sociální práce, a to více či méně vědomě v souladu s paradigmaty sociální práce. Jejich ideální představa popisuje efektivní, systematickou pomoc klientům, která respektuje omezení nemocí, ale současně vytváří důstojné podmínky pro život (diagnostikování, léčba, sociální rehabilitace, udržení určité kvality života, „domov“, práce přiměřená zdravotnímu stavu). Představa cíle jako ideálního stavu věcí je legitimní v tom smyslu, že její tvůrce si je vědom určité nedosažitelnosti v úplnosti. Smyslem je samotné směřování práce podle ideálního měřítka, nastaveného vizi. Ta je však do určité míry dichotomická, neboť pracuje s idealizovanou představou a její reálnou korekcí.

Idealizovaná představa předkládá obraz klienta s funkční rodinou a vhléd klienta do charakteru své nemoci: ... *ideální by bylo, kdyby všichni klienti měli rodiny, které by nedopustily, aby se tihle klienti dostali na ulici. Ti lidé by docházeli k lékařům, brali by medikaci, existovala by nějaká síť center duševního zdraví, kde by byl tým sociálního pracovníka, lékaře, případně nějaké osoby, která prošla tímto duševním onemocněním a mohla by předávat zkušenosti, rady.*

Představy spojené s realitou mají konkrétní podobu buď velkorysejšího plánu založeného na spolupráci služeb zdravotně sociálního systému, v podobě multidisciplinárního týmu, komunitního centra, specializovaná centra, jejichž funkcí by bylo přesvědčovat, medikovat, aktivizovat. Jindy mají podobu skromnější představy, např. dobře organizovaného chráněného bydlení s dostatečnou kapacitou a s profesním doprovodem.

V přístupu ke klientovi je nutné nastavení hranic, citlivost na projevy onemocnění a schopnost jej rozpoznat – odhadnout a předvídat. Z toho se odvíjí požadavky na typ komunikace s klienty a jejich motivaci k léčbě.

Bariéry a opory

V průběhu procesu práce naráží sociální pracovníce především na masivní bariéry, které jí brání v přibližování se vizi, kterou si sama vytvořila. Bariéry mají především systémový charakter, občas zostřený ještě bariérami pocházejícími z povahy klientely, ale i z jejich negativních zkušeností. Platí zde zásada, že čím vyšší úroveň systémů, tím méně ovlivnitelná je bariéra, ale tím nebezpečnější dopad má na práci sociální pracovníce. Jedná se často o bariéry, které pracovníce sama nemůže ovlivnit. To, co nějak alespoň do určité míry ovlivnit může, jsou bariéry přicházející od lidí, ať už osob bez přístřeší s příznaky duševního onemocnění, tak od příslušníků dalších služeb. Tak se vytváří nepoměr, díky němuž sociální pracovníce snadno podlehne beznaději ze začarovaného kruhu, který pouze sleduje u svých klientů a který u ní může vyústit až do syndromu vyhoření.

Koncept bariéry v procesu směřování k vizi fungující sociální práce postihuje jak osobnost sociálního pracovníka, tak klienta i kontext vlastní sociální práce.

V případě sociálního pracovníka vyvolávají bariéry zážitky neschopnosti zorientovat se v situaci a profesionálně reagovat, pocity strachu a ohrožení při komunikaci s klienty a demotivaci k práci. V případě klienta se jedná především o sociální maladaptaci doprovázenou limity v mentální kapacitě a spojenou s polymorbiditou, v důsledku čehož vzniká začarovaný kruh mezi akutním stavem choroby, léčebnou a remisí nemocí, s pomalou sestupnou tendencí: *Většinou je to nekonečné*

konec a nekonečné začátek. Většinou přijdou z tý psychiatrický léčebny, budou tady půl roku, vysadí léčbu a znovu jdou do psychiatrický léčebny.

Sociální systém generuje bariéry na úrovni konkrétních sociálních služeb, ale především pak na úrovni jednání s institucemi (žádost o invalidní důchod či dávky hmotné nouze) a fakt, že systém nevnímá potřebu speciální sociální služby pro cílovou skupinu duševně nemocných osob bez přístřeší: *No obecně, že o ně není tolik pečováno a ty projevy služby nejsou, jaké by měly být. Jsou prostě bráni jako klasičtí bezdomovci, ale nikdo nevidí, že potřebují právě jinou péči, jinou pomoc, že třeba neberou ty léky, není tady ten systém, který by je donutil k tomu, aby opravdu někam chodili a ty léky užívali.*

Další bariéry vystupují z právního systému. Týkají se jednak ochrany osobních údajů, díky níž sociálním pracovníkům není přístupná zdravotní dokumentace klientů a nemají oprávnění ani zjišťovat jejich zdravotní stav, jednak toho, že hospitalizace klienta je podmíněna nebezpečností jeho chování k sobě či okolí. To vystavuje sociální pracovnice život ohrožujícím situacím, výjimečně vyhoceným tak, že samy usilují o vyprovokování klienta, aby mohl být ve svém zájmu hospitalizován.

My jsme se ho snažili taky vyprovokovat slovně, aby nás napad, abychom měli důvod. My ale, pokud nemáme důvod k tomu, abychom ho mohli zadržet, tak my nemůžeme nic. Takže tohle to mě přijde třeba hodně rizikový, protože může to být noční služba, kdy to proběhne a stačí třeba příborák, aby ho poranil, může zranit i ostatní uživatele. Jde o to, že nás nikdo neposlouchá.

Ze strany zdravotních služeb narážejí sociální pracovníci na chybějící vhled lékařů, psychiatrů do systému sociálních služeb a na absentující psychiatrickou „první pomoc“.

S výše uvedenými bariérami bojují sociální pracovnice na několika úrovních. Dvě z nich se projeví jako nejdůležitější, a to péče o vlastní psychohygienu, kde pracovnice hledají porozumění u kolegů a u rodiny, věnují se zábavě a zájmům nebo jenom lenošení, vyhledávají ticho. Druhá opora pak spočívá v morálním postoji vůči klientům, respektu vůči jejich svobodě a v sebemotivaci k vytrvalosti podpořené vírou a nadějí:

Jestli ty nabídky těch cest zvažíš, kterou si vyberou, je to na nich a já se s tím musím smířit, i když je to špatná cesta, podle mě špatná, tak opravdu je to na nich a já jsem tu jenom takovej průvodce, takže podle toho, jakou cestu si zvolí, tou jdeme... Je to zcela na nich.

Strategií je také přerámování pohledu na cílovou skupinu:

Kdysi jsem je vnímala jako nebezpečný lidi pro okolí a teď je vnímám jako lidi, kteří jsou nemocní a svým způsobem nešťastní a měli bysme se snažit spíš je jako pochopit a hledat pro ně řešení... pro ně vhodný.

V kontextu sociální práce přicházejí opory výrazně od LIDÍ, a to jako porozumění kolegů včetně poskytování fyzické ochrany v nebezpečných okamžicích práce, porozumění vlastní rodiny a dobrá spolupráce s pracovníky jiných služeb. Jedinou oporou přicházející ze SYSTÉMŮ je čerpání vzdělávacích kurzů.

DISKUSE

Otázka je, zda i u člověka, který není schopen náhledu na vlastní nemoc, je v nejlepším zájmu respektovat jeho rozhodnutí a chránit jeho osobní údaje, jak to ukládá legislativa. Pemová, Ptáček (2012) toto rozhodnutí charakterizují jako profesní a etické dilema, a sice zda je taková ochrana v nejlepším zájmu klienta. S tímto problémem se potýkají poměrně často sociální pracovníci s osobami bez přístřeší, které často trpí nediagnostikovanou a neléčenou duševní chorobou. Sociální pracovnice si mohou nastavit ve standardech sociální služby individuálně vymezenou cílovou skupinu dle subjektivní míry pocitu ohrožení. Tento postup však skýtá úskalí. Pracovníci sociální služby musejí být jednotní v přístupu k této subjektivně negativně vymezené cílové skupině. Také se však cítí být vystavování morálnímu dilematu lidskosti s vědomím poslední instance, na kterou se mohou osoby bez přístřeší s příznaky duševního onemocnění obrátit.

Spolupráce s lékaři a policií není zcela ideální. Zdravotní problémy klienta mohou sociální pracovnice řešit pouze v případech, že se s nimi sám klient svěřil (srov. Urban et al., 2018). Toto

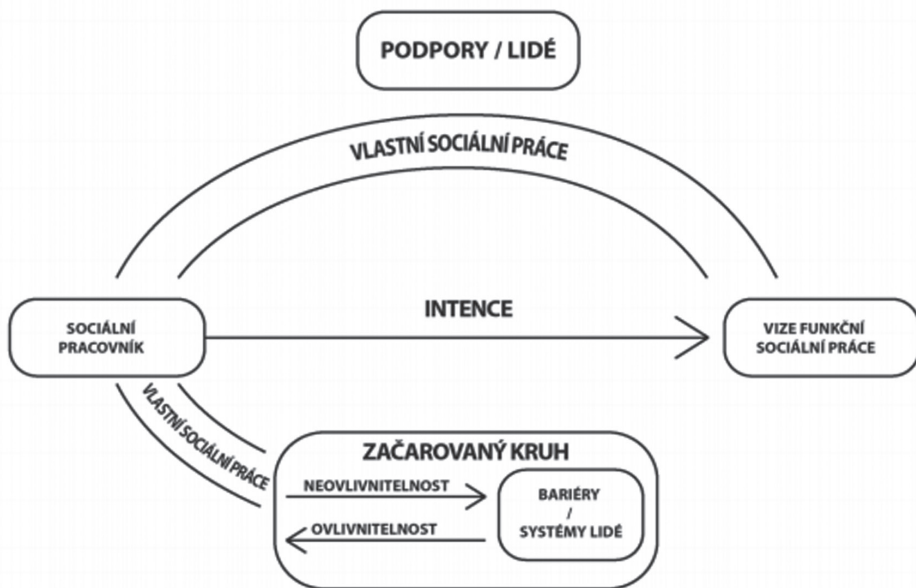

nařízení je nejen proti principům zdravotně-sociální péče, ale i proti selskému rozumu, zvláště pokud vezmeme v potaz, že až 55 % obyvatel bez domova uvádí, že trpí zdravotními problémy (Savageat et al., 2010). Jako ideální řešení se jeví využití multidisciplinárního týmu čítaje terénního psychiatra a zdravotnický personál, nebo celé pobytové sociální a zdravotnické centrum, které by poskytovalo služby od ubytování přes terapeutické dílny až po psychoterapii (Gelberg, 2011). Jako další realistickou vizi sociální práce vidí sociální pracovnice ve vzniku Center duševního zdraví (Zdraví Euro, 2018), která mají fungovat jako mezičlánky mezi primární péčí v akutní fázi nemoci a specializovanou péčí, což je v zahraničí již poměrně běžné (Rowe, 2016).

Z výsledků rovněž vyplývá implementace pro sociální práci, kde doporučujeme:

1. Nabízet pracovníkům prostor pro sdílení a řešení profesních a etických dilemat týkajících se respektování rozhodnutí klienta.
2. Zahnout specifické vymezení cílové skupiny sociální služby, dle pocitu ohrožení jejich pracovníků.
3. Zlepšit informovanost o možnosti péče na straně osob bez přístřeší a o potřebě spolupráce na straně odborných lékařů a policie.
4. Usilovat o multidisciplinarní týmy, jež poskytnou dostatečný prostor pro práci s psychiatrem, zdravotnickými pracovníky a psychoterapeuty.

Diagram 1: Grafické znázornění výsledného pracovního modelu

Zdroj: Carbová (2018)

ZÁVĚR

Na počátku své profesní kariéry mají sociální pracovnice obavy z práce s osobami bez přístřeší s příznaky duševního onemocnění, cítí se nepřípravené, zaskočené. Se získáváním praxe dochází k transformaci identity klienta, který je vnímán jako nemocný a skrze nemoc jsou omlouvány jeho chyby. Možnosti návratu do společnosti sociální pracovnice nevidí příliš pozitivně. Nepoměr mezi bariérami a oporami v jejich práci omezuje sociální pracovnice v naplňování fungující vize založené na spolupráci multidisciplinárního týmu. Bariéry mají především systémový charakter,

občas zostřený bariérami pocházejícími z povahy klientely, ale i z vlastních negativních zkušeností pracovníků.
Pro osoby bez přístřeší by jejich diagnóza měla být vysvobozením z ulice podobně, jako je tomu u postižení tělesného.

POUŽITÉ ZDROJE

- BARTÁK, M. 2004. *Zdravotní populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty*. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky, 5–97.
- BLATNÝ, M. 2006. *Metodologie psychologického výzkumu: Konsilience v rozmanitosti*. Praha: Academia.
- CARBOVÁ, T. 2018. *Sociální práce s osobami bez přístřeší s příznaky duševního onemocnění*. Diplomová práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Zdravotně sociální fakulta. Vedoucí práce doc. PhDr. Bc. Alena Kajanová, Ph.D.
- DRAGOMIRECKÁ, E., KUBISOVÁ, D. 2004. Duševní zdraví pražských bezdomovců. *České psychiatrické společnosti ČLS JEP* 8(3), 175–176.
- DVOŘÁČKOVÁ, D. et al. 2016. Health and Social Aspects of Homelessness. *Kontakt*, 18(3), 179–183.
- GELBERT, L. 2011. Competing Priorities as a Barrier to Medical Care among Homeless Adults in Los Angeles. *American Journal of Public Health*, 87(2), 217–220.
- HANS, Y. O., DEVYLDER, J. E. 2014. Mental Health Correlates of Past Homelessness in Latinos and Asians. *Community Mental Health Journal*, 50(8), 953–959.
- KUTNOHORSKÁ, J. 2007. *Etika v ošetrovatelství*. Praha: Grada.
- MAHROVA, G., VENGLĚŘOVÁ M. 2008. *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*. Praha: Grada.
- PASCUAL, J. C. 2008 Utilization of Psychiatric Emergency Services by Homeless Persons in Spain. *General Hospital Psychiatry*, 30(1), 14–19.
- PEMOVÁ, T., PTÁČEK, R. 2012. *Sociálně-právní ochrana dětí pro praxi*. Praha: Grada.
- PETR, T., MARKOVÁ, E. 2014. *Ošetrovatelství v psychiatrii*. Praha: Grada.
- RABOCH, J., PAVLOVSKÝ, P. 2012. *Psychiatrie*. Praha: Karolinum.
- ROWE, M. 2016. Mental Health Outreach to Persons Who are Homeless: Implications for Practice from a Statewide Study. *Community Mental Health Journal*, 52(1), 56–65.
- SAVAGE, Ch. L. et al. 2010. Health Care Needs of Homeless Adults at a Nurse-Managed Clinic. *Journal of Community Health Nursing*, 23(4), 225–234.
- ŠUPKOVÁ, D. 2007. *Zdravotní péče o bezdomovce v ČR*. Praha: Grada.
- TOMEŠ, I. 2018. *Řízení sociálních procesů v České republice*. Praha: Karolinum.
- URBAN, D. et al. 2018. *Specifika sociální práce při práci s vybranými cílovými skupinami*. Praha: NLN.
- VÁGNEROVÁ, M., MREK, J., CSÉMY, L. 2018. *Bezdomovectví ve středním věku: Příčiny, souvislosti a perspektivy*. Praha: Karolinum Press.
- YIM, L. et al. 2015. Prevalence of Mental Illness among Homeless People in Hong Kong. *Journals Plo Ones*, 10(10), e0140940. DOI: 10.1371/journal.pone.0140940
- Zákon č. 372/2011 Sb. ze dne 6. listopadu 2011, o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování.*

Hledáme děti, kterým bychom pomohli stejně jako Jožkovi

Jedenáctiletý Josef je muzikant tělem i duší. Při svých návštěvách hudebního kroužku v nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež hraje na keyboard. Krásné, až srdce usedá. Jeho touhou byl však saxofon.

Jako v pohádce se na chlapce štěstí usmálo. Dostal příležitost seznámit se s fenomenálním saxofonistou Michalem Žáčkem a ZUŠ Eduarda Marhuly v Ostravě mu půjčila saxofon. A on nezapomněl – cvičil a cvičil a cvičil. Složil přijímací zkoušky a byl v sedmém nebi. „Jenže v ZUŠ je nutné platit školné. Jožkovi rodiče se starají o dalších šest sourozenců, žijí ve vyloučené lokalitě, a přestože s námi aktivně spolupracují, nemohou si zatím najít zaměstnání. Jsou proto závislí na sociálních dávkách a nemohou talentovanému synkovi školné zaplatit,“ vypráví Eva Šuterová, vedoucí Nízkoprahového zařízení pro děti a mládež – Komunitního centra

Hrušov při o. p. s Vzájemné soužití. „Jožka si ale zaslouží věnovat se tomu, v čem je dobrý a co miluje. Bylo by to nespravedlivé, kdyby se kvůli rodinné situaci, za kterou nemůže, musel vzdát saxofonu. Proto jsme se s jeho rodiči rozhodli požádat o pomoc Patrona dětí,“ dodává Eva Šuterová.

Michal Žáček s malým muzikantem Jožkou.

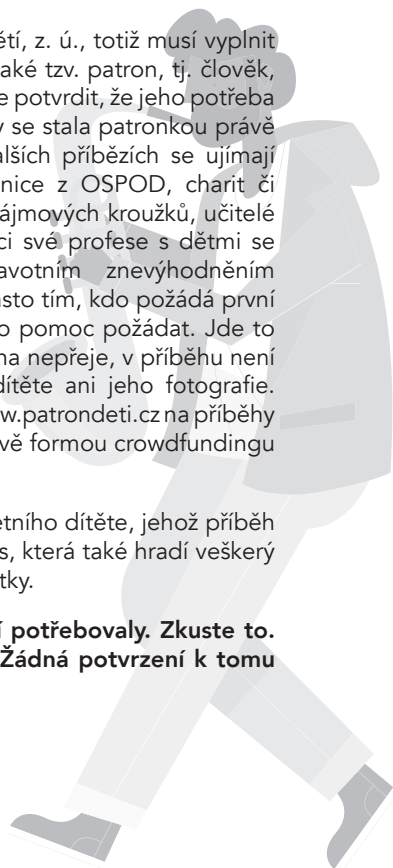
Žádost o pomoc Patrona dětí, z. ú., totiž musí vyplnit zákonný zástupce dítěte a také tzv. patron, tj. člověk, který rodinu i dítě zná a může potvrdit, že jeho potřeba je skutečná. V příběhu Pepy se stala patronkou právě Eva Šuterová. V mnoha dalších příbězích se ujímají stejné role sociální pracovníce z OSPOD, charit či jiných organizací, vedoucí zájmových kroužků, učitelé a další lidé, kteří se v rámci své profese s dětmi se sociálním, ale také zdravotním znevýhodněním setkávají. Právě patron je často tím, kdo požádá první a dodá tak rodině odvalu o pomoc požádat. Jde to i anonymně – pokud si rodina nepřeje, v příběhu není uvedeno skutečné jméno dítěte ani jeho fotografie. Podívejte se na stránkách www.patrondeti.cz na příběhy dětí, kterým Patron dětí právě formou crowdfundingu pomáhá nebo již pomohl.

Každý dárcce své peníze daruje na pořízení věci nebo služby konkrétního dítěte, jehož příběh si sám vybral. Projekt Patron dětí založila v roce 2017 Nadace Sirius, která také hradí veškerý provoz. Na každý příběh je proto použito 100 procent vybrané částky.

Možná i vy pracujete s rodinami, které by pomoc Patrona dětí potřebovaly. Zkuste to. Vyplnit žádost je jednoduché a trvá to opravdu jen chvíli. Žádná potvrzení k tomu rodina nepotřebuje.

patron dětí

společně za
lepší dětství

Leoš Zatloukal, Daniel Žákovský: Zázrak tří květin: terapie zaměřená na řešení s dětmi a dospívajícími. Praha: Portál, 2019

Autori publikácie *Zázrak tří květin* čitateľa „in mediis res“ oboznamujú s terapiou zameranou na riešenie (SFBT – Solution Focused Brief Therapy), o ktorej samotná monografia pojednáva. Publikácia je vnútorne členená do piatich kapitol, pričom každá kapitola je uvádzaná citátom a príbehom z kníh pre deti. Citáty a príbehy ponúkajú inšpiráciu pri práci s deťmi, nakoľko prerazovanie príbehu je možné do terapie s deťmi pomerne ľahko zaradiť. Skúsení autori ponúkajú široké spektrum príkladov z praxe, no na druhej strane monografia neponúka priestor na podrobnú metodologickú analýzu. Publikácia je v istom zmysle doplnenou verziou knihy zameranej na koučovanie, no oproti predchádzajúcej knihe sa táto monografia viac zameriava na témy, ktoré sú špecifické pre kontext terapie a pre prácu s deťmi a dospievajúcimi. Na riešenie orientovaný prístup patrí medzi techniky systemického prístupu, pričom systemický prístup je jedným z fundamentálnych trendov v humanitných vedách, kde sa okrem iných odborov zaraďuje aj sociálna práca. Z objektívneho hľadiska preto považujem túto monografiu za veľký prínos pre odbor sociálnej práce. Aplikáciou terapie zameranej na riešenie u cieľovej skupiny detí a dospievajúcich naberá monografia inovatívny rozmer a približuje svet dieťaťa a jeho možnosti pri riešení rozličných problémov. Empirickým vhladom dovoľujú autori čitateľom hlbšie preniknúť do problematiky a zdieľať ich praktické skúsenosti spolu s čitateľom v podobe konkrétnych príkladov z praxe. V úvode prvej kapitoly autori monografie prenikajú do riešenej problematiky a oboznamujú čitateľa s hlavnými východiskami, špecifikami a princípmi. V prvej kapitole „*Teorie tří květin – východiska a principy terapie zaměřené na řešení při práci s dětmi a dospívajícími*“ vysvetľujú podstatu samotnej teórie. Na začiatku sa čitateľ dozvedá o tom, že „Teóriou troch kvetín“ majú autori na mysli prístup zameraný na riešenie.

Autori poukazujú na prepojenie medzi terapiou zameranou na riešenie a teóriou a zdôrazňujú, že prístup zameraný na riešenie bol vyvíjaný skôr induktívne ako deduktívne. V prvej časti vysvetľujú prístup na riešenie v kontexte psychoterapie a poradenstva. Prehľadná tabuľka akronymu riešenia, ktorú autori sformulovali spolu s kolegami z Daletu, obsahuje päť princípov SFBT, ich charakteristiku a náhľad do praxe. Teória troch kvetín sa zaoberá tromi základnými princípmi (nádej, spolupráca a tvorivosť) pri práci s deťmi a ich rodinami v súvislosti s terapiou zameranou na riešenie. V celej kapitole sa autori zameriavajú na objasnenie terapie zameranej na riešenie v kontexte obdobia detstva a dospievania. Neskôr sa venujú špecifikám práce s deťmi a dospievajúcimi v terapii zameranej na riešenie. Vyhybajú sa tradičnému ponímaniu SFBT, a to najmä v zmysle používania stále rovnakých techník. Naproti tomu sa snažia o zbúranie mýtu, že spomínaná terapia je práve týmto charakteristická. Záver prvej kapitoly obsahuje päťicu modelov, ktoré predstavujú terapeutické konverzácie s deťmi. Ide o porovnanie alebo akúsi ukážku podobnosti a rozdielov rôznych vnímaní SFBT s deťmi (SFBT, Kids' Skills, Mission Possible, BRIEF, Utilizace zdrojů z oblíbených činností). Druhá kapitola *Připojování ke klientům a rozvíjení spolupráce* sa zameriava na koncept spolupráce v SFBT, ktorý autori približujú a prirovnávajú ku konceptu pracovného spojenectva. Prvá časť tejto kapitoly „*terapeutická zvedavost*“ pojednáva o otázkach v SFBT a o ich dôležitosti v terapeutickom procese. Autori akcentujú prirodzenosť kladenia otázok a prirodzenú zvedavosť. V nasledujúcej časti „*rozumienie a potvrdzovanie*“ sa hovorí o dvoch procesoch, pričom rozumením sa chápe schopnosť vnímať perspektívu klienta natoľko, že budeme schopní spoločne vytvárať terapeutickú zmenu či riešenie. Neskôr sa už presúvajú do úrovne konkrétnych a praktických spôsobov, ako

spomínané postoje (zvedavosť, rozumenie a potvrdzovanie) praktizovať v rozhovoroch s klientmi. Vysvetľujú podstatu a prínos formulácií, uvádzajú niekoľko druhov formulácií a námety pre prácu s jednotlivými druhmi formulácií v SFBT. Ďalším prvkom, ktorý je potrebné brať do úvahy, sú kľúčové slová v rozhovore a neverbálna komunikácia. Autori popisujú neverbálne prejavy klienta a neverbálne prejavy terapeuta. „Využívanie rôznych prostriedkov komunikácie“ je časť kapitoly, kde autori uvádzajú najčastejšie používané prostriedky komunikácie v SFBT práci s deťmi a dospelými a ich využitie podľa veku. Humor a prvok prekvapenia hovorí o šírení a budovaní pozitívnych emócií, nakoľko práve toto vedie k tvorivosti klienta. Je pritom dôležité rozlišovať medzi humorom, ktorý prispieva k pripojeniu ku klientom, a pseudo-humorom, ktorý klienti vnímajú skôr ako útok na vlastnú osobu. Časť „návšteva“, „sťažnosť“ a „zákazka“ – modely pre reflexiu spolupráce s klientmi vysvetľuje rozdiel medzi tromi formami spolupráce medzi terapeutom a klientom. V celom terapeutickom procese je dôležité uvedomiť si najmä fakt, že klienti proces zmeny nezdržiavajú zámerne. Každý klient má svoje vlastné tempo. Niekedy je dôležité zostať v rozhovore pri probléme, aby terapeut nestratil pripojenie ku klientovi, ale na druhej strane pritom nerezignovať na rozvíjanie riešenia. Tento proces sa nazýva tanec okolo problému. Celý proces SFBT terapie má určitý postup. Zahájenie a porozprávanie sa (small talk) je časť rozhovoru po krátkom úvode, kde terapeut začína rozhovor o tom, čo dieťa baví a čo vie.

V tretej kapitole, ktorá nesie názov *Spoločné smerovanie – práca s preferovanou budúcnosťou* sa autori zaoberajú spôsobmi, ako vytvoriť s klientmi preferovanú budúcnosť. Autori predstavujú pojem „spoločný projekt“, ktorý zavádza Harry Korman k popisu základnej rámcovej dohody na spoločnom smerovaní terapeuta a klienta. Autori okrem iného upozorňujú na možnosť spoločného projektu s viacerými osobami, nakoľko pri terapii s deťmi je typické, že ide väčšinou o spoločné stretnutie s dieťaťom a rodičom. Spoločný projekt tak musí korešpondovať s práním rodičov. Od spoločného projektu, ktorý ponúkal všeobecný rámec smerovania terapie k žiadúcemu výsledku, sa dostávame ku podrobnejšej predstave toho, ako žiaduci výsledok vyzerá. Aby sa tak stalo, je potrebné uskutočniť detailný popis toho, čo si klient praje ako výsledok žiadúcej zmeny, čo sa nazýva „vízia preferovanej budúcnosti“.

Všetky otázky na víziu preferovanej budúcnosti majú spoločné to, že sa posúvajú do preferovanej budúcnosti bez toho, aby riešili, ako sa tam klient dostane. V SFBT sa najmä začínajúci terapeuti obávajú nereálnosti pri práci s víziou preferovanej budúcnosti, čo sa stáva najmä pri menších deťoch, ktoré majú často problém odlíšiť reálny svet od fiktívneho. Autori predstavujú štyri kľúčové prvky, ktoré sú zamerané na to, ako má vyzerať cieľ, a zároveň popisujú rozdiel medzi zručnosťou a cieľom. Autori uvádzajú pár príkladov preklopenia problémov na zručnosti. Podrobné skúmanie prínosov môže výrazne prispieť k tomu, že sa z nedobrovoľného klienta stane klient dobrovoľný, v niektorých prípadoch dokonca pre vec nadšený. Príklad z praxe ukazuje, ako objavenie prínosov môže posilniť motiváciu detí či dospelých aj v situácii, kedy je veľmi ťažké nejakú nájsť. Akonáhle sa dieťa naučí zručnosť alebo dosiahne cieľ, je potrebné to osláviť. Plánovanie oslavy úzko súvisí s motiváciou. Oslava by mala byť individualizovaná, detailne naplánovaná, spojená s poďakovaním podporovateľom a mala by mať skôr podobu udalosti než veci.

V ďalšej kapitole *Nalezení a využití zdrojů* sa autori zameriavajú na postupy, ktoré pomáhajú nájsť klientove zdroje a využiť ich na posun smerom k tomu, čo si klient želá zmeniť. Autori v rámci techník využívaných v SFBT predstavujú škálu pokroku, ktorá merí cestu klienta k jeho preferovanej budúcnosti. Ďalej predstavujú výnimky, ktoré sú výborným spôsobom, ako objaviť klientove zdroje. Pokiaľ majú všetky problémy výnimky, potom všetky problémy majú riešenie a iba čakajú na to, aby sa aktivovalo. Autori definujú tri najvýznamnejšie typy výnimiek. Potom ako sa popisala nejaká výnimka, je dôležité preskúmať aj zdroje, to znamená všetko, čo napomohlo k tomu, že výnimka nastala. V ďalšej časti, ktorá má názov „mapovanie zmien medzi stretnutiami“, sa autori zameriavajú na pozitívne zmeny, ktoré sa odohrali medzi terapeutickými sedeniami. Autori v tejto časti predstavujú pomocku ÚZUS a validované škály sledujúce terapeutickú zmenu ORS a uvádzajú príklady konštruktívnych reakcií terapeuta na zhoršenie alebo žiadnu zmenu medzi sedeniami. Jednou z alternatív pátrania po zdrojoch je dôvera v zmenu. Na dôveru v zmenu sa dá zamerať priamymi otázkami alebo pomocou využitia škály. Pri objavovaní zdrojov môžu taktiež veľmi pomôcť tri úzko prepojené oblasti, ktorými sú udržiavanie, zvládanie a poučenie,

a to najmä v prípadoch, kedy je len veľmi ťažké nájsť nejaké výnimky. Autori píšajú aj o zvládacích stratégiách, pričom dodávajú, že so zvládaním úzko súvisí aj koncept reziliencie. V ďalšej časti „využitie (utilizácia) zdrojov“ ponúkajú autori niekoľko možností, ako so zdrojmi pracovať. V SFBT je kľúčová práca s kontextom. Autori citujú autora Kazdina (2004), ktorý uvádza, že bez ohľadu na to, ako problém vznikol, zmena prvkov kontextu môže byť skvelým spôsobom, ako dosiahnuť zmenu u dieťaťa. Pri starostlivej práci s kontextom a pri vhodnom zapojení významných osôb do terapeutického procesu sa výrazne znižuje riziko predčasného ukončenia terapie. S ohľadom na kontext je veľmi dôležitým aspektom zdieľanie zásluh.

Posledná kapitola tejto monografie s názvom *Iniciálne akcie a podpora zmien* je zameraná na niektoré možnosti, ako môžu terapie užitočne podporiť klientov v tom, aby zahájili nejakú akciu, ktorá im časom môže pomôcť rozvinúť zmenu, po ktorej túžia. V prvom rade sa zameriavajú na záverečné intervencie a prácu s prekážkami, ktoré sa môžu v priebehu procesu objaviť. Autori venujú pozornosť aj experimentom, ich rôznym variantom a spôsobom, ako ich vytvárať. Záverečná intervencia zahŕňa tri prvky (oceňujúce zhrnutie, premostenie a návrh na experiment). Experiment ďalej definujú, uvádzajú typy experimentov, ich popis a konkrétne príklady z praxe. V niektorých prípadoch sa objavujú neobvyklé záverečné intervencie. Autori objasňujú, že aj to, čo klient označuje za problém, býva často veľmi neobvyklý spôsob správania a prežívania a terapeutické experimenty sú často menej bizarné ako samotný symptóm. V poslednej časti tejto monografie „pripomenutie a prekážky“ autori akcentujú dôležitosť očakávania a prípravy na možné prekážky a ťažkosti v budúcnosti, nakoľko práve táto príprava má viesť k udržaniu a rozvíjaniu riešenia. Nie je zmyslom identifikovať všetky možné prekážky, ale nastaviť očakávania, že pokiaľ sa prekážky vyskytnú, sú klienti pripravení hľadať cesty, ako sa s nimi vysporiadať.

Kniha je cestou zoznámenia sa a oboznámenia čitateľa s tým, ako využiť terapiu zameranú na riešenie u detí a dospievajúcich pomocou hravého, tvorivého, miestami až neobvyklého prístupu. Podľa autorov úlohou terapie nie je problémy so všetkou vážnosťou skúmať, ale vytvoriť kontext, v ktorom sa všetka vážnosť stratí a na vážnosti naberú klientove možnosti a zdroje, ktoré sú k dispozícii. Najväčší prínos vidím pre sociálnych pracovníkov, ktorí majú možnosť čerpať z praktických skúseností autorov predkladanej monografie. Sociálni pracovníci by tak mali možnosť vyberať si zo širokej škály možností a oblastí, ktoré sociálna práca ponúka. Taktisto možno uvažovať v intenciách odborných skúseností špeciálneho pedagóga. Ako príklad možno uviesť využitie terapie zameranej na riešenie v praxi sociálnych pracovníkov pracujúcich v detských domovoch, pracujúcich s deťmi trpiacimi syndrómom CAN, vrátane detí, ktoré sú vystavené rozličným druhom šikanovania. V neposlednom rade nemožno opomenúť metódu a metodiku školskej sociálnej práce, ktorá v slovenskom zákone doposiaľ ukotvená nie je, a možno konštatovať, že je najvyšší čas, aby sa touto problematikou zaoberala aj sociálna práca na Slovensku. V kombinácii s už existujúcou odbornou literatúrou, ktorá sa zameriava na deti a dospievajúcich, by bolo možné túto monografiu využiť na pomoc pri anamnéze u detí, ktoré vykazujú známky autistického spektra. Predpokladám, že v predškolskej výchove by bolo možné poznatky predkladanej publikácie využiť aj na elimináciu prejavov u detí, ktoré nevykazujú dostatočný emocionálny kvocient vzhľadom na ich vek. Prínos tejto monografie vidím najmä vo sfére sociálnej práce, ale taktiež v možnosti pomoci pedagogickým pracovníkom a iným pracovníkom zaoberajúcim sa prácou s deťmi a dospievajúcimi.

Andrea Vašková,

Katedra sociálnej práce,

Filozofická fakulta,

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Tisková chyba v časopise Sociální práce / Sociálna práca v čísle 6/2019

V čísle 6/2019 jsme v Obsahu chybně otiskli název recenzované knihy.

Časopis obsahuje recenzi knihy **Forensic Social Work. Psychosocial and Legal Issues Across Diverse Populations and Settings** (editoři knihy Tina Maschi, George S. Leibowitz). Autorkami recenze jsou Mgr. Miriama Šarišská a prof. Beáta Balogová.

Online prakticko-publicistická část časopisu na www.socialniprace.cz

Online publicisticko-praktická část časopisu je dostupná **pouze předplatitelům časopisu jako celku** (tištěná akademická část + online prakticko-publicistická část). Ostatním čtenářům budou texty zpřístupněny **s časovým odstupem** přibližně jednoho roku.

Přístupy do online publicistiky zřizujeme v měsíčních intervalech, a to na základě uhrazeného předplatného. V případě, že jste časopis zakoupili mimo distribuční firmu SEND Předplatné a máte zájem o přístup k publicistice časopisu, kontaktujte, prosím, paní Olgu Cídlovou (olga.cidlova@socialniprace.cz), která vám online přístup zřídí.

Obsah prakticko-publicistické části čísla 2/2020

O ČEM SE MLUVÍ

Komentář

Jitka Kolářová: Digitální hry – zábavné i návykové

Téma

Lada Hajdíková, Zuzana Kříčková: Zabydlování jako prevence propadu na dno

Metodický návod

Barbora Pšenícová: Design zaměřený na člověka a jeho využití v sociálních službách

FAKTA, LEGISLATIVA, DOKUMENTY

Inspirace

Eva Michálková: Trauma-zohledňující přístup v sociální práci jako prevence retraumatizace a sekundární viktimizace uživatelů a uživatelek sociálních služeb

Projekt

Eva Černá: Homesharing: nová komunitní služba doplňující sociální služby pro rodiny s dětmi s autismem v České republice

Analýza

Petra Červená: Prevence je lacnější

INSPIRACE PRO PRAXI

Inspirace

Lenka Šimková: Školení v procesu odvykání kouření

Esej

Barbora Peterková, Jan Kopic: Prevence v Nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež

Reflexe spolupráce

David Karl, Jan Štěrba, Petra Pfaurová, Alžběta Matysová: Prevence rizikových jevů dětí a dospívajících z pohledu OSPOD a neziskových organizací

Online publicistika bude **postupně zveřejňována v průběhu dubna až června 2020**.

Anotace čísla 3/2020

SOCIÁLNÍ PRÁCE VE ZDRAVOTNICTVÍ

Prakticko-publicistické texty můžete posílat **do 11. května 2020**.
Číslo bude publikováno 30. června 2020.

Výkon sociální práce ve zdravotnictví je významně ovlivňován nejen specifickým multiprofesním prostředím a kulturou zdravotnických organizací, ale rovněž různorodostí oblastí, které jsou předmětem intervencí.

Hlavním cílem sociální práce v nemocnicích a v dalších zdravotnických organizacích je z pohledu sociálních pracovníků a zdravotně-sociálních pracovníků „zajistit pacienta pro propuštění“. Spolupráce se sociálním pracovníkem je ohraničena samotnou hospitalizací, a probíhá v řádů hodin až několika dní. Toto specifikum od sociálních pracovníků vyžaduje pečlivý a rychlý proces analýzy, přípravy a realizace plánu procesu propuštění pacienta a zajištění následné pomoci v případě snížení či ztráty soběstačnosti, a umožňuje jen omezeně pracovat se zdroji externí pomoci. Hospitalizační ohraničená doba spolupráce má přímý vliv na proces pomoci, profesní ukotvení oboru v daném odvětví, postavení v mezioborovém prostředí a úspěšnost v zajištění následné péče, ale také na výsledky spolupráce v podobě zapojení pacienta do běžného života a rehabilitace v období po propuštění ze zdravotnického zařízení. Sociální pracovníci a pracovníce ve zdravotnictví se setkávají s mnoha bariérami, především v podobě omezených kompetencí při jednání v rámci i vně organizací, ztížené informovanosti či nedostupné supervize. Sociální pracovníci a pracovníce ve zdravotnictví mají možnost přímo ovlivnit význam a obsah vlastních standardů či metodik s ohledem na zájmy klientů/pacientů a mohou aktivně participovat na jejich utváření. Výzvou pro obor je tato svoboda v rozhodování a volbě konceptů, metod, intervencí a aplikací postupů sociální práce s vybranými cílovými skupinami. Vnímáme, že je účelné orientovat se jak na ukotvení postavení sociálních pracovníků v mezioborovém zdravotnickém prostředí, tak na odbornou diskusi možností a příležitostí k aplikaci erudované, teoreticky ukotvené praxi.

V tomto tematickém čísle vyzýváme autory a autorky k prezentaci teoretických a výzkumných příspěvků, které rozvíjí vztah sociální práce k mezioborovému prostředí a spolupráci, zásadně posouvají hranice stávající převážně medicínsky orientované praxe a otevírají odbornou diskusi vztahů mezi teorií a praxí sociální práce ve zdravotnictví. Vítány jsou rovněž texty věnované fungování koordinace rehabilitace z pozice sociálního pracovníka či způsobům podpory pacientů a jejich blízkých v běžném životě s akcentem na setrvání v domácím prostředí. V čísle bychom rády věnovaly pozornost všem skupinám nemocných a osob s dlouhodobě nepříznivým zdravotním stavem, včetně dětí. V publicistických textech očekáváme diskusi témat financování, návaznosti péče a služeb, reflexi legislativních změn či vzdělávání a sebe-rozvoj v rámci odvětví.

Tematické číslo může napomoci k hledání cest k rozvoji oboru a odpovědi na otázky:

- Jak posílit postavení zdravotně-sociálních pracovníků a sociálních pracovníků ve zdravotnictví?
- Jaké existují možnosti podpory profesionálního růstu a profesních dovedností zdravotně-sociálních a sociálních pracovníků ve zdravotnictví?
- Jak je sociální práce ve zdravotnictví hodnocena a jaká praxe je různými aktéry hodnocena jako úspěšná?
- Jaké jsou výzvy a limity v návazné pomoci a podpoře po propuštění pacientů ze zdravotnických organizací?

Těšíme se na vaše příspěvky.

Iva Kuzníková a Alice Gojová,
editorky čísla

Veřejný závazek časopisu

Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci

Časopis pre teóriu, prax a vzdelávanie v sociálnej práci

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životní problémy lidí prostřednictvím sociální práce;
- podporovat kvalitu sociální práce a profesionalizaci praxe sociální práce;
- přispívat k rozvoji sociální práce jako vědní disciplíny a ke zkvalitnění vzdělávání v sociální práci;
- podporovat zájem poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb.

V zájmu dosažení těchto cílů bude časopis v rámci obce sociálních pracovníků a s nimi spolupracujících a pomáhajících pracovníků jiných oborů podporovat:

- postoje, které považují odbornost a lidskost za rovnocenná kritéria kvality sociální práce;
- postoje, které kladou důraz na propojení teoretického zdůvodnění postupů sociální práce s její praktickou orientací na problémy klientů a jejich reálné možnosti;
- soudržnost všech, kteří se angažují ve prospěch řešení problémů klientů prostřednictvím sociální práce;
- otevřenou, odlišnosti chápající, poučenou a věcnou diskusi v rámci obce sociálních pracovníků;
- chuť a zájem sociálních pracovníků vidět sebe samé očima jiných.

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životné problémy lidí prostřednictvím sociálnej práce;
- podporovat kvalitu sociálnej práce a profesionalizáciu praxe sociálnej práce;
- prispievať k rozvoju sociálnej práce ako vedeckej disciplíny a k skvalitneniu vzdelávania v sociálnej práci;
- podporovať záujmy poskytovateľov a užívateľov sociálnych služieb.

V záujme dosiahnutia týchto cieľov bude časopis v rámci obce sociálnych pracovníkov a s nimi spolupracujúcich a pomáhajúcich pracovníkov iných odborov podporovať:

- postoje, ktoré považujú odbornosť a ľudskosť za rovnocenné kritériá kvality sociálnej práce;
- postoje, ktoré kladú dôraz na prepojenie teoretického zdôvodnenia postupov sociálnej práce s jej praktickou orientáciou na problémy klientov a ich reálne možnosti;
- súdržnosť všetkých, ktorí sa angažujú v prospech riešenia problémov klientov prostredníctvom sociálnej práce;
- otvorenú, odlišnosti chápajúcu, poučenú a vecnú diskusiu v rámci obce sociálnych pracovníkov;
- chuť a záujem sociálnych pracovníkov vidieť samých seba očami iných.

Pokyny pro autory

(zkrácená verze, plný text je dostupný na www.socialniprace.cz)

Časopis vychází čtyřikrát ročně v českém a slovenském a dvakrát ročně v anglickém jazyce a publikuje co nejrůznější spektrum článků relevantních pro sociální práci. Články mohou být zaměřeny na jakýkoliv aspekt praxe, výzkumu, teorie či vzdělávání. Časopis je rozdělen na tištěnou akademickou část a online publicistiku dostupnou na www.socialniprace.cz. Zatímco akademická část referuje o výzkumu a informuje o zajímavých knihách, online publicistická část je určena pro publikaci tematicky atraktivních námětů z praxe zpracovaných různorodými publicistickými žánry. Tištěná část časopisu má následující strukturu:

1. Editorial
2. Studie, výzkumy, analýzy
3. Recenze knih

1. Pokyny autorům studií, výzkumů a analýz

Redakce přijímá příspěvky, které odpovídají profilu časopisu. Zasláný příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci v časopise Sociální práce / Sociální práca. Počet příspěvků od jednoho autora je omezen na dva za jeden rok.

Nabídka rukopisů a recenzní řízení

Akademickým textem se pro účely našeho časopisu rozumí výzkumná, popř. přehledová stať (teoretická, historizující aj.). Předpokladem zařazení příspěvku do recenzního řízení je skutečnost, že v textu autor systematicky pracuje s relevantními prameny, objasňuje výzkumnou metodologii a s ohledem na svůj výzkumný cíl prezentuje také zjištění. Vzhledem k profesnímu charakteru časopisu preferujeme texty, které obsahují vedle zmíněných aspektů také aplikační dimenzi, v níž autor objasňuje relevanci svých zjištění v kontextu sociální práce.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní a je prováděno dvěma na sobě nezávislými recenzenty. Práce jsou posuzovány po stránce obsahové i formální. V případě potřeby může být práce vrácena autorům k doplnění či k přepracování. Na základě posudků bude rozhodnuto o jejich přijetí či odmítnutí. Ve sporných případech rozhoduje editor čísla. Redakci se prostřednictvím e-mailové komunikace zasílají dvě provedení rukopisu. Jedno z nich nesmí obsahovat žádné údaje, které by mohly vést k identifikaci autora. Druhé provedení příspěvatele odešle v kompletní verzi.

Redakce si vyhrazuje právo provádět drobné stylistické úpravy. Nevyžádané rukopisy a přílohy se nevracejí.

Rozhodnutí o vydání

O výsledku recenzního řízení je autor vyrozuměn nejpozději do osmi měsíců od data obdržení stať.

Nálezitost rukopisu

Text musí být napsán v souladu s platnými jazykovými normami (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).

- I. **Titulní strana** obsahuje výstižný a stručný název práce v češtině – nebo slovenský ekvivalent – a v angličtině, jména všech autorů, biografickou charakteristiku a v poznámce pod čarou také afilaci autora.
- II. **Český nebo slovenský abstrakt** v rozsahu maximálně 200 slov.
- III. **Klíčová slova** v češtině (slovenštině).
- IV. **Abstrakt** v angličtině v rozsahu maximálně 200 slov.
- V. **Klíčová slova** v angličtině. Použijte prosím max. dvouvýrazová slovní spojení.
- VI. **Vlastní text** (rozsah celého textu včetně názvu, mediailonu autora, abstraktů, klíčových slov, textu stať a poznámek pod čarou je max 10 000 slov).
- VII. **Seznam citované literatury: Autory žádáme, aby zvýšenou pozornost věnovali přesnému a korektnímu odkazování** (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).
- VIII. **Tabulky a grafy: Tabulka nesmí být širší než 14 cm. Výška písma alespoň 8–10.** Při grafech používejte laskavě výrazné kontrastní barvy (upozorňujeme, že časopis je černobílý).

2. Publikáční etika a jiné informace

Rukopisy jsou posuzovány v publikačním řízení sestávajícím z posouzení 1. oborové přiměřenosti článku jedním členem redakční rady a 2. oboustranně anonymního recenzního řízení dvěma odborníky z veřejného seznamu recenzentů umístěného na našich webových stránkách.

Texty jsou posuzovány výhradně na základě jejich intelektuální hodnoty bez ohledu na autorovu rasu, pohlaví, sexuální orientaci, vyznání, etnický původ, občanství nebo politické názory.

Redakce časopisu SP/SP vynaloží veškeré úsilí k zachování nestrannosti recenzního řízení, aby nedošlo k odhalení identit aktérů recenzního řízení.

Autor, u něhož byl prokázán plagiát nebo falšování dat, ztrácí možnost v časopise SP/SP publikovat.

Autor zasláním příspěvku uděluje souhlas k užití svého příspěvku v elektronických databázích, ve kterých je časopis SP/SP indexován. Časopis je též volně dostupný na webových stránkách www.socialniprace.cz.

Přetisknout část uveřejněného textu nebo jeho užití v jiné publikaci lze jen s citací původu textu.

Notice to Contributors

(short version, full text is available at www.socialniprace.cz)

The journal Czech and Slovak Social Work is published four times in the Czech and Slovak language and twice in the English language each year. The journal publishes the widest range of articles relevant to social work. The articles can discuss on any aspect of practice, research, theory or education. Our journal has the following structure:

- Editorial
- Articles (academic part)
- Book reviews

1. Instructions to authors of academic articles

Editors accept contributions that correspond to the profile of the journal (see "Our mission"). The contribution has to be designated only for publishing in the journal Czech and Slovak Social Work. It can also be a contribution which has already been published in another journal, after being reviewed and supplemented.

The offer of manuscript receipt and review procedure

The academic text intended for publishing in the journal should be a research or overview essay (theoretical, historical, etc.). For the article to be accepted to the review procedure, the author of the text must work systematically with the relevant sources, explain the research methodology and present a conclusion with regard to the research goal. Because the journal has a specific professional nature, texts are preferred which also contain application aspects where the author explains the relevance of their conclusions in the context of social work.

The review process is reciprocally anonymous and is carried out by two independent reviewers. Academic and student Works are judged in terms of content and form. If necessary, a work may be returned to the authors for supplementation or rewriting. Based on the assessments of the review process a decision will be made to either accept and publish the article in our journal or to reject it. The Chairman of the Editorial Board will decide in questionable cases. Please send two versions of the article to the editor via e-mail. The first one may contain information which could reveal the identity of the author. The second version should be the complete and final text.

Decision to publish

Authors are informed about the result of the review process within eight months from the date of receipt of the text/manuscript.

Manuscript requirements

The text must be written in accordance with applicable language standards.

- I. **Front page** contains a descriptive and brief title of the article in English; the names of all authors, biographical characteristics and also contact affiliation of all authors in the footnote.
- II. **Abstract** in English with a maximum of 200 words.
- III. **Keywords** in English.
- IV. **The text of the article** (maximum of 10,000 words).
- V. **List of references:** Authors are requested to pay attention to correct and accurate referencing (see full Notice to Contributors on www.socialniprace.cz).
- VI. **Tables and charts:** tables must not be wider than 14 cm. Font size is to be at least 8 to 10 points. In the charts, please use contrasting colours (mind the journal is black-and-white only).

2. Ethics and other information

Manuscripts are assessed in the review proceedings which comprise 1. the assessment of professional appropriateness by one member of the Editorial Board, and 2. bilaterally anonymous review by two experts from the list of reviewers posted on our website.

The text is assessed exclusively on the basis of its intellectual value, irrespective of the author's race, gender, sexual orientation, religion, ethnic origin, citizenship or political views.

The editors of the journal make every effort to maintain impartiality of the review proceedings not to disclose the identity of the reviewers and other participants in the proceedings. The author whose work was demonstrably proved to contain plagiarisms or forged data shall lose an opportunity of publishing in the Journal.

By sending the article, the authors give their consent to its use in the electronic databases where the Journal is indexed. The Journal is freely available at HYPERLINK "<http://www.socialniprace.cz>".

seni

Inkontinence pod kontrolou

SENI CARE – KOMPLEXNÍ PÉČE O SUCHOU A CITLIVOU POKOŽKU

JEMNÉ ČIŠTĚNÍ

REGENERACE A AKTIVACE

ÚČINNÁ OCHRANA

SENI INKONTINENCE POD KONTROLOU

LEHKÁ INKONTINENCE

STŘEDNÍ INKONTINENCE

TĚŽKÁ INKONTINENCE

Poslední vydaná čísla

ISSN 1213-6204 (Print)
ISSN 1805-885X (Online)

www.socialniproace.cz